

PETÖFI
LITERÁRY
MUSEUM

Překlad knihy byl podpořen programem
Hungarian Books and Translations Office
v rámci Petöfi Literary Museum

OBSAH

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Márai, Sándor

[Hallgatói akartam. Český]

Chcěl jsem mlčet / Sándor Márai : z maďarského originálu

Hallgatói akartam ... přeložila Adéla Gálová. – Vydání první. –

Praha : Academia, 2019. – 157 stran. – (Paměť ; sv. 103)

ISBN 978-80-200-2906-5 (vázáno)

821.511.141-051 * 070.4-051 * 32:316.644 * 323 * 94(439) * (093.3) * (0:82-4)

– Márai, Sándor, 1900–1989

– 20. století

– 1938-1948

– maďarští spisovatelé – 20. století

– publicisté – Maďarsko – 20. století

– politické názory a postoje

– Maďarsko – dějiny – 20. století

– Maďarsko – společnost a politika – 20. století

– deníky

– eseje

– úvahy

323 – Vnitropolitický vývoj, politický život [15]

Hallgatói akartam

© Heirs of Sándor Márai

Csaba Gaal (Toronto)

Translation © Adéla Gálová, 2019

Preface © Evžen Gál, 2019

Cover photo © Profimedia

ISBN 978-80-200-2906-5

Drsně mlčící Sándor Márai	7
Jedna	19
Dva	77
Jmenný rejstřík	155

HISTORICKÝ ÚSTAV
filosof. fak. MU
Brno, A. NOVÁKA 1

INV. č. 401/14

Masarykova univerzita

Filozofická fakulta, Ustřední knihovna

Titul

4-4280-19

DRSNĚ MLČÍCÍ SÁNDOR MÁRAI *několik etičních poznámek na úvod*

Dílu Sándora Máraiho se v posledních třech dekáдах dostalo v celoevropském kontextu mimořádné pozornosti a uznání. Márai je zároveň jediným z obdobně ceněných maďarských spisovatelů, jehož tvůrčí těžiště spadá do první poloviny 20. století. Pozdní a triumfální návrat charakterizuje i českou recepci Máraiho děl, z nichž je většina dostupná i v českém překladu a jímž se dostalo širokého kritického ohlasu i nebyvalého zájmu čtenářů. Ke knize, kterou právě otevíráte, je přesto třeba učinit několik důležitých poznámek.

Rukopis *Chťel jsem mlčet* byl objeven v Máraiho pozůstatosti, která se dostala z kanadského Toronta do budapeštského Petőfiho literárního muzea postupně, ve třech etapách, po roce 1997. Editor Máraiho pozůstatosti Tíbor Mészáros se pečlivě pustil do zpracování úctyhodného množství rukopisného materiálu a nejvíce pozornosti zpočátku věnoval nepublikovaným deníkovým záznamům autora. Ty vycházely od roku 2006 maďarsky postupně v osmnácti svazcích – poslední v roce 2018 – pod názvem *A Téliés Napló* (Újplný deník). Už v těchto záznamech, které zachycovaly mimo jiné

i pracovní plány autora, se objevilo Máraiho předsevzetí a odhodlání „dokončit třetí svazek *Zpovědi*“, jež ale bylo maďarskými filology interpretováno jako dokončení díla *Země, země...!* (česky vyšlo v roce 2004), které, jak známo, navazovalo na Máraiho *Zpověď I–II* (česky vyšla obě díla v jednom svazku pod názvem *Zpověď* v roce 2003). Zdálo se, že tuto interpretaci potvrzuje i ručně psaný text na jedné z krabic z pozůstalosti, kde je název *Země, země...!* přeškrtnut a místo něj dopsán titul *Zpověď III*. O to větší bylo překvapení, když se po otevření krabice vynořil nejen předpokládáný rukopis *Země, země...!*, ale spolu s ním i první dvě dosud nepublikované kapitoly tohoto díla.

Vysvětlení nám v jednom ze svých denkových záznamů z roku 1949 alespoň částečně poskytuje sám Sándor Márai: „První dvě kapitoly *Zpovědi* před zahraniční veřejnost nepustím; nechci, aby toto smutné doznání, tuto obžalobu Maďarů četli i cizinci. Maďarsky, Maďarům, to ano... Ale cizinec by o tom všem vědět neměl.“ V jiném záznamu z téhož roku zase píše: „O to víc bude mou nesmlouvavou povinností, abych jednoho dne zveřejnil maďarsky, doma a pro maďarského čtenáře vše, co se v tomto materiálu netýká světa; nýbrž Maďarů; neboli přičítající data o zodpovědnosti maďarské společnosti.“ Ani tento denkový zpis nám však nedává jednoznačnou odpověď na otázku, kdy má ke spisovatelovu svolení a vydání knihy dojít. Věcnější je v tomto smyslu další záznam v deníku: „Zpověď o době, která měla počátek v anšlusu a skončila s příchodem Rusů (...) zveřejním teprve, až se pro mě v Maďarsku znovu najde nakladatelství i čtenář.“ Márai měl tedy ke své práci na třetím dílu dostatek času; z dalšího deníkového zápisu, tentokrát z roku 1965, se dozvídáme nejen samotnou dataci vzniku díla, ale též dobu, kdy autor nabyl dojmu, že pro zveřejnění

díla nastal ten správný čas: „Vyhledal jsem dva rukopisy, oba čtu očima, nakladatele. Jeden z nich jsem psal v Posillipu v roce 1949, krátce po našem příjezdu, ten druhý už tady, v New Yorku, v letech 1953–1954. Ten první měl být třetím svazkem mých vzpomínek nazvaných *Zpověď* (...). U obou děl doznal čas, abych je zveřejnil maďarsky – před deseti lety jsem to nevnímal jako aktuální.“

Ani po tomto pátrání jsme se však nedopracovali k tomu, proč nakonec první dvě kapitoly, jež tvoří tuto knihu, autor vynechal z prvního vydání díla *Země, země...!* v torontském maďarském nakladatelství Stephen Vörösváry–Weller Publishing v roce 1972 a proč se neobjevily ani v různých variantách pozdějšího domácího, tedy budapeštského vydání v letech 1991, 2000, 2002 či 2006 (pravda, těchto vydání se už Márai nedožil). *Chtl jsem mlčet* tedy v maďarštině dokonce spatřilo světo světa teprve přednedávnem, v roce 2013. Můžeme se jen dohadovat, zda autor ve čtyřicetiletém období po sepsání textu pouze „nebyl schopen“ tyto ironicky i sebetronicky, místy jedovatě sarkasticky, takřka jedním dechem sepsané dvě kapitoly oproti přece jen uhlazenější dikci „zbytku“ *Země, země...!* organicky včlenit do svého díla, nebo zda se svým ostrým poukazováním na hříchy a odpovědnost této společenské vrstvy či třídy nechtěl dotknout tehdejších soudobých tvárců maďarské literatury, kteří od šedesátých let minulého století v uvolňující se kádárské éře mohli už svobodněji navazovat na specifické měšťanské tradice maďarské literatury. Možné je i to, že se poslední částí druhé kapitoly, výtečné portréty dvou maďarských premiérů – ale i ostatní pasáže zcela zřetelně historizujícího ohlednutí –, svou formou mini příběhů z dob válečných (první z nich je datován rokem 1944) poněkud vymykaly vzpomínkám podávaným v díle *Země, země...!*. A dokonce je pravděpodobné

i to, že tu nakonec zůstal jen jakési torzo ještě rozsáhlejšího díla, ze kterého nakonec autor oddělal „jen“ rukopis *Země, země...!*, jenž je *Zpovědi* přibližný i dikcí, a to „zbylé“ nechal v rukopise. Nevíme ani, proč nakonec Márai nerealizoval ještě další díl *Zpovědi*, v němž by měl podle deníkových záznamů z roku 1953 pokračovat ve sledování osudu středoevropského měšťana v podmínkách západní – italské a americké – emigrace. Jedno je však jisté: nejen deníkové záznamy, ale i samotná autorova práce na rukopisu prvních dvou kapitol – tedy díla *Chťl jsem mlčet* – svědčí o tom, že nad vydáním vážně uvažoval: to ostatně dokládá i autorem provedená, byť ne zcela dotažená redakce rukopisu formou konkrétních a většinou vlastnoručně provedených škrtnů. Jisté je i to, že český čtenář, který by se rád seznámil se všemi díly mohutného Máraiovo opusu středoevropského měšťana, by měl nejlépe postupovat po linii *Zpovědi* – *Chťl jsem mlčet* – *Země, země...!*

Dostáváme se k podstatě toho, proč tyto řádky předcházejí Máraioho textu a nejsou součástí doslovu, jak je obvyklé. Podle jisté nepatrné shody na začátku *Chťl jsem mlčet* a závěru *Země, země...!* by se mohlo zdát, že zde Márai pojednává o totožném období maďarské historie. V *Země, země...!* je prvním časovým údajem rok 1944 a dílo končí okamžikem Máraioho odchodu z Maďarska, tedy rokem 1948. V první části první kapitoly naší knihy však čteme: „Co se tedy dělo během oněch deseti let až do dne, kdy – v brzkých ranních hodinách – na mostě přes Enži, kde končila ruská hraniční zóna zvaná tehdy železná opona, vstoupil jistý sovětský voják do lužkového vozu, vyzádal si naše pasy, zasalutoval a propustil nás na cestu dobrovolně zvoleného vyhnanství?“ Márai tu posunul východní časový bod o celých šest let, přesněji k 12. březnu 1938 neboli k momentu anšlusu.

Formu předmluvy jsem pak zvolil z jednoho ještě důležitějšího důvodu: i samotný maďarský nakladatel, respektive editor, se rozhodl vydat toto dílo s příznanými Máraiovo redakčními zásahy, a to včetně těch, které nejsou jen stylisticky méně „vytříbené“ či vhodné, ale přímo gramaticky vadné, někdy až na samé hranici srozumitelnosti. Překladatelka tato místa stejně jako u maďarského originálu opatřila příslušným symbolem. Jiného typu jsou poznámky autorské, zaznamenané standardně pod čarou na jednotlivých stránkách. Zpravidla byly zachovány v nezměněné podobě, s výjimkou těch, které podávaly základní informace o některých osobnostech všeobecně známých českému publiku (například T. G. Masaryk) či zjevných autorových omylů (viz datace svržení atomové pumy na Hirošimu, ke kterému došlo 6. srpna 1945, nikoli o rok později, jak uvádí maďarský originál). Překladatelka text navrch doplnila několika dalšími poznámkami pod čarou, které přibližují údaje známé sice v maďarském, ne však v českém kontextu. Kvůli specifickému charakteru nezredigovaného textu překladatelka nezasahovala do originálu v místech, jež by možná Márai – soude podle jeho dalších textů z cyklu *Zpovědi* – sám uhladil, kdyby se vydání svého pečlivě utájeného rukopisu dožil. Drsnost Máraioho textu se v daném případě stává estetickou veličinou, která umocňuje hluboký žal a vztek, jež Márai skrýval za svým mlčením i ve svém psacím stole a jež snad ještě drásavěji prociťoval ve tvůrčí osamocnosti emigranta od daného svého národu i společenské vrstvě, které v textu tak nemilosrdně obžalováva.

O specifických maďarského označení „měšťan“ jsem se už dříve zmínil v doslovu k českému vydání *Zpovědi*. Jednotlivé konotace se někdy měnily třeba i v průběhu jednoho desetiletí, a slovem „polgár“ tak bylo možné označit občana,

měšťana, citoyena, měšťáka či představitelů buržoazie, vždy podle kontextu či datace vzniku textu. Také v českém vydání volila překladatelka mezi různými variantami, a čtenář se navíc dozví i to, jak široké a různorodé spektrum maďarských občanů k dané společenské vrstvě náleželo: z hlediska majetku, vlastních statků a společenského postavení to mohl být klasický buržoa rodící se maďarské kapitalistické společnosti, měšťan Máraiho raženi, znalý svých dějin a uvědomělý občan, tvořící na základe humanistických ideálů, manuálně či intelektuálně pracující – část z nich spatřoval Márai mezi Maďary a „židovskými Maďary“ v dřívější Horní zemi (dnešním Slovensku) či Sedmihradsku (Rumunsku), ale svým duchem mezi ně mohla patřit i část aristokracie (například literárně zvěčněný István Bethlen) a samozřejmě také džentry, zchudlá část maďarské (uherské) šlechty, od níž tehdejší maďarská intelektuální elita primárně očekávala zastání této historické role především v modernizujícím se Uhersku, poněkud méně už v potrianianském Maďarsku. Lze sem jednoznačně řadit i tu část asimilovaných židů, ze které vyrostla velmi významná a moderní ekonomická elita Uherska (Maďarska) a jež se stala štědrým mecenášem moderní maďarské kultury.

Část této heterogenní vrstvy převzala určité vnější formy chování z feudálního vztahu „pán a čeledín“, a zatímco ke společensky níže postaveným promlouvala s neskrytým despektem, vůči sobě rovným či ještě výše postaveným používala vlastní bizarní, nesnesitelně snobský, často hrané úslužný a důvěrně znějící jazyk, který se vyznačoval směsicí intimnější formy týkáni a anachronicky znějícími „mlíost-pány“, „urozenými či velkomožnými pány“ či simpličtími označeními typu „pane bratře“, která dávala okolí okázale najevo, že uživatel daného výraziva přísluší „k vyšší kaste“.

Přelozit tyto výrazy do češtiny je takřka nemožné, šlo nicméně o jazyk, který byl (a dnes opět můsty znovu je!) jazykem pro toto období velmi signifikantním.

Potrianianské trauma i stále přetrvávající relikvie feudalismu oživily i nacionalistické výrazy z dob mytické maďarské historie. Výraz „szitya magyar“ označoval „pravého“ Maďara a jeho běžný uživatel jen stěží v přivlastku „szitya“ identifikoval „skytského“, tedy vlastně „barbarského“ Maďara, který byl přitom – aniž by o tom nezdělaní mluvčí maďarštiny věděli – převzat ze slovníku nenáviděného Západu. Podobné názvy měly i všelijaké pochybne spolky typu „Lidé Atekluzu“, „Obrození Maďarů“ či „Turulovci“ a podobně, o jejichž roli se v textu zmiňuje i sám Márai.

Z podobného soudku je i maďarský výraz „anyások“, který košičtí Maďarů napadité zkrátili z nadužívaného výrazu tehdejšího politického diskurzu „anyanemzet“. Sousedí „maťerská země“ (podobně německému *Vaterland*) a jeho neustále opakování, které mělo maďarské menšiny v okolních nástupnických zemích uklidnit v tom ohledu, že na ně „maťerská země“ nezapomíná, vyvolalo určitou nevoli i u části košického maďarského obyvatelstva, jehož svědkem se stal sám košický rodák Márai při vítězoslavném a okázale naddimenzovaném pochodu regenta Horthyho. A přestože tento a další obdobné výrazy postrádají v češtině ideální ekvivalent, Máraiho postoj i jejich příbližný význam lze vytušit z popisu či mini-příběhů, které je ilustrují.

Závěrem ve stručnosti shrňme, proč se právě tomuto dluh dostalo v Maďarsku tak mimořádného přijetí. Máraiho neobyčejně plastický pohled na životní formu, která se stala údělem jeho samotného i zásadním tématem jeho celoživotního díla, je zastoupen v podstatně výšeči esejistické části jeho díla – s knihou *Chťel jsem mlčet* však dosud nejvýrazněji

zaznívá i rezolutně kritický tón. Zároveň s tím obnažuje text – byť místy a v nepatrně míře nepřesně – ty momenty maďarské historie, které jsou širokou maďarskou veřejností tradičně vnímány jednostranně. Mnohé pak antikommunista Márai značně překvapil i svými úvahami o anglosaském a skandinávském typu socialismu, třebaže jisté stopy tohoto smýšlení už byly patrné i v některých jeho deníkových zápnamech. V českém kontextu stojí za zmínku i autorův nezanebatelný respekt k československé demokracii, a to zejména když si uvědomíme, že Márai vznik nástupnických států – ostatně jako téměř žádný z maďarských ne-nacionalistických spisovatelů – nikdy neuznal a o českém národě promlouval místy též mylně či nespravedlivým tónem. Márai coby urbánní spisovatel par excellence, který se proti hnutí takzvaných lidových spisovatelů stavěl snad ze všech nejvýhraněněji, dospěl ve *Chtěl jsem mlčet* překvapivě k podobným závěrům jako výsostně intelektuální představitel tohoto hnutí László Németh. V knize svíjí nový vztah k „lidovým vrstvám“ definuje následovně: „Tito poddaní jsou stejně tak, ne-li ještě spíše, tím národem, pro který chci psát, z něhož jsem se zrodil a pro něž chci nechtě musím v každé životní situaci žít.“ Németh svou představu „třetí cesty“ zformuloval ve svém díle *A minőség forradalma* (Revoluce kvality) v roce 1940 a několik let po něm (tedy vlastně paralelně s ním), patrně částečně též pod vlivem Wilhelma Röpkeho, dospěl i Márai k následujícímu konstatování: „Během minulé dekády jsem učinil zkušenost, že jedinou skutečně hrdinskou cestou v lidském světě je vždy třetí cesta, již tak nenávidí diktátorští fanatikové.“

Od doby vzniku Máraio dila nás dělí bezmála sedmadesát let, proložených čtyřicetiletou érou komunistické ne-svobody, která bránila širším vrstvám maďarské společnosti

nahlédnout vlastní dějiny otevřeně a kriticky. Některé z Máraio postřehů, jako třeba tvrzení, že „vztah panstva a služebníctva v Maďarsku nezanikl ani poté, co systém velkostatků rozprášila revoluce“, by dnes jistě zasloužily přinejmenším jistou korekci a doovysvětlení. Trianonské trauma nicméně v Maďarsku zůstává politickým faktorem dodnes a jistě šířeji nereflktované prototypy (feudálního) chování se v maďarské společnosti znovu objevují na scéně jako monstra nepracované minulosti. Jako varovná výzva, že bez znalosti vlastní historie Máraim tolik křivený moderní evropský měšťan, občan či cizyem vyrůst nemůže.

To je lekcce, která neplatí jen pro Maďary.

Evžen Gál

*„Já však chci bezpodmínečně žít,
dokud nedokončím tuto knihu,
těch svazek Zpovědi.“*

(Denky 1949)

JEDNA

1.

CHTĚL JSEM MLČET. Pak mne však oslovil čas a já zjistil, že mlčet je nemožné. Později jsem zvěděl i to, že mlčení je odpovědí minimálně stejnou jako slovo a písmo. A někdy dokonce ani není tou nejbezpečnější. Nic nedráždí násilí¹ tolik jako nesouhlasné mlčení.

Rád bych vypověděl, co se dělo se vzdělanou měšťanskou vrstvou během dekadý, jejíž počátek – aniž bych snad chtěl měřit čas svévolně – představuje konec nezávislosti Rakouska neboli den anšlusu.² Mám za to, že skutečnost, že onoho dne se rozpadla značná část toho, co zde přetrvávalo ze staré Evropy, je dnes už všeobecně známa. Co se tedy dělo během oněch deseti let až do dne, kdy² – v brzkých ranních hodinách – na mostě přes Enži, kde končila ruská hraniční zóna zvaná tehdy železná opona, vstoupil jistý sovětský voják do lůžkového vozu, vyžádal si naše pasy, zasalutoval a propustil nás na cestu dobrovolně zvoleného vyhnanství? Během té

¹ Anšlus (z něm.) – připojení Rakouska ke třetí říši 12. března 1938.

² Až do dne, kdy – narážka na autorovu emigraci na konci srpna 1948.

dekády nedošlo k pouhému zániku a rozpadu států, zneplachení trůnů a mocenských řádů. Znamenala konec celé životní formy, zánik jedné kulturní vrstvy. Byly to forma a vrstva, do nichž jsem se narodil; a když jsem přišel na to, že v mé domovině už nic jako měšťanský životní styl nadále neexistuje, pocítil jsem zvláštní klid. V té době vyšly Churchillovy válečné memoáry³ a v závěru jejích prvních dílů jsem si přečetl následující konstataování: „Fakta mají větší hodnotu než sny“. Z jednoho snu jsme právě procipli. Pokusím se zaznamenat fakta, jak nejlépe dovedu.

2.

NA TEN DEN SI VZPOMÍNÁM PŘESNĚ. V té době jsem byl v Budapešti módním spisovatelem a publicistou. Mé texty vycházely v jednom velkém liberálním listu. Jedna z mých divadelních her se s hlasitým úspěchem hrála doma i v zahraničí. Vycházelo mi až znepokojivé množství knih, v maďarštině i v překladech, a byly chvíle, kdy jsem se mohl právem domnívat, že jsem spisovatel dobrého jména, který nemá jinou starost nežli patřičně opatrovat svůj talent, vtěknout rád svým dnům, pečlivě volit svou četbu – a čekat, až se ze mě na sklonku života doma stane jakýsi *poeta laureatus*. [Byl jsem zvolen členem Maďarské akademie věd, a skutečnost je taková, že mi nikdy nesdělili proč vlastně. Tomu, co je důvodem takové pocty, jsem nerozuměl ani já sám. Nejspíš šlo pouze o to, že jsem měl jisté jméno, nekradl jsem, nepouštěl se skandálů a víceméně vyhovoval představě, kterou si členové Akademie hýčkali v souvislosti s intelektuály, kteří mezi ně zapadnou. Navrch jsem pocházel z takzvané

dobré rodiny.*] Když si nasadím brýle, trochu zamžourám a pohlednu zpět do minulosti, vidím právě tuhle postavu.

Nic z toho tu nepíšu za účelem vykreslit vnější linie jedné lidské postavy, jež není ostatně příliš sympatická ani zajímavá. Nezastávám názor, že spisovatel je zajímavější či výjimečnější bytostí než kterýkoli jiný lidský druh. Mám však pocit, že to podstatné, co se během oně dekády odehrálo, dokážu přece jenom nejvěrněji přiblížit skrze oživení této postavy. Umělec i spisovatel je člověkem stejně jako kdokoliv jiný, je však – zcela bez ohledu na monomaniie a falešně utkvělé představy pramenící ze spisovatelovy či umělcovy ješitnosti – přesto mezi lidmi tím, jehož nervová soustava vnímá každou změnu ve vztahu mezi člověkem a světem nejbezprostředněji a nadměrnou senzitivně. Jsem přesvědčen, že svět je víc než pouhá materie a lidský duch není pouhým chemickým či elektronickým důsledkem látky. Věřím v to, že *na počátku bylo Slovo a Duch Boží se vznášel nad vodami*. Věřím i v to, že kniha Genesis není jen nápaditým výtvorem literátů nadaných bujnou představivostí. Lidstvo má své staré knihy – vědy, Bibli –, v nichž může nalézt kondenzovaný soubor informací a vyjádření všeho, co může člověk znát o sobě samém a o původu světa. Věda později, pomocí složitých oklik, tu a tam informace z mytologie potvrdí. Opakuji, nedomnívám se, že by spisovatel jakožto společenská bytost naplňoval ve kterémkoli společenství významnější nebo výlučnější roli než povitý dělník, inženýr či lékař, anebo roli, jakou plní i čestný, inteligentní člověk bez výraznějších talentů. Nejde o užitek, ani o význam. Umělec, spisovatel, však disponuje jistou schopností, jež je v první řadě duchovního rázu; mívá předtuchy, které později, formou vize neboli

³ Winston Churchill: *History of the Second World War*. London, 1948–1955; česky

Druhá světová válka. Praha, 2005.

* Překřtenuý zápis.

uměleckého díla, ukázkou skutečnosti – a ukazují ji už ve chvíli, kdy se tato skutečnost teprve převahuje na horizontu lidského vidění jako klubající se, utvářející se mytický počátek. Když se tedy pokouším představit si světové události tehdejšího dne skrze sebe sama, nejde mi o nic jiného než o zaznam drobných ozev přístroje, jímž jsem byl já sám – spisovatel v jedné evropské zemi.

A protože v této evropské zemi – mé domovině si člověk nikdy nedokázal vydělat na chleba čistou poezií, samoučelnou literaturou, nezbyvalo ani mně, jako taktika každému maďarskému spisovateli, než se mojit s publicistikou, abych krom chleba, jenž mi plynul z textů zamýšlených jako literatura, vydělal sobě a své rodině i na koláče. Srdnatí řeholníci čisté literatury toto vedlejší zaměstnání vždycky zavrhovali; označovali je za provinění na velké literatuře a cejchovali je coby „zradu vzdělanců“. Domnívám se, že se mylili. Žurnalistika – pochopitelně nikoli ta reportážní či politická, nýbrž naučné, zábavné novinové psaní pomocí vybranějších jazykových prostředků – je pro spisovatele vynikající školou. Novinový papír, ať už má jakkoli jepičí životnost, je jakýmsi účinným zprostředkovatelským materiálem mezi autorem a čtenářem. Spisovatel, jenž pravidelně přispívá do deníku, který není poplatný žádné straně a vychází především pro čtenáře, jehož důvěře se těší, jako by se pozvolna stával blízkým členem velké rodiny. Den po dni může v její atmosféře vnímat ohlas své autorské osoby a psaní. Tato důvěrnost má své nástrahy, ale i moc vzdělávat. V mé domovině vydělávala tato lepší novinářina na chleba i těm nejvytčenějším spisovatelům; a nejen to, učila je disciplíně a umožňovala jim bezprostředně vnímat účinek jejich práce. Takový bezprostřední výem je skvělá škola. Ani na moment jsem proto nevnímal to, že mohu každý den na stránkách deníku vykládat

své nápady a mluvit ke svým sice neviditelným, leč přesto zvláště přítomným čtenářům, stovkám a stovkám tisícům lidí, jako „mechanické“ psaní, případně zradu na spisovatelské úloze. V tomto intimním rodinném kruhu jsem se cítil skrytý i přijímaný, chráněný.

S tímto pocitem jsem i onoho dne vstupoval do redaktorské pracovny. Vybavuji si, že jsem se večer chystal do divadla. Byl jsem dobře naložen. Práce mi šla od ruky – bylo mi osmatřicet let – a drobné sloupky i čtyřjsem sázal na papír s lehkostí, jako by ani nešlo o skutečné úsilí, nýbrž o pouhou zábavu a výplň času. Před mohutnou budovou vydavatelství stál pěkný malý automobil, jehož řidičem jsem byl já. V těch dobách jsem si žil bezstarostně. Rád bych řekl, že mne tížilo svědomí proto, že jsem úspěšný a nic mě netrápí. Já však tehdy žádné výčitky nepocítováł, ani na moment jsem si nepřipadal jako proradný literát. Později jsem ve svém svědomí pátral ještě mnohokrát, a už jsem ovšem nedokázal s tak lehkým srdcem ospravedlnit ani sám sebe, ani druhé. Dokonce jsem sám uvěřil tomu, že lidé mají právo od svých lidských soudruhů, kteří se chopí vzdělávací a vedoucí role – to jest od spisovatelů, pedagogů, politiků, umělců či státníků –, žádat, aby hrdinsky protestovali a šli příkladem jak svým životem, tak dílem. Ta otázka i ten požadavek jsou však nadmíru složitě. Zavazuje nadání a společenská funkce člověka skutečně k takové askezi? Mohl jsem být nějak nápomocen při tom všem, co se později stalo, kdybych býval v předešlých letech nepracoval s tak dobovým rozměrem a lehkým perem? Kdybych byl odmítl podezřelou bludličku úspěchu a s jakousi savonarolovskou^{*} nemilosrd-

* Girolamo Savonarola, též Hieronymus Savonarola (1452–1498) – italský náboženský a politický reformátor, fanatický kazatel, dominikánský řeholník.

nosti raději rázoval za nejsným svítem pochodně? Těžká otázka, a odpovědět na ni nedokážu. Pomoci jsem v každém případě nedokázal; a nebyl jsem ani Savonarola. Byl jsem módní spisovatel a novinář v jedné malé východoevropské zemi. Býval jsem v dobré náladě, radoval se, že prožívám svá mužná léta ve zdraví, mám chut do práce, a ta moje navíc neustává ani zcela bez výsledků. S tímto životním pocitem jsem, jako téměř každý večer, vstupoval do redakce i onoho dne. Podal jsem sluhovi kabát a klobouk, jednou rukou jsem rychle prolístoval poštu, zapálil si a uvažoval o první větě článku, který jsem chtěl do zítřka spěšně napsat, protože mě později čekali v divadle.

Tato postava, v této situaci a tak, jak jsem ji právě popsal, nebyla pouze mnou. Zanedlouho jsem měl zjistit, že ono „já“, jež jsem znal, vychoval, stvořil a v jehož existenci jsem doufal, již ve své skutečné podstatě neexistuje.

3.

DVERĚ SE OTEVŘELY A NA PRAHU SOUSEDNÍ redakce stanul její rezident – jeden můj starší kolega, holohlavý muž, který kvůli jakési chronické laryngitidě bez ustání pokášlal. I teď si nejdřív odchrchlal, a tise pronesl:

– Referendum nebude.

Škál jsem za stolem s cigaretou v ústech a s hořícím zapalovačem v ruce. Takto jsem hleděl na svého návštěvníka. Historie málokdy zastihne svého současníka ve stavu „dějinné připravenosti“: o tom, že ve světě cosi neodvolatelně skončilo, se dozvídáme nejčastěji – v nové době z rozhlasu – v pyžamu nebo při holení. Zapálil jsem si, vyfoukl

kouř a mlčel. Pomenší holohlavý pán – v deníku vedl hosi-podářskou rubriku a byl vášnivým Maďarem, stoupcem kossuthovských ideálů a dunajské konfederace! – si znovu odkšáhal. Byl bleďý jako stěna; teprve teď jsem zaznamenal, že jeho tvář má barvu křídy.

– Schuschnigg? rezignoval – dodal ještě.

Chvrtli pak postál na prahu, v rozpacích, jako by se za něco styděl. Bezradně obhlížel podlahu a špičky svých bot. Nic jsem na to neřekl; takže ještě jednou a špičky svých znetelně pokrčil rameny a odešel zavíraje za sebou tise dveře z mléčného skla. Osaměl jsem a – jak jsem si později mnohokrát vzpomněl – i já měl pocit mlhavý a rozpacitý, jako bych se za něco styděl.

4.

TOHO DNE JSEM PŘIŠEL DOMŮ POZDĚ. Byla hvězdná, teplá noc brzkého jara. Tehdy ještě stával Řetězový most; a okolo druhé ranní, když jsem po něm projížděl autem, blyštěla se nahoře v kopci všechna okna premiérského paláce, nasvíceného, až z toho oči přecházely. Impozantní budova bývala takto nasvícena výhradně u příležitosti významných výročí. Z mostu ten pohled působil, jako by se nahoře mihotala světla jakési velkolepé, fantastické oslavy. Když jsem dorazil až ke své budínské garáži, stály před jejími vraty v řadě za sebou zapřesené automobily s rakouskou poznávací značkou. Z aut se štrachaly ženy a děti. Nějaký muž smlouval s garážmistrem.

– Nepotřebujeme mytí, řekl muž ochrapitějším hlasem. – Zítřka pokračujeme dál.

¹ Který v letech 1494–1498 mocensky ovládl Florencii a přeměnil tuto republiku na přísně teokratický stát – pozn. překl.

² Kurt Alois Josef Johann von Schuschnigg (1897–1977) – od 25. července 1934 do 11. března 1938 rakouský kancléř – pozn. překl.

A „dál pokračují“ nejspíš od té doby, celých deset let. Uhnul jsem svým autem a čekal, až uprchlíci vjedou dovnitř. Jel jsem za nimi jako poslední. Tehdy jsem ještě netušil, že do řády, jejíž čelo vedla prchající rakouská rodina, jsem se zařadil už i já sám. A trvalo deset let, než jsem to měl se všemi důsledky zjistit.

5.

ŠEL JSEM DOMŮ A ULEHL DO POSTELE. Spal jsem hluboce. Během mého spánku se odehrálo ledacos. O dekadu později jsem se v Churchillových pamětech dočetl, že právě onoho večera navštívili v Downing Street číslo 10 anglického premiéra Chamberlaina s manžélkou německý ministr zahraničí Ribbentrop a jeho žena. Během večere, kdy byl Ribbentrop v nápadně dobrém rozmaru a uvolněně hovořil se svými spolustolovníky, byl Chamberlainovi doručen telegram. Oznamovalo se v něm, že německé oddíly překročily rakouskou hranici.

Nic z toho jsem nemohl tušit, když jsem po onom podivuhodném večeru zalehl, nevěděl jsem však ještě spousta dalšího, co z tohoto večera vyplynulo se zákonitostí geometrické řady. Netušil jsem, že toho večera se Schuschnigg bez ustání pokoušel telefonicky zastihnout Mussoliniho – Palazzo Venezia neodpovídal... „Římské legie“, které stály – slovy Mussoliniho – „se zbraní u nohy“ na stráží na úpatí Alp, se ani tehdy, ani později, nepohnuly na obranu Rakouska. O deset let později jsme se dozvěděli, že to bylo proto, že byly bezmocné: kdyby učinily jediný krok, Němci by je bývali rozprášili – Německo totiž tehdy mělo větší sílu než Itálie, Francie i Anglie dohromady. Hitler byl výtečný strateg a jeho agent Ribbentrop loajálně pobízel Fühnera, aby se svými vojsky vstoupil do Rakouska a pak i do Prahy – Francouzi

i Angličané jsou nepřipravení a lidové masy demokratických států si válku nepřejí.

Václav Ribbentropovi důvěřoval a naslouchal i svému „vnitřnímu hlasu“, jejíž obvykle slyšchával v Berchtesgadenu, obklopen horskou samotou. Otázal se svých generálů, zda jsou schopni tuto akci vojensky pokrýt. Generálové pokrčili rameny a odpověděli, že z vojenského hlediska je taková akce hračka, co se ale stane, až jim vyhlásí válku Francie s Anglií? Hitler své generály odbyl – a tehdy měl pravdu on. Stejná hra na otázku a odpověď se zopakovala, když Hitler vstoupil do Prahy; němečtí generálové se škrábali na hlavě, když viděli, že má Hitler zase pravdu. „Ten chlap se vyzná...“ – mysleli si. A tak když Hitler učinil o rok později výpad proti Polsku, nekladli už němečtí generálové žádné otázky, nýbrž ochotně plnili Fühnerovy rozkazy. Nevěděli, protože vědět nemohli, že polská hranice představovala práhu; a když jej Hitler překročil, vstoupil do propasti. Demokratickým mocnostem, které do té doby se skřípěním zubů a klením polykaly veškeré urážky a ponižení, nezbyvalo nyní – v polském momentě, kdy byly zrovna tak nepřipravené a kdy jejich lid nebyl ochoten umřít za Gdaňsk o nic víc, než se mu chtělo položit život za Vídeň, nebo dokonce za Prahu! – přes nedostatek adekvátní vojenské připravenosti demokratických zemí a rozpoložení jejich obyvatelstva než vyhlásit Hitlerovi válku. A ve státech Ohio a Massachusetts mohli šestnácti- a sedmáctiletí mladíci v noci klidně spát, aniž tušili, že o tři čtyři léta později budou umírat v Itálii, před Formii či Padovou, nebo ve francouzských příštavech. Na tohle tedy nepomyšleli ani ve snu.

Bylo toho mnoho, co se té noci přihodilo. Spal jsem tvrdě, sny jsem však měl patrně úzkostné.

V ten moment se k mému životu přiblížilo cosi, co tu bylo i předtím a čeho jsem se obával – povaha člověka je

však taková, že dokud její od reality dělí osm set kilometrů, je ochoten vidět všechno, ba i skutečnost, jen jako přelud a mlhu. Hitler byl v té době skutečnost už celou dekádu a vše, co jeho jméno reprezentovalo, se mezi lidmi šířilo na způsob zlověstných výparů. Protože se to však stýlo v Německu, nešlo přece jen o skutečnost hmatatelnou. Báli jsme se toho, o pravém významu jednotlivých událostí jsme se přeli s vášní i despektem a přihlíželi jsme, jak daný jev klade svá mládata i do hnízda naší společnosti – mezi měšťany i proletariát. Přesto jsme nevěřili, že jednoho dne by to mohlo znamenat skutečně to, čeho jsme se tajně obávali.

Člověk tak nějak vskrytu nevěří ani ve smrt – má z ní sice strach, a i veškerá empirie potvrzuje, že je nevyhnutelná, až do poslední chvíle však přec v hloubi srdce a koutku duše doufáme, že v našem případě se přihodí výjimka, že bude vynalezen zázračný lektvar, jenž neomezeně prodlouží lidský život, a my osobně nezemřeme. Víme pochopitelně, že naše touha je směšná. Přesto ale člověk ve vlastní smrt nevěří, jinak by totiž v jeho duši bez ustání propukala panika. A panika přece jen tu a tam propuká, neboť příjdu momenty, kdy se zastřené vědomí smrti vznese z temných hlubin duše, kdy se neobelháváme a víme s bezpodmínečnou jistotou, že vše, čím jsme, se během chvíle nezadržitelně promění v nic; to je chvíle paniky. Většina lidí na ni reaguje agresí. Panika se vždy mění v útok – jsou to momenty, kdy zatučíme sami na sebe či na druhé.

A takovou chvíli paniky byl i tento den. Strach se stal náhle skutečností. Ráno jsem se vzbudil a přčetl si noviny, které palcovými titulky informovaly o rezignaci Schuschniggga a oznamovaly, že „referendum se nekoná“. Vídeňský rozhlas mlčel a domáci i zahraniční rozhlas jen dezorientovaně, vyplašeně a poněkud rozpacitě, nejspíše pokášávaly. Pak začal

vídeňský rozhlas vyhrávat hudbu. To byl první zvuk, který zvěstoval, že se v Zaitavsku něco děje. Zhudebněná historie, která skrze vlny éteru, v doprovodu veselých Schubertových melodií nebo za zvuku řízných vojenských pochodů dávala na vědomost, že některá země právě přestala být historickým pojmem, některé město bylo zničeno a nad miliony lidí se zrovna zpečtili osud masové likvidace, se v následující dekádě stala obecnou módou. Když padlo Kartágo nebo když Hannibal táhl na Řím, ve městech nejspíš hudba nevyhrávala. Vídeň se však nyní rozezvučela, z ráda se valil rachot německé vojenské hudby a dějiny okázalým, rozverným pochodem zvěstovaly, že Adolf Hitler obsadil hlavní město Habsburků.

Oblékl jsem se, šel do garáže – rakouští uprchlíci už odešli „o dům dál“, v garáži však stála nová zaprášená auta s poznávacími značkami Vídně a Štýrského Hradce –, vsedl do vozu a odjel do univerzitní knihovny, vypůjčil si knihu, která nebyla jinde k sehnání, a šel si zahrát tenis na Markétin ostrov. Trenér byl už starší člověk a i on nerad běhal; podával míčky tak pomalu, jako by hlavním smyslem celé té vpravdě tělesné hry a cvičení bylo, abychom příliš vzájemně nenanáhali svá srdce. Tenhle lázeňský tenis trval hodinu. Následně jsem odjel na plovárnu, pak stál pod horkou sprchou, zatímco mi masér prohnětl svaly, uplavál jsem pár stovek metrů a s volnou duší a osvěženým tělem jsem odjel domů jako někdo, kdo splnil svou povinnost. Doma už mě čekala pošta a obvyklá denní agenda.

Zavěl jsem se ve své pracovně; bydlel jsem v nájemním domě v jedné tiché budínské ulici, v prvním patře, před okny se ve dvou řadách zelenaly koruny kaštanů. Pokojská mi do pracovny bez vyzvání přinesla sklenku pomerančového džusu, jak velelo jedno z pravidel denního řádu, a o něco

později šálek černé kávy, silně jako smrt. Telefon odpojili během dopoledne; nado jsem měl beztak tajné číslo, aby se nestalo, že nepovolané osoby náhodou vruší Mistra při práci svými telefonáty. Usedl jsem k nekdějšímu farnímu jídelnímu stolu ze čtyřcoulových dubových desek, zakoupenému z refektáře starého hornouherského mnišského řádu – toho času svému psacímu stolu –, rozsvítil lampu s promlkavým světlem (světlo jsem měl zapnuté i ve dne) a půl hodiny si četl v jakési soudobé knize. V té době mi chodilo každý den poštou až irituující množství knih, čestných výtisků – a pak jsem další půlhodinu četl zase něco jiného, nejčastěji historické publikace, protože mě tehdy velmi zajímalo všechno, co souviselo se *settecentem*.⁶ Poděl celé mé pracovní kolem dokola až po strop, se řadily knižní police, téměř šest tisíc knih – většina z nich cizojazyčných, francouzských a německých – stálo úhledně vyrovnáno na policích; každého půl roku jsem vyhazoval ty nadbytečné. Vlastnil jsem spoustu slovníků a encyklopedií; sbíral jsem všechny slovníky, které se zabývaly etymologií a jazykovými souvislostmi madarštiny. V tomhle pokoji panovalo hluboké ticho. Začal jsem psát.

Napsal jsem všehovšudy pár řádek, rukou, a pak jsem je rychle natůkal do stroje – během přepisování jsem text už i upravoval. Tahle metoda posunula denně knihu či scénář, na nichž jsem zrovna pracoval, o pouhou jednu rukopisnou stránku. Třicet až pětaticet řádek, nikdy jsem v kuse nenapsal víc; občas jsem přerušil psaní v půli věty a další den pokračoval jakoby jedním dechem. Tento způsob práce nejlépe vyhovoval mému nervovému ustrojení. Je ovšem pravda, že jsem v tom byl věru důsledný; svůj denní úkol,

tuto jedinou rukopisnou stránku, jsem napsal po každé. Ani povražení či popjení z předchozí noci a ani povinnost mi nikdy nezabránily v tom, abych dopoledne kolem jedenácté zasedl za psací stůl a napsal svých pár řádek – těch několik rukopisných řádek denně bylo jediným smyslem a důvodem nejen mé práce, ale také života. Ještě předtím jsem si však potřeboval důkladně projít stránky napsané v předchozích dnech, abych si znovu poslechl rytmus a melodii textu. Bylo to vlastně jediné, co jsem považoval za skutečnou práci; těch pár dopoledních řádek, zaznamenaných nervně, přesto ale s plným úsilím. Všechno ostatní, co jsem ještě napsal později, odpoledne nebo večer – skica, barvitě pojednání či novinový úvodník do deníku, s nímž jsem dlouhodobě spolupracoval, nebo povídka či studie pro některý z týdeníků – už vznikalo jen tak jednou rukou, během polkuťování, bez skutečné koncentrace. Mou prací bylo těch několik dopoledních řádek. A výsledkem téhle manicky důsledné metody bylo, že v den, kdy Hitler přitáhl do Vídně, se na jedné ze spodních polic v mé pracovní řádce už více než tři desítky novel a románových svazků – ukryté v útroběch knihovny, aby je nikdo cizí neviděl, protože jsem se za své knihy zvláště nehanbil a nerad je ukazoval – a mezi nimi i několik zahraničních překladů. Do svých čtyřiceti jsem měl již sepsanou solidní příruční knihovnu, přičemž jsem experimentoval s nejrůznějšími žánry. Tento pozoruhodný výkon byl složen právě z oné každodenní jedné či dvou rukopisných stran. Metoda to nebyla špatná, mohu ji doporučit každému mladému spisovateli.

Takto jsem tedy tvořil i onoho dne; podle dvacet let čítající pracovní metody, která se mi už dokonale proměnila v životní rituál. I to vykládám jen proto, abych přesně zachytil postavu a vyjevil, jak žalostně a komicky nepoučený

⁶ Settecento – období italského umění v letech 1700–1800 – pozn. překl.

je dějinný současník v otázce vlastního osudu. Seděl jsem ve své pracovně v jisté zemi – v krajině na pomezí Evropy, uspořádané už tisícovku let podle základních křesťanských principů – a myslel si, že jsem spisovatelem. Krom toho jsem se také domníval, že náležím k určité třídě a kulturní vrstvě a že tato třída a kultura mají pevné podloží. Byl jsem si vědom, že v mé domovině následovala stakátská, a tudíž v první řadě velkostatkářská třída během uplynulých staletí i během posledních dekad takovou politiku vzdělávání, která sice z kulturních příležitostí nevyhnučovala ani jediného soukmenovce – takové obvinění je lživé –, ale z valné části a jako taková přece jenom obecnou vzdělanost neprosadila.

Vzdělání dostali sedlák i dělník, a pakliže k tomu měli cestu, dostatek sil a osobní vloh, mohli se rozvíjet – vzdělanost v pravém slova smyslu však byla spontánně, bez předepsaných pravidel kapitálem, který pro sebe uchovával měšťanská a aristokratická společenská vrstva. Tak zvažvané obvinění ovšem neradno zjednodušovat. Mohu to vyjádřit jen způsobem, jakým se utvořila odpověď ve mně: v Maďarsku, stejně jako ve většině evropských zemí, byla školní docházka povinná, počet analfabetů se v posledních desetiletích utěšeně snižoval, a byl dokonce nižší nežli v Itálii či Španělsku; děti maďarských rolníků a dělníků se naučily číst a psát a s osvojením písma a nauk obecné školy mohly žádat i o přijetí do vyššího vzdělávání. V mnoha případech k tomu i došlo; i v systému velkostatkářů vyrůstal bezpočet nadaných a pracovitých lidí, jimž následně uvolnil místo měšťanský stav; vynikali v intelektuálních činnostech a zůstávali vysoké posty veřejné správy. Maďarské obyvatelstvo jako celek – podruzi, malostatkáři a dělnický průměr – však zůstalo i přesto nevzdělané. Když se formovala kultura, „událo“ se to jaksi bez něj. Literatura, hudba či výtvarné

umění bylo sedláckům a dělnictvu dostupné stejnou měrou jako měšťanům nebo aristokraci – sedlák a dělník však měl jen vzácné příležitosti vyvinout ono úsilí, jaké osvojení základního vzdělání vyžaduje, neboť jejich společenská situace a obecné životní podmínky jim nedovolovaly, aby kromě úkolů každodenního života a úsilí potřebného k materiálnímu zabezpečení plynuli silami a duchem ještě i na rozvoj vzdělání. Proto jsem byl směšný, když jsem seděl ve své úhledné pracovně na periferii Evropy u svého pracovního stolu a myslel si, že těch pár řádek, co zrovna píše, píše pro národ. Domníval jsem se tak s patologickou nabubřelostí spisovatelů, s onou nadutou sebejistotou, která je koneckonců přirozenou součástí tvůrčí práce. Spisovatel, umělec, se domnívá, že prostřednictvím rodného jazyka zprostitědkovává božské vrnknutí, vzkaz z nebes lidu, k němuž ho váže živná půda mateřštiny. Ve skutečnosti jsem však nepsal pro národ, nýbrž pro pár jednotlivců s vybraným vkusem a vzděláním. Jejich početní poměr nebyl v Maďarsku vůbec zanedbatelný. Mnozí z nich obětovali své peníze, čas či pozornost literatuře a umění, vyžadujícím v Maďarsku, jež stálo před rozpadem, čím dál větší duševní úsilí; poměrně to snad dokonce bylo více lidí než u okolních zemí či bohatších a kulturnějších států západních.

Všichni tito lidé – měšťská veřejnost čtenářsky založených, umění holdujících a divadlo, koncerty i výstavy navštěvujících jedinci – pochopitelně nepřístupovali k literatuře a umění za všech okolností s upřímným zájmem a nezbytým vzděláním. Byla mezi nimi spousta snobů, marnivých zabobanců, kteří s literaturou pouze „drželi krok“, ať už proto, že to bylo v módě, nebo aby se náležitě blýskli ve společnosti. Přesto však žila v mé domovině jistá relativně významná vrstva lidí, pro niž hrály literatura a vzdělání důležitou roli.

Aristokracie tou dobou už ztratila svou historickou roli třídý podporující rozmach vzdělanosti, ale měšťanstvo, zejména to sedmihradské a hornouherské, spolu s židy žijícími na venkově, se ke každému maďarskému intelektuálnímu vzepětí obracelo s upřímnou důvěrou a ochotou přinášet oběti.

Když po první světové válce Trianonská mírová smlouva oddělila sedmihradské a hornouherské území, byla to právě společenská vrstva, jež byla nositelkou kultury, kdo vystoupil do popředí z pospolitosti národného života – třída, která si byla vědoma své role a tradice, věděla, že je povolána vyžít, žít a podporovat maďarskou kulturu.

Umašitý sedlák z pomezí Dunaje a Tisy ani valná část dělníky a pešítského podnikatelského a soukromnického měšťanstva neudržovali se záležitostmi maďarské kultury reálný vztah; hornouherští a sedmihradští měšťané a venkovské židovstvo však ano. Další fakt je, že v hlavním městě to byli velkoměstští židé, kdo převzal od šlechtí roli mecenášů; zato „Budapešťan“, neboli buranstvo přivandrované ze všech možných koutů a namíchané ze židů a Švábů, představoval spíš onu povrchní inteligenci, která se vyloupila v kavárnách, pešítských plácích a přístěncích lehkých múz a která měla s duchem národa jen málo společného.

To všechno jsem věděl, když jsem onoho dubnového rána – stejně jako celá desetiletí předtím – usedl ve své budinské pracovně k psacímu stolu, abych pokračoval v započaté práci v oné utkvělé činnosti; věděl jsem to, ale přesto vlastně doopravdy nevěděl. Tím, pro koho jsem ve skutečnosti psal, byla hrstka literárních fajnšmekrů a čtenářstvo pocházející z celkem deseti- až patnáctitisícové měšťanské vrstvy.

Ti, jejichž profesí bylo vydávání a prodej knih, si v Maďarsku vždy, zpola vážně stěžovali, že maďarská čtenářská

obec nenakupuje knihy spontánně, z vlastního zájmu: že je třeba jí knihy prodat zhruba s pomocí agentů a různých mazaných triků... Nebyla to sice úplná pravda, přesto na omom nařčení cosi bylo. [Opakuji, knihy kupovalo venkovské a pochopitelně i pešítské židovstvo a pak také hornouherská a sedmihradská inteligence.*] To, co knihkupci nazývají *sortiment*, tedy spontánní nakupování knih, bylo zálibou velice úzke společenské vrstvy. Psal jsem, podobně jako jiní maďarští spisovatelé včetně těch, kteří pocházeli ze seláckého či dělnického stavu a psali o životě a strastech svých vrstev, pro jedinou třídu. Dělníci a rolníci knihy nekupovali; i dila sociografická či socialistická čtla měšťanstvo. Na nákup knih obětovala tu a tam část svého platu jen nepočtená skupina nejdejšího sociálnědemokratického proletariátu.

V životě malého národa však znamená deset až patnáct tisícovek čtenářů, kteří jsou ochotni dobrovolně či po přimluvě vynaložit na národní literaturu finanční prostředky, nezanedbatelnou pomoc. Těchto patnáct tisíc lidí převzalo od feudálního panstva roli mecenášů, živilo, vyznávalo a chápalo maďarskou literaturu, vydžovalo autory a umožňovalo jim, aby tvořili významná díla v osamoceném východním jazyce. Maďarská buržoazie pak čínila své povinnosti vůči maďarské kultuře zadost už od chvíle, kdy došlo ke společenské výměně rolí neboli k transformaci z poloviny předchozího století. Skutečnost, že vzdělanost zůstala výsadou a prožitkem víceméně jediné společenské třídy, nezávisela na ní – a ostatně ani na literatuře.

Byla to už hlubší struktura maďarského společenského uspořádání, co bránilo širším masám dospět ve vzdělání dál než ke čtení a psaní. Výjimky, a nebylo jich málo, se

* Přesktutný zápis.

pochoptitelně našly, ale pokud bychom se na celou věc podívali zblízka, nezbylo by nám než uznat pravdivost tohoto hořkého obvinění. Když ovšem uznáme tuto pravdu, jež je zároveň obviněním, je nutné hlouběji prozkoumat jak se maďarská historie vyvíjela. Je nesporné, že dánský, švédský, holandský, anglický i francouzský rolník a dělník jsou v průměru vzdělanější nežli ten maďarský; více čte i dělník a rolník rakouský či německý. Žádný z těchto národů – ať už byly jejich dějiny jakkoli krvavé – však nečetl takové zašklavací zkoušce, jakou prošla maďarská společnost. Vždy je třeba vzpomenout období tureckého područí. Pod vládou Arpádovců a pozdějších Anjouovců⁷ byl maďarský národ významnou evropskou mocností. Počet jeho obyvatele přesahoval čtyři miliony, tedy více, než měla tehdejší Anglie. Jeho společenské uspořádání a kulturní instituce se vyvíjely v souladu s obecným dobovým duchem Evropy. Když se Turci – po sto padesát let trvajícím křižnickém, uzurpátorském, barbarském despotii a porobě – z Uher odklídili, ztenčli se počet Maďarů na milion a půl. Celá velká území se náhle úplně vyjídnila a Srem i Banát se zaplnily dosídlenými Šváby. Oněch sto padesát let zlomilo národu páté. Když Turci odtáhli, nepředstavovali už v Evropě Maďari – tento východní, schopný, silný národ – relevantní mocenský faktor. Sto padesát let smlouvat s divošískými a nehlstotnými okupanty, snášet, jak horda janičárů vypuzuje chlapce a dívky několika generací, plení zemí – tak hrůzostrašná zkouška národ unaví. Pokud tedy Uhersko zůstalo po tureckém poddanství ve

⁷ Arpádovci – původní uherská panovnícká dynastie, která vládla od počátku uherského státu až do roku 1301; Anjouovci – starší větev kapetovsko-anjouovské dynastie, zejména ve střední Evropě označovaná jako Anjouovci, od roku 1308 vládla také v Uhrách – pozn. překl.

společenském vývoji pozadu za Západem, nelze to vysvětlovat absencí národní touhy po svobodě či stupněm společenské rozvinutosti; jednoduše zde chybělo celonárodní pojítko – potrava vyrůstající z hlubokých a živoucích zásob národa neboli měšťanstvo, které bylo po stavovské vrstvě, jež splnila svou roli, povoláno převzít vedoucí úlohu. Jen v Horních Uhrách a Transylvánii,⁸ jež turecká okupace z velké části ušetřila, se mohla vyvíjet autentická, společenskou sílu představující měšťanská vrstva v západním slova smyslu. Mezi Dunajem a Tisou a v Zadunají – přestože to bylo právě maďarské pohraničí, kde se ještě nejspíše zachovalo jakési roztroušené měšťanstvo – nežli nikdo nežli velmož a chudý rolník.

Oněch sto padesát let otláslu celým národem a zbylo jen území, ztenčená, pohnblá populace Maďarů, zůstaly ratolesti přičesných Švábů, Slovani, Sribi i jedno záračné útočiště: maďarština. Tímto a nejiným jazykem jsme psali od terenziánských dob, všichni spisovatelé do jednoho. Jazyk byl posledním útočištěm maďarského národa a byl to i jazyk, jímž jsem psal onoho rána, kdy Hitler v příjplášti v čele svých vojsk, stoje a máváje ze svého obřího automobilu, vjel se svou groteskně, po císařsku vzlyčenou paží do Vídně. Seděl jsem ve své úhledné budínské pracovně a psal jsem maďarsky – pro koho?... Tehdy jsem ještě netušil, že v tento den započne proces záhuby poslední výspy maďarské kultury, jež – byl v tak sporadické formě – i v dobách potureckých budovala, povolávala a udržovala maďarskou kulturu; že maďarské měšťanstvo zahyne.

⁸ Transylvánie – jiné označení pro Sedmhradsko – pozn. překl.

pochoptitelně našly, ale pokud bychom se na celou věc podívali zblízka, nezbylo by nám než uznat pravdivost tohoto hořkého obvinění. Když ovšem uznáme tuto pravdu, jež je zároveň obviněním, je nutné hlouběji prozkoumat, jak se maďarská historie vyvíjela. Je nesporné, že dánský, švédský, holandský, anglický i francouzský rolník a dělník jsou v průměru vzdělanější nežli ten maďarský, více čte a dělník a rolník rakouský či německý. Žádný z těchto národů – at už byly jejich dějiny jakkoli krvavé – však nečelil takové zateřkávaví zkoušce, jakou prošla maďarská společnost. Vždy je třeba vzpomenout období tureckého područí. Pod vládou Arpádovců a pozdějších Anjouovců⁷ byl maďarský národ významnou evropskou mocností. Počet jeho obyvatel přesahoval čtyři miliony, tedy více, než měla tehdejší Anglie. Jeho společenské uspořádání a kulturní instituce se vyvíjely v souladu s obecným dobovým duchem Evropy. Když se Turci – po sto padesát let trvající kořistnické, uzurpátorské, barbarické despotii a porobě – z Uher odklídili, ztenčil se počet Maďarů na milion a půl. Celá velká území se náhle úplně vyhladila a Stern i Banát se zaplnily dosídlenými Šváby. Oněch sto padesát let zlomilo národu páteř. Když Turci odšli, nepředstavovali už v Evropě Maďari – tento východní, schopný, silný národ – relevantní mocenský faktor. Sto padesát let smlouvat s divošskými a neřtostivými okupanty, snažet, jak horda janičárů vypuzuje chlapce a dívky několika generací, plení zemi – tak hrůzostrašná zkouška národ unaví. Pokud tedy Uhersko zůstalo po tureckém poddanství ve

společenském vývoji pozadu za Západem, nelze to vysvětlit absencí národní touhy po svobodě či stupněm společenské rozvinutosti; jednoduše zde chybělo celonárodní pojítko – potřava vyrůstající z hlubokých a živoucích zásob národa neboli měšťanstvo, které bylo po stavovské vrstvě, jež splnila svou roli, povoláno převzít vedoucí úlohu. Jen v Horních Uhrách a Transylvánii,⁸ jež turecká okupace z velké části ušetřila, se mohla vyvíjet autentická, společenskou sílu představující měšťanská vrstva v západním slova smyslu. Mezi Dunajem a Tisou a v Zadunají – přestože to bylo právě maďarské pohraničí, kde se ještě nejspíše zachovalo jakési roztroušené měšťanstvo – nežli nikdo nežli velmož a chudý rolník.

Oněch sto padesát let otláslu celým národem a zbylo jen území, ztenčená, pohnulá populace Maďarů, zůstaly ratolesti přičesťích Švábů, Slovani, Srbi i jedno záračné útočiště: maďarština. Tímto a nejiným jazykem jsme psali od terenziánských dob, všichni spisovatelé do jednoho. Jazyk byl po sledním útočištěm maďarského národa a byl to i jazyk, jímž jsem psal onoho rána, kdy Hitler v příšplášti v čele svých vojsk, stoje a máváje ze svého obřího automobilu, vjel se svou groteskně, po císařsku vzlyčenou paží do Vídně. Seděl jsem ve své úhledné budínské pracovně a psal jsem maďarsky – pro koho?... Tehdy jsem ještě netušil, že v tento den započne proces záhuby poslední výspy maďarské kultury, jež – byl v tak sporadické formě – i v dobách potureckých budovala, povolávala a udržovala maďarskou kulturu; že maďarské měšťanstvo zahyne.

⁷ Arpádovci – původní uherská panovníká dynastie, která vládla od počátku uherského státu až do roku 1301; Anjouovci – starší větev kapetovsko-anjouovské dynastie, zejména ve střední Evropě označovaná jako Anjouovci, od roku 1308 vládla také v Uhrách – pozn. překl.

⁸ Transylvánie – jiné označení pro Sedmhradsko – pozn. překl.

6.

TOTO JSEM TEDY NETUŠIL a byla i spousta dalšího, co jsem nevěděl. Člověk však nevnímá svůj osud pouze racionálně, ale také zevnitř. Proto jsem tenkrát své denní penzum, oněch třicet řádek, napsal mrzutě – má játra či žlučník měly už tehdy podezření, které můj rozum dosud neznal nebo se neodvažoval připustit: podezření, že své řádky píšu do vzduchu.

A nebyl jsem zřejmě sám, kdo onoho rána pocítoval zvláštní úzkost. Nebyli to jen diplomaté, kdo se budil s vědoucím, nervózním přikyvováním. Ça bouge,⁹ mysleli si odborně, pomocí definice z diplomatického argotu, ti protřelí lišáci ve svých vkusně zařízených pracovnách evropských a amerických ambasad, v nichž sledovali seizmografické ručičky tektonických pohybů dějin experti z nejpovolanejších. Velká masa německého lidu se pohnula a všechno, co se dělo doposud, bylo pouhou přípravou; v důsledku milimetrového pohybu se v tu chvíli proměnil obraz celého světa. Diplomaté, tito přední specialisté, věděli, že milimetrový pohyb znamená ve svých praktických a dějinných důsledcích změnu pro celé zemské těleso. Proto se budili mrzutí. A nebyli sami, kdo pojal podezření, že se tu něco událo. Obchodníci vstupovali do svých podniků s podrážděním a zbystrila také židovská populace se svým skrytým smyslem pro ohrožení – který je sice velmi delikátní, ale jak prokázaly následující události, ne vždy zcela spolehlivý. Jedinci mimořádně vímaví či mimořádně bystrí začali už onoho rána balit kufry a zařizovat se, a to nejen ve Vídni... Takových se však našlo málo. Na celém světě zvedli hlavy i vojáci z povolání, s tichou vnitřní satisfakcí profesionálů; cítili, že všechno, na co se

celý život chystali, všechna ta dřina, cvičení a precizní znalost vojenského řemesla a průmyslu nebyly zbytečné: něco se hnulo a jich, vojáků, bude už zanedlouho ve světě zapotřebí. To, čemu se říká „světová situace“, nebylo v daný moment dosud hmatatelné smysly a neexistoval nikdo, kdo by dokázal z nepřehledné změti souvislostí a podmínek s určitostí nastítnit obraz budoucnosti.

Koneckonců, Hitlera mohl ve Vídni odpravit nějaký ten rakouský vlastenec, později jsme ale zjistili i to, že náhodý kriminálního charakteru tektonické pohyby v životech národů obvykle nezastavují. Onoho dne se totiž nepohnul jen Hitler, nýbrž německá populace jako taková, obří těleso složené v národ z osmdesáti milionů lidských buněk; a dá-li se takový útvar do pohybu, jeden krok nezadržitelně následuje druhý; takové tělo již nedokáže rovnováhu ani znovu nabýt, ani udržet – jediné snad když dojde do cíle nebo když narazí celou svou vahou do zdi a rozletí se na kusy. To všechno tedy tušili vojáci a diplomaté a nervózně větřil i každý, kdo nebyl úplný mezulán nebo hluchý. Trvalo však dlouho, než se všechno to větření, špicování uší a pokášlávání jednoho dne zformovalo v jakési veřejné mínění. V dané chvíli vnímali i ti moudřejší pouze to, že obří těleso německví se dalo do pohybu, strhlo s sebou malíček Rakousko a nyní se už nedokáže zastavit v půli cesty; vydá se směřem na východ, puzeno vnitřní silou k tomu, aby pokračovalo dál v započaté cestě, směřem k pšeničným lánům úrodné ukrajinské černozemě, ploještské a bakuské ropě, Suezskému průplavu a snad i na Bagdád a smetlo a strhlo s sebou každého a všechno, co se mu postaví do cesty.

Krom toho chápali – nebo se alespoň domnívali, že chápou –, že německý imperialismus deroucí se východním směrem „představuje ochranu“ před bolševismem.

⁹ Ça bouge (fr.) – „to se stává“ – pozn. překl.

V tajných, vypolstrovaných kancelářích anglických a amerických bank a továren seděli staří pánové, mhouřili oči a s cigárem v ruce četli zprávy z Londýna či newyorských *Times*, pokyvovali hlavami a bafali, neboť Hitlerovy jednotky vstoupily na rakouské území. A jen úplně nepatrné množství lidí tušilo – a ještě méně si troufalo vyslovit nahlas –, že tito kmeti nebyli kromě upřímného pobouření, jež se jich zmocnilo, když jeden národ v jeden den násilím ujařmil jiný nárudek, a ze strachu z rozšíření spektra politické, hospodářské a kulturní ofenzivy v hloubi duše přece jen tolik nespokojení s představou, že nacionální socialismus vztyčí jednoho dne na některé z hranic Evropy zátarasu proti bolševismu a u řeky Volhy postaví hřáz proti komunismu. Však my zastavíme nacisty u Rýna, oni ať jen zastaví bolševiky někde u Volhy, říkali si a odebrali se na burzu či do klubu a parlamentu a v rozhořčených privátních i veřejných proslovech protestovali proti Hitlerovu napadení Rakouska.

Ve skutečnosti se nepohnul nikdo. Hitler jel do Vídně v čele svých vojsk Mussolini, jehož osud se v den rakouské tragédie zpečetil, stál i nadále na úpatí Alp „se zbraní u nohy“. Nic jiného nemohl pochopitelně dělat ani on. Léon Blum,¹⁰ který v čele Národní fronty už mnoho let pravidelně hlasoval v parlamentu proti francouzským válečným úvěrům, činil rozhořčená vyjádření. Chamberlain mlčel. Chyštal se na svou notný čas žalostně působící trapnou roli, kterou později ospravedlňoval tím, že „bylo potřeba vzít jim vítr z plachet“ – na to, jak bude s deštníkem pod paží poletovat za diktátory mezi Godesbergem, Mnichovem a Londýnem, a na to, jak se před nimi bude hrbit ve snaze získat

čas, protože nemá zbraně, nemá armádu, protože anglický lid si válku nepřaje, protože kolabující společenské, politické a vojenské uspořádání Francie neposkytuje dostatečnou pomoc ani ochranu západní fronty, protože – jednoduše proto, že doufal, že nějaký nečekaný zvirat přece jen přinese únikovou uličku a jeho ubohý národ se druhé světové válce vyhne. Chamberlainova role se dlouho jevila jako žalostná, a zvláště onoho rána pak zvedla ze židle každého, kdo očekával, ať už v Rakousku, či jinde na kontinentu, že reakci Angličanů bude okamžitě vyhlášení války Hitlerovi. Chamberlain své možnosti jistě znal, udělat to však nemohl. V daný moment neměl jinou možnost nežli akceptovat zoufalou roli nehodnou národního předáka: roli toho, kdo zkouší smlouvat s ohnutým hřbetem. A anglický lid – včetně těch, kterým byla za jeho roli hanba – vskrty duše pochopil, že onoho rána, kdy jel Hitler do Vídně, nemohl Chamberlain jednat jinak než právě tak, jak jednal toho dne a ještě i celý následující rok a půl: čekat... Na co? Snad na to, že Hitlera někdo zastřeje nebo že diktátora klepne pepka či že Angličané vynalezou nějakou superzbraň, případně že v Německu propukne revoluce – anebo prostě jenom na to, že časem nastane moment, kdy už nebude možné oddalovat rozhodnutí.

Jeden muž, Churchill, věděl s jistotou, že vyčkávání je k němu a rozhodnutí je nevyhnutelné. Churchill ovšem tehdy nebyl ve vládě; a je otázka, zda by našel způsob, jak jednat, kdyby byl onoho rána ministerským předsedou právě on. Velké lidské tragédie mají jistý vnitřní chod, na němž nelze nic měnit: je třeba vyčkat, dokud se neodehraje všechno, co má, dokud nedojde k nevyhnutelnému, a teprve tehdy – ani o chvíli dříve – lze jednat. Toho rána mlčel i Roosevelt a já, colby obvyčejný smrtelník, jsem nemohl vědět, na co prezident Spojených států myslí. Nikdo nevěděl nic. Stalin si to ráno

¹⁰ Léon Blum (1872–1950) – francouzský židovský politik a novinář, v letech 1936–1938 předseda vlády.

Jistě něco myslel, Stalin byl ovšem už tehdy pověstný a vymlíkájící posluchač. Nezbyvalo tedy než mlčet a čekat – počkat si, až si Hitler po Vídní dokráčí do Prahy, uvažé společně s mlčícím Stalinem Polsku na krk rusko-německou dohodu a jednoho dne pak vyrazí k polským hranicím. Tehdy už se ovšem mlčet nedalo, Chamberlain postavil deštník do kouta, Francouzi se začali zhroutit a rozrušeně sbírat a němečtí a ruští parlamentáři se jen o málo později setkali u jedné z hraničních linií rozdrobeného Polska.

To všechno bylo v onom dni přítomné natolik organicky, jako je v protoplazmě obsažena celá fyzická i duševní bytost, jež se z ní později vyvine. Ten den pobouřil obrovské množství lidí, a přesto se našli i tací, kdo tajně doufali, že teď, když provedl svůj tah, skoncuje Hitler jednoho dne i s bolševismem. Tihle velcí mudrci a mazani prorokové rozuměli úplně všemu krom jediného: starého seiského pořekadla, podle něž nelze čerta vyhnát ďáblem. Tyto prosté pravdy se lidé pořádně nenaučí nikdy; a všechno, co jsem prožil později a co snad budu mít možnost ještě prožít v budoucnu, je důkazem, že tuto pravdu si lidé k srdci stále ještě nezali. Pořád ještě existuje množství těch – a často mají dokonce i jakousi společenskou zodpovědnost – kteří se domnívají, že ochranným valem proti bolševismu může být některá z odrůd nacismu.

V den, kdy Hitler vtrhl do Vídně, nabyla tato fixní idea a polarizující blud neboli přesvědčení, že proti bolševismu neexistuje jiný lék než fašismus, pomalu jasně obrys. Proto mohl Hitler bezrestně vpadnout do Vídně a pak do Prahy; to z toho brali sílu všichni diktátoři druhořadých autoritářských zemiček všude na světě, proto vzrostla i moc Mussoliniho. Ano, jsem si vědom, že jde o velmi komplexní otázku; demokratické státy a jejich metody vybuzejí davy svého lidu

mnohem obtížněji nežli diktátoři. To věděl i Hitler – a toho dne mu odhad vyšel.

Já jsem nic z toho vědět nemohl; mohl jsem mít jen předtuchu, že ve světě došlo k nějaké katastrofě. A spolu se mnou sdělili stejné tušení i všichni ostatní v dunajské kotlině. Ti, kdo drželi s nacisty, se radovali z velkého zvratu; dokonce i oni, tedy pakliže šlo o Maďary, však poslouchali zprávy navrátilců o velkém a tragickém vpádu do Vídně se starostlivým kroucením hlavy. Tihle pasážíři vypravěli, že německé jednotky, které vpochodovaly do města, vířaly na vídenském Ringu nadšené davy – rakouští nacisté odvedli dobrou práci už i dřív – a v reakci na mlašknutí velkoněmeckého apetitu zazněly v jásajícím davu i takovéto výkřiky: *Bis zum Plattensee...* Čtyři dekády habsburské vlády zanechaly v duších Maďarů rozporuplný otlak. Národ, jenž si v době vlny evropských osvobozeneckých hnutí z roku 1848 vydobyl nezávislost a občanské svobody se zbraní v ruce, ve velké zkoušce selhal; Rakušané – s pomocí Rusů – maďarský boj za nezávislost zlomili a dlouhá řada předních maďarských vlastenců skončila na šibenici či v žaláři nebo vyhnanství. Čas však plynul dál, došlo k vyrovnání a společenské, hospodářské a kulturní uspořádání rakousko-uherské monarchie poskytovalo i ve vší své nedokonalosti a s tak velkou přítěží, jakou představoval feudální systém Uher a Polska, padesátí milionům lidí přece jen výhody spjaté s právními jistotami a společenskou a hospodářskou konsolidací.

Rovnováha ve stylu monarchie byla sice nedokonalá a její lid ve společenském vývoji nočně zaostával za francouzskou či anglickou společností – Velká revoluce se v rámci monarchie rozpustila úplně stejně jako anglické pokusy

¹¹ Bis zum Plattensee (něm.) – „až k Balatonu“ – pozn. překl.

o výchovu společnosti, které měly revoluci nahradit –, tvořila ale masivní jednotku, v jehož rámci umožňovalo ekonomické bohatství jednotlivých částí tvořících výsledný celek – rakouský režim zvaný absolutismus a zkušenosti z veřejné správy *gemildert durch Schlampererei*¹² – spolkovým národům, tedy i Maďarům, aby si uchovali národní identitu a zvýšili blahobyt společnosti. Na strůjce vyrovnání z roku 1867 se později sneslo množství útoků. Horokokremní maďarští vlastenci se přeli o to, že násilné usmíření vládnoucí dynastie s Maďary národní hrdosti a ducha nezávislosti spíše uskočilo, nežli prospělo. Etapa trvající od vyrovnání do první světové války byla mezi Maďary hojně kritizována a častý byl názor, že v době vládného míru a kompromisu přišel národ o konstituční elán, s jehož pomocí se projevil s tak zdrcující silou v roce 1848: rakouský imperialismus získal za cenu kompromisu víc, než když potlačil maďarskou revoluci pomocí zbraní. Pohlížíme-li na tuto etapu z velkého odstupu, z dějinné perspektivy, můžeme snad na této obžalobě nalézt smítko pravdy.

Ve skutečnosti však národ po turecké okupaci a staletých habsburské despotie toužil po míru. Velká oběť roku 1848 nebyla zbytečná; díky ní si maďarská populace zachovala národní a jazykovou nezávislost instituci, ústavy, školství či literatury. To všechno však Maďary vyčerpalo do té míry, že nestáli o to, odpovídat na otázky doby nastolené světovou situací a z ní vycházejícím stavem v Podunají svým obvyklým hrané hrdinským postojem. V roce 1867 uzavřel národ s dynastií příměří a půlstoletí, které nadešlo poté, nebylo pro Uhry érou heroismu, nýbrž obdobím klidného budování

a kulturního rozvoje. Tuto skutečnost popírali jen ti, kdo měli sklony k přehánění nebo byli nějak zaujatí. Další otázka, byť s tématem organicky svázanou, je ta, kam až může národ ve svém společensko-politickém a kulturním vývoji dospět, setrává-li nadále v odporu – a pokud nelze jinak, tedy v odporu pasivním, který nejlépe vyhovuje maďarskému důševnímu ustrojení. Protože však v důsledku nedostalku opacně zkušenosti nedokážeme tuto otázku zodpovědět pomocí věcné argumentace, nemá smysl ji ani vznášet. Znovu nám nezbude než vzpomenout na století a půl tureckého područí a následnou etapu rakouského despotismu, a zejména též na to, že Trianonská smlouva neukročila z těla národa jen dvě třetiny území a populace, ale, zopakuji to, právě tu společenskou vrstvu, již v té době patřila maďarská vzdělanost, to jest hornouberskou a sedmihradskou inteligenci.

Nejsem historik, a nedomnívám se proto, že mi náleží právo posuzovat události byt' jen nedávné z hlediska historografického. Jsem však maďarský spisovatel – ačkoli v době, o níž je řeč, v časech horečky pragermánství a pramaďarství, se vždy nalezli potměšilí nebo spíš pomatení jedinci, kteří se mnohým z nás, mě nevyjímaje, pokoušeli upřít právo na to, abychom se prohlašovali za Maďary, neboť naši předkové nepřišli do země před tisícem let horským průsmykem Verecke – a mám za to, že maďarský spisovatel má právo hovořit o osudu svého národa z dějinné perspektivy i za předpokladu, že historiografe není jeho oborem. Toto právo mi náleží, neboť jsem Maďar, přestože moji předci přišli do země před třemi sty lety z Německa, toto právo mi náleží, neboť jsem se Maďarem narodil, protože maďarština je mou rodnou řečí a každičký můj pocit i osobní úděl jsou provázány s maďarstvím.

¹² Gemildert durch Schlampererei (něm.) – „zmlíněné lajďáctvím“ – pozn. překl.

V uplynulých letech jsem často přemýšlel o tom, zda má národní cítění dosud své opodstatnění. Zda není v éře atomu, rádia a letadel jen jakousi fetišáckou utkvělou iluzí?

Mozná; dokud se však neuskuteční doba velkých národních celků přesahujících jazyky i rasy, má každý člověk na tuto utkvělou představu právo – a to i v případě, že přes hraniční závory národů už přešel čas. Prozatím můžeme sledovat, že ten nejpudivější výraz národního cítění – imperiální nacionalismus, netrpělivý šovinismus – je charakteristickým projevem právě té mcnosti, jež oficiálně neuznává rozdíly mezi rasami či malými a velkými národy: Sovětský svaz, domov Internacionály, je nade vší pochybnost i ztělesněním krajního slovanského šovinismu. Dokud tedy lidstvo nenaplní ideje společenského soužití přesahujícího hranice národů, mám na svou oddanost ideji maďarského národa právo.

A protože jsem spisovatelem skrze neobyčejný, osamělý, dálnovýhodní jazyk tohoto národa a jsem si vědom, že nikdy nebudu schopen napsat plnohodnotné řádky jazykem cizím – ani ne tak kvůli nedostatku kompetencí, ale jednoduše proto, že spisovatel je mimo ovduší svého jazyka jen chromým a nicotným, koktavým stvořením! –, nemohu se ideje maďarského národa zřítci, dokud žiji a tvořím. Obojí je pro mne totéž. A snad se i mylím, nemohu však jinak – musím věřit v opodstatněnost národní individuality i v časech velkých celků, neboť opak by znamenal, že jsem vzdal smysl existence a intelektuální činnosti. To vše zde zmiňuji jen proto, abych oživil vzpomínku na den, kdy byly dějiny nezávislosti maďarského národa ohroženy jednou z nejhorších krizí. Byl to den anšlusu.

Ani ve smu by tehdy nikoho nenapadlo, jaká nebezpečí Maďarům hrozí – dokonce i politici a diplomaté viděli jen

převalující se mračna dýmu bezprostřední hrozby. Snad jen podivuhodná nervová soustava básníků dokázala zachytit, že i pro nás znamená tento den fatální nebezpečí, že je to den počátku jistého procesu – procesu zkázy. Nikdo nemohl tušit, jakým způsobem, za cenu jakých transmisí a složitých tragédií smetou důsledky tohoto dne národ až na samý kraj zkázonosné propasti, nikdo nemohl vědět, že během kratičké doby, za pouhou dekádu – což je na dějinných ráfcích čas kratší, než větrina – bude Maďarsko nuceno pohlédnout do očí osudové otáčky, zda v doruda rozžhaveném tavicím tyglíku Slovanska splýnou s lidovým řádem Sovětského svazu, v němž mu bude umožněno zachovat z národních speciifik naneyšše mateřský jazyk; dočasně, dokud zachmuření fanaticí šanani východní věrouky dovolí, aby byly do asijského modlitebního mlynku marxismu-leninismu přidány i mantrové pásky psané maďarštinou. I to mělo totiž počátek v tomto okamžiku, v den anšlusu. Neuplynulo ani deset let a všechno, co maďarská populace vytvořila během svého evropského úsilí a tisícletí své existence na úrovni instituce, vzdělanosti a evropského životního stylu, začalo tát a zvolna mizet ve žhoucím tavicím tyglíku bolševismu – a na takovou hrozbu se i mezi básníky v den anšlusu odvažovali pomyslet jen ti chorobně přestrašeni.

7.

V DEN, KDY HITLER VTRHL do Vládně, sympatizovala s myšlenkami nacionálního socialismu valná většina maďarské měšťanské vrstvy. [Zůstat během psaní těchto slov věčný si žádá sebezapření, neboť chvíle, kdy se asijská velmoc pod zámlinkou stejného náčtení usilovně snaží zničit všechno, co ještě zbylo z Maďarů a hodnot maďarského života. Pravda, došlo k tomu jen ztěžka a krutý Asiat (...) se

moc nezabývá jejich záležitostmi – stačí si vzpomenout na český příklad – zničí všechno a všechny, kdo mu stojí v cestě, a to i tehdy, kdy je národ či společenská vrstva, které (...) mlčet nelze ani v situaci, kdy se moc rozhodla vytvořit falešná obvinění, třebaže v otázce sympatizování s nacismem je nevinná.*]

Maďarský seľský stav neměl k nacionálnímu socialismu blízko nikdy; ve skutečnosti ani pořádně nevěděl, co to je. Vedoucí kruhy – a nemám nyní na mysli nižší úředníky s malomněšáckou výchovou a životním standardem, zodpovědné osoby vyššího státního vedoucího aparátu – se v době nacistů spíše bály, než aby k nim lnuly. Aristokracie, tedy velkostatkáři zvučných historických jmen, byla rezolutně a statečně protinacistická – o pár let později se mnozí její členové ocitli v německých internacích táborech – a nacionalismus odsuzovala nehledě na to, že pár jednotlivců usilovalo v naději, že tak zůstanou zachováni feudální řád a zájmy, nalézt přechodnou pojistku v nacistické moci, která uzavřela výnosný pakt s pruskými a pomoranskými velkostatkářskými junkery. Židovská populace, která v trianonském Maďarsku představovala výrazný počet – téměř desetinu celkové populace – se od nacionálního socialismu, jenž pro ni ztělesňoval smrtelné nebezpečí, odvrátila s přirozeným strachem a odporem. Avšak měšťanstvo, ona nohyně chaotická, komplexní společenská vrstva, k níž patřili stejnou měrou vdova po „gentlemanovi“, která klesla na společenském žebříčku z paní plukovníkové až k trafikantce, veterináři, advokát, elektrikáři zaměstnávající partu učňů, ministerský rada, aktivní major, poštovní inspektor či vedoucí rasoviště, tedy valná většina z těch, kterým se v Maďarsku říkalo „oficiál“, se

ať už otevřeně, nebo vskrýtu – tou dobou už spíše otevřeně – prolašovala za stoupence nacismu.

Důkazem toho byly v oné dekádě i maďarské volby. Tyto politické zatežkávačí zkoušky přinesly i v tajných okrscích větší volební zisk stranám, které vyrazily do volební bitvy s heslem „rasové ochrany“ a s „krajně pravicovými“ idejemi. „Pravicových“ idejí zde kvasilo hned několik, byť měly společný cíl. Byla tu pravice umírněnější i vlastenci v tížkách, krojích a onucích. Jednotlivé nuance se smývaly pod vlajkou „národní“ myšlenky a rasové čistoty. V den, kdy Hitler vtrhl do Vídně, se už většina maďarské inteligence neomylně, nepokrytě a hrdě hlásila k „pravicové ideologii“. Najde-li se jednoho dne maďarský historik, který bude chtít nezaopatřit sepsat společenské dějiny předchozích maďarských pokolení, připadne mu náročný úkol analyzovat skutečný význam „pravicovosti“. Co bylo v oněch desetiletích v Maďarsku považováno za „pravicové“? V zemi, kde měly i přes tradici kuruckých povstání hmatatelnou a opravdovou tradici liberalismus a idea svobody? Když začala jedna z významných vrstev maďarské společnosti, tedy v první řadě potomstvo předchozích liberálních generací neboli maďarské měšťanstvo, cítit, mysllet a hlásit se k „pravicové ideologii“, v co vlastně věřila a o co jí doopravdy šlo?

O deset let později na to komunisté lakonicky odpověděli, že maďarská inteligence smýšlela v souladu s idejemi nacionálního socialismu proto, že byla „reakční“. A tohle prostinké heslo vytrubovali důsledně v parlamentu, v tisku i ve veřejném životě. Na první poslech zní toto nářčení podobně, jako kdyby někdo tvrdil, že voda člověka promočí, protože je mokrá. Proč ale nevízt komunisty za slovo: pojďme to obvinění prozkoumat doslovně. Většina maďarské měšťanské společnosti byla v této dekádě, tedy v době před

* Přeskrtnutý zápis.

a po anšlusu, z pohledu komunistů skutečně „reakční“. Co tedy znamená reakce a kdo je reakční?... Předpokládejme, že reakce je v první řadě re-akcí neboli postojem a činem, které jsou odpovědí na nějakou otázku, aktivní odpovědí na nějakou akci. Onou „akcí“ byl komunistický experiment, v jehož rámci proběhl po první světové válce v Maďarsku pokus o realizaci bolševické myšlenky a praxe, které tehdy teprve klíčily i v samotném Rusku.

Levice se později snažila tenhle pokus zaútočit pod štítkem „nevinné intermezzo“ a „bevyznamná politická epizoda“. Tím však ve skutečnosti nebyl. Nebyli to totiž jen banaléti, továrníci či statkáři, maďarské úřednictvo ve zlatých klmecích a geroků,¹³ koho tato hra poplašila; rozvířila hluboké a dalekosáhlé emoce ve vědomí maďarské společnosti jako celku. Když se komunisté vrátili ve stopách Rudé armády domů, po čtvrtstoletí stráveném ve vězeních, ilegaliě, pronásledování, vyhnanství a posléze na moskevských stranických školách, s nesmiřitelným nepřátelstvím v duších a touhou po pomstě všemu maďarskému, moc dobře věděli, jak zásadní a bolavou ránu zanechalo toto „intermezzo“ v duši maďarského národa. Věděli to dokonce tak dobře, že v jejich novinách a na jejich politických seminářích nebylo až do roku 1949 přípustné se byť jen sloven zmínit o hrdiněch krvavého experimentu neblahé paměti z roku 1919, zvaného Maďarská republika rad. V celé Budapešti se po přejezdu Rudé armády a převzetí moci komunisty hromadně přejmenovávaly ulice, až do roku 1949 však nebylo jediné ulice, náměstí, ba ani pouhé uličky, které by upomínaly na vedoucí představitelé republiky rad. Město se zaplnilo památníky hlásajícími slávu Rudé armády – naposledy to byli

snad Asyřané, kdo ponižil poražený národ podobnými pamětními deskami – ani Béla Kun, ani Szamuely¹⁴ však svou sochu nikde nemají.

Komunisté se navrátili z prvotřídních škol, kde jim vtloukli do hlavy, že o dějinné předešle maďarského bolševismu je radno mlčet. O první republice rad se odvážili veřejně promluvit teprve v roce 1949, tedy pět let po příměří a na třicetileté výročí tehdejší ideologie; tehdy už měli za to, že měkká půda pod jejich nohama se začíná zpevňovat... Během oněch tří dekad nezapomněla maďarská společnost ani na chvíli na toto krvavé a nemilosrdné, destruktivní intermezzo. To na něm byla zbudována Hortlyho věru „reakční“, neobarokně-fašistická vláda zvaná „segedínská idea“. Na něm stála i vláda nedočkavých, stále počtějších a čím dál tím organizovanějších tajných – ale zase ne přesvědčivějších – maďarských spolků, zneužívajících v praxi křesťanství a velké národní ideály s politickou ziskuchtivostí. Návně odkazovali z řečnických pultrů či kazatelů, v tisku, v parlamentu a úřadech ti, kteří toto „intermezzo“ využili k posílení vlastní společenské pozice a zabránili pod jeho zámlinkou tomu, aby Maďarsko ve čtvrtstoletí po republice rad navázalo demokratickým vývojem podle vzoru a požadavků Západu, a domáhali se toho, aby se zformovalo falešné politofašistické společenské vedení a veřejná správa – které si liberální dědicví minulosti spíše osvojilo a zpronevěřilo, než aby je pronásledovalo –, později nepokrytě a nemilosrdně

¹³ Gerok (z něm.) – těsný černý kabátec sahající téměř po kolena – pozn. překl.

¹⁴ Béla Kun (1886–1938) – maďarský komunistický politik, po krátkou dobu roku 1919 stál fakticky v čele Maďarské republiky rad, republiky sovětského typu utvořené na části území bývalého Uherska; Tibor Szamuely (1890–1919) – maďarský politik a novinář, během republiky rad zastával ministerský post – pozn. překl.

soutěžící s nacistickou ideologií a praxí, které až do poslední chvíle svazovaly Maďarsko s osudem hitlerovského Německa. Byl to komunistický experiment, co dávalo během omoho dlouhého čtvrtstoletí v Maďarsku oprávnění veškerému skrytému či otevřenému bezpráví, zvrhlým privilegiím a vzdělávání nesoucím se v konzervativním duchu.

Když Hitler vstoupil do Vídně, měla tato společenská vrstva pocit, že přišel její čas. Důraz na maďarské vlastenectví a s ním spojené obavy ustoupily do pozadí zjištěným zájmům a vášním. Tato „reakční“ vrstva sice nereprezentovala národ jako takový, byla však dostatečně mocná, aby mluvila jeho jménem a konala v jeho zastoupení. Její moc se šířila od tajných společenství po hospodské stoly štamgastů a její síť pokryla všechny profesní oblasti v Maďarsku. Pod krytím jménem starobylých maďarských pojmu vyrazila do úroku čím dál bezostyšněji a v naději na kořist neznamenala už ani strach, ani stud. Všichni tihle „Lidé Atelkuzu“, „Obrození Maďaři“ či „Turulovci“ – kdo by se pamaťoval na všechny ty vskutku nápadité, tajnosnubné a přísne tajné názvy jednotlivých úderných jednotek – měli vesměs pocit, že časy příprav a organizování již minuly a že naděšel čas konat. A co že bylo skutečným významem omoho „konání“? Jakési velké národní obrození? Několi, pod tímto pojmem si tato „pokrevní bratrstva“ – leckterý spolek měl toto heslo přímo v názvu – představovala v první řadě vyrabování, vyhánění a úplnou likvidaci židovstva, potažmo zúčtování s morálními požadavky maďarské kultury.

V každém úřadě, v každém pracovním odvětví se našli lidé, kteří měli za to, že s každou arizací židovského majetku či pracovního místa teď budou moci vykompenzovat vše, co nedokázali získat v minulosti. Tato zjištěná nenávisť k židům pochopitelně nezplála náraz, její nakyslý kouř se

životem maďarského národa šířil už o dekádu dříve. Mezi organizátory a vůdci Maďarské republiky rad byli i židé; a když pak v novém, „rasu chránícím“ Maďarsku došlo k bilanci omoho krvavého a zločinného „intermezza“, bylo židovství ztotožněno s bolševismem. Bylo to křivé, nespravedlivé obvinění. Dřítvá většina maďarských židů byla v té době stejně loajálními obyvatelem maďarského státu jako velká část přivandrovalých Švábů, Slováků či Srbů. Jejich třídní zájmy se stavěly proti bolševismu úplně stejně jako zájmy sešského nebo velkopanského stavu. Plamen obvinění však plápolal a žalobci měli pocit, že důkazů netěba. Celé čtvrtstoletí doutnal v životech Maďarů prudký antisemitismus, jenž nabyl před ašlusem podobu protizidovských zákonů a po něm bezhlavého a bezuzdného, drancujícího válečného tažení. Toho dne věděl každý, kdo měl všech pět pohromadě, že latentní nenávisť k židům, jež se až dosud projevovala institucionálním antisemitismem, protizidovskými zákony a společenskou izolací, nemůže nyní, kdy úderné čety gestapa stanuly před Litavou a po likvidaci německého židovstva se pustily rychlým tempem i do vyhlazení židovstva rakouského, zůstat nečinnou ani v Maďarsku.

Toto je jedna z tváří skutečnosti. Naši se lidé, kteří smli o židovské apatyce, jiní zas o židovské púdě či židovském bytě. Rasistický, antisemitický tisk zadul na své lovecké rohy. Vlády, neustále se personálně proměňující, sice zdráhavě, nakonec však poslušně provedly to, co si hon žádal. Konečným cílem nebylo nic jiného než vyhnutí židovské populace v Maďarsku.

Druhou tváří skutečnosti je, že i v takovýchto podmínkách, ještě celých šest let poté – do 18. března 1944, kdy německé jednotky obsadily Maďarsko – zůstala populace maďarských židů z valné většiny netknutá. Protizidovské

zákony ponižily její lidskou důstojnost, podle krátkých její občanská práva a omezily její příjmy. Ale i za pokorujících a nespravedlivých podmínek vypadala realita přece jen tak, že ještě šest let směl každý maďarský občan židovského původu zůstat ve svém bytě a víceméně pokračovat i ve svém občanském povolání. Židovští úředníci působilí ve veřejných úřadech byli odesláni na penzi, v některých vybraných pracovních odvětvích byli zaměstnavatelé nuceni propustit své židovské kolegy, v tisku či divadle bylo vedení zrazováno od toho, aby zaměstnávalo židovské novináře a umělce, a u veřejné soutěže na hromadnou dopravu byly židovské nabídky – byť ne pokaždé přímo v praxi, ale pouze formálně – kvalifikovány jako nevyhovující. Když válečný úděl směl i Maďarsko, vypravila maďarská armáda, jež povstala k boji, k pracovním táborům v ukrajinské Haliči zároveň s honvědskými vojenskými útvary i židovské pracovní čety, z nichž obrovské množství zahynulo v důsledku nelidského zacházení a bésnění nelhostynných a sadistických důstojníků a poddůstojníků.

Tohle se tedy přihodilo, a ještě mnoho dalšího, různá osobní a konkrétní svinstva, bezpráví i zákérnosti – zároveň s tím však došlo i k tomu, že maďarské židovstvo, ona z oficiálního i společenského hlediska pokorořená a zapuzená virstva, si v rámci života maďarského národa reálně zachovalo svůj občanský status. Celých osm set tisíc maďarských židů si smělo udržet bydlení; obchodník i továrník mohli dále podnikat, lékaři, advokáti i inženýři pokračovali ve svých profesích, jejich děti směly studovat na veřejných školách. Celých šest let – od anšlusu až do dne, kdy Maďarsko obsadili Němci, mohli takto zkrátcecně, za cenu nejirůznějších podlých a nemilosrdných veřejných her, mezi něž patřily i muka a obětování několika desítek tisíc maďarských židovských

zaměstnanců takzvaných pracovních čet – chránily oficiální kruhy, jež před očima veřejnosti se zpěněnými ústy hlásaly protizidovská hesla a i v jádru byly pravděpodobně upřímně antisemitské, před svými německými i maďarskými kumpány maďarskou židovskou populaci třítající osm set tisíc hlav. A nezachránily pouze ji: tehdy už byli židé masově likvidováni všude kolem, kam jen dosáhla Hitlerova paže; v Německu žilo už snad nanejvýš několik ojedinelých židů kdesi v katakombách, židovstvo z Rakouska i Polska bylo bezezbýtku odvléčeno a v drtivé většině zlikvidováno, tehdejší fašistická vláda na Slovensku vydala své židy německým pracovním táborům v rámci zúčtování – *clearing*, ale židovské obyvatelstvo bylo odvléčeno i z okupovaného Západu, z Holandska, Belgie, Francie či Norska. Ze všech těchto zemí přechali v té době židé hromadně do Maďarska. Reakční Maďarsko se svými židovskými zákony a pracovními četami bylo v těchto letech – ode dne anšlusu až do německé okupace, celých šest let – pro okolní i vzdálenější země útočištěm pro židy a politické běžence.

Osm set tisíc maďarských židů a dále všichni, kdo žili v důsledku vídeňských usnesení následujících po anšlusu ve znovupřijímených hornouherských a transylvánských oblastech, směli až do 19. března 1944 – ne sice bez újm, nicméně bez žlutého cejchu, za cenu rozličné nedůstojné šikany – zůstat ve vlastních bytech a provozovat své profese výměnou za nejrůznější nenávistné praktiky, jejichž zárojem byli křesťané, kteří jim propůjčili svůj společenský status, jméno a punc svého původu. Toto je ta druhá pravda. [Neboť v době, kdy tam doma znovu pláne antisemitismus, neplatí snad tohle téma za příliš oportunní.*]

* Překřtkunný zápis.

V maďarské společnosti jako celku nebylo nikoho, kdo by „nebyl antisemitou víc, než je nezbytne“ – taktó cymicky zformuloval jistý maďarský spisovatel Károly Eötvös¹⁵ Flózi fi maďarského antisemitismu z mírových dob – i on však byl bezpochyby antisemita. Tato rezervovanost (v níž principiální vyčleněnost židů (...) se stala součástí argumentační rétoriky vedené vůči křesťanské společnosti¹⁶) a averze se projevovaly jak ve společenském životě, tak v oficiálním styku a jasnou formu nabýly v době protizhídovských zá- konů. I tento antisemitismus však dosud představoval jaké- si pokřivené útočiště, azyl pro domácí a sousední židovské obyvatelestvo. [Ze Slovenska, Polska, Rumunska a Rakouska

v těch letech masově utíkali židé a političtí uprchlíci do Maďarska, kde.**] A nebyli to jen jednotlivci, kteří je ukry- vali, schovávali a pomáhali jim, ale též úřady, jež umožnily, aby si zachránili život až do posledního okamžiku. V těch letech už nemohl být žid v Maďarsku metarčem, neboť pro tuto vylučnou veřejnou výsadu bylo zapotřebí doložit pří- slušně oprávnění pomocí složitě dokumentace o rasovém původu, žid ale mohl být vrchním děditelem, továrníkem, velkopodnikatelem, ba dokonce statkářem – v těch letech se v manéři maďarského veřejného života zjevil jeden z nejod- pudivějších příkladů konjunkturálních figurek křesťanské společnosti, blýš kniž neboli osoba, která svůj zlatem peč- těný původ, prastaré maďarské jméno i vynikající oficiální a společenské styky pronajala za tučnou odměnu pod kritikem třímané židovské bance, továrně či statku. Tihle blýš koňové,

generálové na penzi, vrchní županí a další vysoce postave- né veřejné osoby holedbující se svou vysokou společenskou prestiží, zasedli na židle maďarských bank, jež byly v potria- nonských dekadách vybudované a pozvednuté na evropskou úroveň do značné míry díky židovskému kapitálu a podni- kavému duchu, ne zrovna dobrostředně, a vždy ovšem s pa- třitným odporem, třesouce přitom potřímnu rukou židov- skému majiteli a lamentující spolu s ním, „zachraňovali“ židovský majetek. Přesto však nakonec, i za cenu hanebných metod, přece jen pomohli, a až do dne německé okupace tak zůstala většina židovských továren, velkopodniků a závodů potají, leč fakticky ve vlastnictví židovských majitelů.

V Maďarsku, snad jako pozůstatek tradice jeden a půl sto- letí trávající turecké okupace, se ve skutečnosti vždy odehrává spousta věcí jinak, než jak se to jeví zvenčí. V letech po an- šlusu praktikovaly střídající se maďarské vlády pod čím dál striktnějšími rozkazy Němců, ale i podle toho, co jim velelo srdce, čím dál otevřeněji a násilněji politiku pronásledo- vání židovstva, přesto však – jakkoli se to zdá postavené na hlavu – se pokoušely židy zachránit. Je mimořádně obtížné nazvat tento jev pravým jménem. Platnost univerzálního ra- sového vzorce mohli v Maďarsku vyžadovat snad jen šlenci: během tisícileté historie se Maďaři hojně smísili s potomky Švábů, Slovanů, židů. Základní vlastnost Maďarů vždy byla jakási „sladká ochablost“ – jak tento charakteristický maďar- ský přístup nazval jeden velký maďarský básník –, ochablost trpce bystrá, žovnělně zkažená. A byl to právě tento postoj, který se nějakým způsobem projevil i v židovské otázce, v době, kdy už požadavky Němců nešlo dále odkládat. Jak prokázal následný vývoj, tento postoj nezachránil niko- ho a nezachránil nic. Existují situace a morální postuláty, u nichž smlouvat nelze, nýbrž je zapotřebí říci, s vědomím

¹⁵ Eötvös Károly (1842–1916) – maďarský spisovatel, advokát, politik a publicis- ta, ve své době známý jako obhájce v antisemitické kauze – pozn. ed. a překl.

* Překřtěnutý zápis.

** Překřtěnutý zápis.

všech důsledků, jasné „ne“. V židovské otázce nevyšloví toto „ne“ ani maďarská společnost, ani maďarské úřady. Důsledkem tohoto zdráhání pak bylo, že namísto nezpochybnitelně nevyšloveného „ne“ si Němci vynutili – v této i dalších otázkách – ono tragické a nezpochybnitelné „ano“.

8.

VÍM, ŽE PRO NIC Z TOHO, čeho se tehdy dopustily jednotlivé segmenty maďarské společnosti na maďarských židech a později také na novosadských Srbech, jednotliví sadistické velitelé oddílů na Ukrajině na židovských najatých pracovních silách a lokálním obyvatelstvu a nakonec na Maďarsku jako celku, na sobě samých, neexistuje omluva. Za to vše je třeba nést zodpovědnost, jmenem i v zastoupení těch, kdo byli pravými viníky: několika zkorumpovaných, krátkozrakých kardinálů, politických tluhubů, nového důstojnického sboru vychovaného v duchu naduté šplhounské cizířádství, vojáků válčících z řad zupáckých rotníků Gombösovy¹⁶ éry, kteří neznali disciplínu ani lidsější morálku staré armády, úřednictva, organizovaného v duchu hesel neobarokního fášismu „segedínské ideje“, a harnížné, zlovolné souhry představitelů „křesťanské“ inteligence, již bylo její místo v potrianonském Maďarsku příliš těsné; ti všichni nezvratně předznamovali tuto trestuhodnou tragédii. Maďarská inteligence byla v té době skutečně „reakční“ a o hlubším smyslu demokracie, o právech jednotlivce – která nikdy nemohou být společenskou či s původem související výsadou – a o právním křesťanství, které nezná rasovou nadřazenost ani podřazenost, o svobodné soutěži, jejímž jediným měřítkem

jsou nadání, znalosti a přirozený zákon nabídky a poptávky, nechtěla slyšet. Odmítla si připustit morální zákonnosti demokracie, neboť jí nehrály do karet, nutly ji součtít a upíraly jí možnost dojít uplatnění výhradně v souladu s požadavkem stavovských privilegií. Když tuto společenskou vrstvu někdo upozornil na to, že demokratické národy její postoj odsuzují, neprodleně přisoudila nevyžádanému narušiteli nálepku: obvinila jej ze skrytého bolševismu.

Maďarský tisk a literatura byly během oněch pětadvaceti let podle zákona „svobodné“, byly však zastrášené do té míry, že jakýkoli záměr o neřádaně demokratickou výchovu neměl šanci na uplatnění. Maďarsko mělo pravici i levici, sociálnědemokratickou stranu i tisk, mělo i mešťanskou opozici a nově vycházející knihy, jež vášnivě kritizovaly feudální systém i zastaralý, pochybený maďarský hospodářský a společenský život; a tyto knihy ani nebyly ve všech případech zkonfiskovány. Ohlédneme-li se za touto dobou, v porovnání s dnešní situací to vsuknutí působí, jako bychom ve dvou a půl dekády před anšlusem doopravdy žili v éře duchovní, společenské a hospodářské svobody. Ve skutečnosti to svoboda nebyla. Na dne maďarského života doutnaly dva žhavé uhlíky: otázka půdního vlastnictví – reformy feudálního systému a otázka osudu území a národů oddělených od tisíciletých Uher prostřednictvím Trianonské smlouvy. Vše, co se v Maďarsku odehrálo mezi roky 1918 a 1938, nastalo v souvztažnosti či v důsledku odporu k těmto dvěma osudovým otázkám.

Duch maďarského národa a maďarská politická vůle byly v těchto dekáдах nesrovnatelně svobodnější a demokratičtější nežli v desetiletí, které nadešlo po anšlusu; tato svoboda však nebyla ani přílišná tak obecná, jako tomu bylo v liberální éře, jež předcházela první světové válce.

¹⁶ Gyula Gömbös de Jáká (1886–1936) – maďarský šlechtic, politik a premiér Maďarského království v letech 1932–1936 – pozn. ed. a překl.

O otázkách zásadního významu sice spisovatelé, žurnalisté, vědci i státníci mluvili i tehdy, jakmile však zavádili o to nejpodstatnější, oficiální místa jim v tu ránu nasadila náhubek. Maďarské soudnictví sloužilo v potrianianských dekádech povolně nejvyšším příčtám oficiální moci, jež se třásla o zachování feudálního řádu. Časy velkých nezávistných soudců minuly. Právo už nevyměřovali skuteční soudci, nýbrž pouzí juristé; politické mocnosti řídily světonázorové soudní pře s průhlednou zaujatostí. Každý maďarský spisovatel, novinář a politik čelil nebezpečí uvěznění, ztráty zaměstnání či společenského zostuzení, pakliže se odváží ve svých textech dotknout problémů, jež úřední autority označovaly jako „destruktivní“. Literatura byla v té době úkazem hyčkaným církví a státem pouze za předpokladu, že razila hesla „křesťanského, národního“ směru. A stejně jako bylo později pro bolševiky „reakční“ všechno a všichni, kdo oddané nenasledovali ideje marxismu-leninismu, byl i v potrianianském Maďarsku „destruktivní“ každý, kdo měl o společenském vývoji jinou představu, než jakou mu diktovali kulturní a političtí dozorcí, dosazení do svých úřadů tajnými ale též ne tak docela tajnými spolky statkářů. Troufl-li si někdo pochybovat o správnosti zjištěné a masově zpopularizovaných „křesťanských, národních“ principů, přišli mu obvinění ze sklonů k destrucci, které šlo obvykle ruku v ruce se ztátou obžívou a společenským znemožněním, neboť jeho pravým – třebaže nevyřčeným – významem bylo vždy: bolševik. „Re-akce“, jak tomu v podobných případech vždy bývá, už dávno zapomněla na původní alibi svého jednání neboli na záminku, jíž byl experiment z roku 1919 zvaný republika rad. Žila, působila, vzkvétala a konala už sama o sobě a pro sebe. A když Hitler přijel do Vídně, cítila a větrila už společnost složená z poválečných důstojníků a úředníků a nimi

i reakční maďarské měšťanské a maloměstské vrstvy v každém nervovém zakončení, že nadešla hodina velkého rozdělování a kořistění.

A jejich naděje nebyly zklamány. Šance nahrabat si a pletit se jim nyní, byť jen nakrátko, otevřely v míře, jakou maďarské dějiny od dob tureckého a tatarského běsnění nepoznaly. A bylo tu ještě něco, co mělo počátek v onom dni: resentment prostřednosti, éra pomsty průměrného člověka trýzněného pocitem nedostatečnosti, jež trvala po dobu anšlusu, během války, obléhání, zhroutení systému a následně i po tragickém a pitvořném intermezzu zvaném „osvobození“, ve stínu rudých vlájek, a jež trvá s pomocí zvláštních převodových mechanismů dodnes. Jako u té dětské hry škatulata, hejbejte se – ke hře vždy vyzývají ti druzí, její význam je však totožný: ti, kdo trpěli skutečností, že v rámci společenské, hospodářské či intelektuální soutěže existují privilegiovaní či nadřazení jedinci, měli nyní dojem, že nadešla chvíle, kdy se mohou pomocí násilí a falešných hesel odškodnit za všechna svá domnělá či skutečná přikorí a promarněná šance. Tato násilná satisfakce byla pro mnohé neméně důležitá nežli kořist materiální. Každý, kdo neměl dostatek sil, talentu, píle či charakteru, aby ve vlastním životě dokázal nalézt kompenzaci a zadosťuchnění, po kterých prahl, ale k nimž ho jeho vědomosti, schopnosti či osobnostní rysy neopravňovaly, měl pocit, že nadešla chvíle, kdy může zaujmout jasně stanovisko, společenský status či úřad, k němuž by jinak nikdy neměl titul: právem, „přehližeností“ získal křupan dojem, že má nárok na odškodnění a sebeuplatnění. V zápolení života však každé privilegium vzbouzí odpor. Zdá se, že člověk nemá v mohutném životním sváru nárok na nic než na pocit zadosťuchnění; a jak spore je mu i toto právo vyměřováno!...

Nejprve se stalo toto: buran – pod ochranou cizí mocnosti a z její vůle – pojal dojem, že po „přehlížení“ má konečně nárok na „odškodnění“. Co bylo tímto „odškodněním“ mřněno?

Polřirovi, který nebyl dostatečně schopný ani pracovitř, se zdřřlo, že přišel řas, kdy je možné se vyhnout konkurznřm podmřnkřm a uznmout si nřřřakou tu pěkřnř mastnou zakřřzku stavby letiřře, doktor, kterřmu chybřli pacienti, protože jeho umu ani diagnozřm se nedřlo vřřit, vidřl nřřednou zpřřsob, řak si zajistit jmenovřnř primřřtem nemocnice, advokřt, jenř se ař dosud mořil s bagatelrnřmi kauzami, vidřl, že v dřřsledku numerus clausus¹⁷ nastřl přřhodnř řas, aby nakrřřel do kancelřře přřvrnřho oddřlenř nřřkerř z velkřřch bank ři přřmyslovřho podniku. Přřsřlek a přřrnřrnř ři nřřtalentovanř řmřřřak mřl dojem, že přiřřla chvřle, kdy mřže i on na zřřkladř vřřluchnřho přřvodu vydřřat řpsřch a aplaus. A kdřř uř nesmyslnř a pokorřjřři rasovř zřřkonu nakonec přřřpoutaly na přřrnřř matriceřnřch dokumentř o přřvodu i pohlavnř řivot,¹⁸ řřřal si zhrzenř milene, že udeřřla chvřle, kdy mřže z titulu rasovřho zřřkona zřřřit trřvř milostnř řas s osobou, jeřř ař do tř doby vřřnovřla cily nřřkomu jmenřmu – řřřdovskřho přřvodu. Byla to chvřle, kdy se groteska, cosi nepřředstavitelnřho, střlo skuteřnost. V jednřm vřřrosliřetskřm cirkusu zakřřzali jřřstřmmu bavřři-trpaslřkovř řřřdovskřho přřvodu praktikovat jeho

tragikomickř řemeslo s nřřsledujřřm odřřvodnřnřm: „řřřd nesmř břt trpaslřk.“ O ři poblouznřnř společnosti zahallia jakřsi řlutř mlha. O pouhřřch přř let pozdřřj, kdřř komunistř zabřřřali pracovnř pozice, funke ři hodnoti se stejnř nespravedlivřmi a neodřřvodnřnřmi nřřroky, mřřa pravicovř řřst společnosti poci, že komunistickř bezpřřvř ospravedlřuje hřřchy, jichř se v minulosti sarna dopouřřtřla. Tenhle zřř y tragickř omysl byl snad třm nejlubřřm morřlnřm krachem, do nřřhoř se mařřarskř mřřřanskř a maľomestskř spoleřnost břhem dekadřy ponořřla.

Nacismus, který se vyvřali ař k mařřarskřm hranicřm, otřřzka mařřarskř přřdy, kvasicř v hloubi mařřarskřho řivota, spoleřenskř a hospodřřřskř situace vznikřř Trianonskou mřřrovou smlouvou: to vřř uspřřřlo tragědi. Jřřstř je vřřak i to, že „pravicovost“ nebyřla v onřch letech determinovřna pouze třmřto podmřřnkami. Krach revoluce z roku 1848 podřřzil nohy mařřarskřmu spoleřenskřmu rozvoji a v roce 1919 mu přřivedli přřd revolucnř experiment republiky rad. Břhem řtvřřtoletř „reakce“ spřřchřla pravice otevřřit stavřřla zatara-senř pro spoleřenskř rozvoj. Istvřn Bethlen¹⁹ jednou v parlamentu pronesl k řřřpřřkřm: „řak dlouho přřjdete dopřřva, přřnovř, ař jednřho dne dorazite na levř kraj.“ „Pravicovř“ hnřtř vskřitku sľibovřla masřm jřřstř spoleřenskř rozkřvř: namřřsto velkostatkřřskřho systřmu a nřřvřřř kapitalistickřho řřřdu řřřsřla pozemkovou reformu, ochranu dřřhniciva

¹⁷ Numerus clausus (z lat., řeskř „uzavřřnř pořřt“) – trřřdicnř oznařuje maximřnř pořřt studentř přřjimanřřch na univerzity, obdobnř se takř pouzřřvř pro kvotř ve svobodnřřch povolnřnřch a v jřřnřch sřřřnřch vřřejnřho řivota – pozn. přřekl.

¹⁸ Přřřpoutaly na přřrnřř matriceřnřch dokumentř o přřvodu i pohlavnř řivot – 8. srpna 1941 vstoupil v platnost druhř řřřdovskř zřřkon, podle nřřhoř byl pohlavnř řivot mezi řřřdovskřmi a neřřřdovskřmi osobami trestnř. Zřřřmco řřřdovskř mřř nesmřl mřt sexuellř vřřah s křřřstřankou, vřřah křřřstřanskřřch mřřř se řřřdovskřmi řřenami trestřnř nebyl.

¹⁹ Hřřbř Istvřn Bethlen (1874–1946/1947) – mařřarskř politik, ve dvřřřřch letech 20. stoletř přředseda vřřdy. Obdobř sjpřřtř s jeho jmenřm bylo třou politickř a hospodřřřskř konsolidace.

²⁰ řřřpovř křřřř zřřřacnř řřřpřřcř – Strana řřřpovřch křřřř, hungaristickř hnřtř, zřřřacnř NVKP, hovorovř třř nřřjřřřovci nebo szallřřovci, byla totalitnř antisemitiskř nacistickř strana v Mařřarskřm krřřlovstvř. Jřřjm přředsedou byl Ferenc Szallřs – pozn. přřekl.

a sociální rovnováhu. Vnitřní uspořádání života maďarské společnosti srostlo se sítí sloganů „křesťanského a národního“ natolik organicky a hluboce, že ani revoluční duch se nemohl zjevit jinak nežli v pravícové podobě. Pravice hlásala – jako každý fašismus – nedotknutelnost soukromého vlastnictví a slibovala křížové tažení proti bolševismu, zároveň s tím jí však začínalo býti zřejmé, že masifikované společnosti nelze slibovat život v podmínkách starého feudalismu a kapitalismu. V těch letech vypouštěla maďarská společnost protibolševické slogany – ba i hesla plná podezření z protidemokratického bolševismu – z plných plic, hrmula se do kostelů, poslouchala kázání netrpělivých kněží, kteří syčce bičovali cokoli, co bylo jen trochu „levicové“, a všemi dostupnými způsoby dokazovala, že si společenské soužití představuje na základě principů „křesťanství“ a „národa“.

Církev kvitovala křesťanské ambice maďarské společnosti s uspokojením, na jednu věc však zapomněla: totiž na to, že lidé v masifikovaném světě se všude, a stejně tak i v Maďarsku, v hloubi duše mnohem více obávají nástrah spojených s nezaměstnaností, stářím a nemocí nežli toho, že se budou v zásvětí smažit v kotelích přičíhlivých čertů. Církev se sice ohradila proti rasovému teorii nacistu, hlásajíc přirozená a Bohem daná práva člověka, opomněla však tehdy opustit společenské bašty maďarského polofeudálního systému a následně vyžadovat skutečnější společenský potich křesťanství. Prozítelnější pravícové politické spolky pak dobře vycítily, kde leží ona vedlejší stezka, po které když se vydají, mohou do vlastních řad odklonit celé davy. Hlásaly křesťanství a vlastnictví, žádá a antibolševismus a zároveň s tím začaly stavět [„na maďarský způsob“] – zákeřně

a falešně – revoluční barikády. Neuběhlo mnoho času a v říjnu 1944 se tyto zátarasy týčly, skutečně a hmatatelné, v ulicích Budapešti. Byla to revoluce, jež vzešla zprava, aby následně nezadržitelně vplula do vod bolševismu. Ani to jsme v den, na který dnes vzpomínám, nemohli tušit. Na dně toho všeho doutnala pozemková reforma a její zanedbaní nejenže udržovalo uměle a násilím při životě významné životní formy, nýbrž – na pozadí viditelné a oficiální maďarské státní hierarchie – vybudovalo a udržovalo i jednu neviditelnou, ještě skutečnější. Mezi historickými draperiemi oficiálních kulís, ve stínu svatoštěpánské koruny a maďarské ústavy bylo vidět povznesené panoptikum mocipánů z „království bez krále“.²¹ regenta²² na bílém koni, vysoce postavené duchovní, korouhevny, státní a směřem dolů až po přednosty stanice a nejirůznější státní a úřední zaměstnance zahalené do rozmanitých lhbivých stejnokrójů: ministra, vrchního župana i vrchního velitele hasičů. Tyto velké osobnosti postávaly v maďarské vrtině v postoji požádujícím úctu a respekt, na způsob ze děva vyřezaných, křiklavě nabarvených lokálních světců z máriapócské pouť²³ jež dav věřících očunuje s nábožným vytržením. Za členy vlády, korouhevny, preláty, ministry a vrchními župany se ovšem řadila ještě druhá linie maďarského společenského stavu, vzešlá z feudálního systému a chránící jeho jád a zájmy za všech okolností: župní úřada, notář, četník, přednosta slavnice a závorář; na pomoc a ochranu blízkého velkostatku

²¹ Království bez krále – narážka na státní formu království, v jehož čele nestál král, nýbrž regent – pozn. překl.

²² Regenta na bílém koni – míněn Miklós Horthy, maďarský viceadmirál velící rakousko-uherskému válečnému loďstvu, v roce 1920 byl zvolen regentem Maďarského království – pozn. překl.

²³ Máriapócs – malá ves v župě Szabolcs-Szatmár-Bereg – pozn. překl.

byl odkázán jednoduše každý, ať už vykrmoval vepře, pálii kořalku, v sezoně melounů či kukurice měl záslusk na nějaký ten vagon, či potřeboval od vrchnosti dříví na otop.

A table závislost, odkázanost, která protkávala celou zemi složitou a nade vše mocnou a malichernou zájmovou sítí, tvořila hierarchii potrnanonského Maďarska – to jí patřila skutečná moc. Na statkáře vlastního tisíc jiter půdy nehleděl s nábožným vytržením jen nevolník, jehož sezonní život byl záviselo na dobré vůli vlastníka či správce, ale i lokální notář doufající ve svůj otop na zimu či otruby pro prasata; státní zaměstnanci vesnic a žup i jejich drobotina záviseli na velkostatkáři, který vlastnil dvě stě tisíc jiter půdy, stejně jako na státní moci. Tihle velkostatkáři nebyli ve všech případech nepříteli pokroku a sociálního rozvoje. Eraklovani spisovatelé vesnického původu, zaslepení sedláckou záští a hrabivostí, kteří se nezdíka vyvýšili z přítmí na nasvícené pódium venkovského společenského života právě s pomocí oficiální či polooфициální státní moci, mohli tvrdit, že majitelé velkých statků, potomci historické třídy, neuznávali v těchto desetiletích povinnost dostát sociálním požadavkům svých zaměstnanců – chudých rolníků – jen v rámci zlovolného osočování.

Hrozivý vývoj ukázal, že pozemková reforma provedená bezuzdně a nespravedlivě na ruský rozkaz, s moskevskou nemilosrdností, jež rozdělila maďarské latifundie na drobné parcely – aby pak o tři léta později uzmula v podobě kolchozů pádu tím samým chudým rolníkům a donutila maďarské dělnictvo k práci v zemědělských pracovních družstvech sovětského režimu – umí být ještě nemilosrdnější a nespravedlivější, než byl v té době, v dekadách po první světové válce, systém velkostatků. Nechci se toho systému zastávat. Je nepochybné, že měl v maďarských dějinách svou

roli, jistě je ale i to, že tou dobou už byl zastaralý a přežitý. Pravdou však také je, že v desetiletích po Trianonu existovalo mnoho velkých statků, na nichž neměli chudí podruzi a deputátničtí rolníci horší úděl než později v ruských kolchozech. Většina maďarských velkostatkářů – tak kupříkladu i hrabě Esterházy,⁴⁴ jenž byl monopolním vlastníkem jednoho z největších zemských statků o dvou stech tisících jiter – dělala všechno pro to, aby se o chudé rolníky a jejich rodiny postarala, byla jim nápomocna a poskytla jim vzdělání. To všechno se však pochopitelně dělo v dávnou zveřelém rámci, který tento výrobní a společenský systém umožňoval a držel jej při životě; ani bohulibý sociální záměr tudíž nebyl dostacující.

Nevěřím ale, že by byl v té době, to jest v desetiletí, které bezprostředně předcházelo druhé světové válce, revoluci a následnému pádu, život zemědělce na moderně řízeném maďarském velkostatku horší, než jaký měl maďarský manuálně pracující lid obecně – a jeho celková životní situace nebyla zcela jistě blednější, než tomu bylo v případě nucených ruských zemědělských pracovních kolonií. To, co bylo na onom režimu chatrné, nebyla v první řadě jeho sociální náplň, nýbrž vztah pán–čeledín. Jedna z významných společenských vrstev – chudé rolnictvo neboli bezmála milion a půl lidí – zůstala v rámci tohoto systému ve služebném postavení, a to i v případě, že s ní její chleboďárce, statkář, zacházel lidsky a za její těžkou práci se ji snažil důstojně odměnit. Zůstávala čeledínskou, neboť nevlastnila žádnou půdu, závisela na županovi, správci a také na četníkovvi, notáři, slázném, podžupanovi, kteří župana, správce a statkáře

⁴⁴ Hrabě Esterházy – míněn zřejmě Moritz Esterházy, jenž byl v roce 1917 maďarským ministerským předsedou – pozn. překl.

chránili a sloužili jim; neboli na celém protektivním organismu, vybudovaném oficiálním maďarským společenským uspořádáním ve druhé líní za velkým státním aparátem v rámci ochrany a služby zájmům feudálního systému. A byl to snad právě tento sluhovský úděl, co způsobilo, že reflexy maďarské společnosti byly v rozhodujících momentech, které fatálně dopadaly na národ jako celek – a kdy na to, že zaujme postoj právě jako celek, čekal celý svět – nerozhodné. Na velké otázky odpovídal národ po svém: odtazňitě a nesměle; jednotliví lidé se sice často zachovávali se cit a nechyběly ani známky národního odporu vůči německé a později ruské zvlí – když ale nadešel čas velké zkoušky, či dokonce reparátu, zaznělo obvinění, podle něhož nebyl postoj maďarské společnosti proti utiskovateli stejně rezolutní jako například u Čechů či Jihoslovánů.

Bude povinností historiografů prozkoumat pravdivost tohoto obvinění v pravém slova smyslu. Já, spisovatel měšťanské třídy, mohu říci pouze toto: společenská situace dřímající na dně života Maďarů a vycházející z roviny pán–sluha mě jakožto občana, který vši mocí chtěl – protože musel chtít –, aby maďarská společnost nebyla polarizována postaru, na pány a sluby, nýbrž aby na ose mezi velkopanstvem a čelediňny našlo – v demokratickém smyslu slova – v nezávislém občanském rámci místo co nejvíce maďarských duší, trápila vždy pocitem, že je zde něco, co dosud neuzrálo, nebylo vyřízeno, a že maďarská společnost není s to vyjervit svou pravou sílu, nedokáže prokázat svou pravou morálku ani schopnosti, protože v této zemi žijí nejen lidé svobodní, ale také milion a půl sluhů. Nejde o sedláky – skutečný sedlák, který má ke svému postavení důvod, není nikdy čeledínem – může být jen zaměstnancem pánu. Tito poddaní jsou stejně tak, ne-li ještě spíše, tím národem, pro který chci psát, z něhož jsem se

zrodil a pro nějž chci nechtě musím v každé životní situaci žít; jsou národem úplně stejně jako ty historické společenské třídy, které nad služebníctvem získaly navrch a udržely tento milion a půl lidí ve služebním postavení. A nebylo nic platné, že svým čeledínům poskytovaly sociální zájem, ano, marně je posílaly do škol; dokud zůstávám sluhou ve svém údělu, v závislosti, poníženy a podezřívavý, zastrážený a pomstychtivý, nejsem docela svobodný ani já, měšťan.

Když nás, měšťanské spisovatele, jistá zlomyslná a omezená „národní“ demagogie později volala k zodpovědnosti, proč nepíšeme „jazykem lidu“, mohl jsem odpovědět pouze tak, že maďarská literatura se proti lidu neprovinila ve chvíli, když se po velkých státech maďarského národa, prožitých v duchu západní vzdělanosti, spisovatelé nepochybně před podruhy, aby před nimi šaškovali v halénách a gatích a blili se národovecky v prsa, nýbrž ve chvíli, kdy jsme po roce 1919 z donucení, neschopnosti či „sladké ochablosti“ nevyšlovi dosti hlasitě a světu na vědomí pravdu o tom, že kontrarevoluční Maďarsko, jež do svých plachet chytilo vítr skrze jedno revoluční alibi, vědomě udržovalo stav panstvo versus služebnictvo a strpělo ve své zemi milion a půl sluhů. Pravda, co mohla v takové situaci buržoazní maďarská literatura činit? Jakmile se opovážila vyjádřit se k dané otázce, začpal jí stát okamžitě ústa. Slovo, které uzurpátor zdusí v literatuře, se však druhdy může stát i velkou silou a jeho ozvěna je někdy silnější, než je tomu u slov vyřčených. Nejtragičtější je, že i po onom velkém ořesu jsme museli prožít to, co přišlo vzápětí: totiž vědomí, že to všechno bylo k ničemu a bývalo by bylo marné za jakýchkoli okolností, vztah panstva a služebnictva v Maďarsku nezankl ani poté, co systémem velkostatků rozprášila revoluce. Pány vyhnala z Maďarska komunistická revoluce. Sluhové v něm ale zůstali.

9.

NAPSAL JSEM TRÍCIET PĚT RÁDEK; a pak jsem udělal tečku a vyrazil na svou každodenní dopolední procházku. Po cestě lemované platany a kaštaný jsem vyšel na Hrad – i toho dne, stejně jako tenkrát už víc než dekádu a půl, před obědem. Na promenádě staré historické čtvrti, před úhlednými paláci vykvel toho dne už v časném jaru mandlovník. Důkladně jsem si strom prohlédl.

Kráčel jsem vážně jako každý den, s rukama založenými za zády. Můj pes mi cupital po boku. Přes zábradlí promenády na Rybářské baště²⁵ mohl chodec spatřit budínské kopce, starou čtvrť, kde stál i můj dům s bytem, v jehož jedné místnosti jsem nečtyřmi dokončil svůj denní úkol, oněch třicet rádek. Čas od času jsem zdravil známé a příjímámal jejich pozdravy. V jasné slunečné větřné polední hodině začátkem března se promenáda zaplnila chodci [cizími i známými]²⁶.

Domy, které jsem mýjel, mi byly povědomé. Většinu z nich obývali blízcí či vzdálenější přátelé, známí ze společnosti: pár aristokratů, již se v té době už snížili k měšťanským spisovatelům mého druhu a čas od času mě pozvali do svých salonů nebo vpusťli do jídelny na večer; a pak také vyšší oficiálové a takzvaní „lepší lidé“, mající v oblíbě soukromí a atmosféru starobylých domů a nábytku. V minulosti jsem se už někdy objevil ve většině z domů uzavřené společnosti, ti této čtvrti a vskrytu duše jsem na to byl i trochu pyšný, neboť, hledíme, svému měšťanskému původu navzdory jsem

se dopracoval až k tomu, že mě v těchto pečlivě uzamčených palácích rádi vidí. To jsem pochopitelně nepřiznával ani sám sobě, ani nikomu jinému a coby „aristokrat duchem“ jsem se choval tak, jako by to bylo zcela přirozené. Ve skutečnosti jsem byl právě tak málo „aristokrat duchem“, jako byly domy, v nichž mě hostili, domy skutečných aristokratů. V Maďarsku žilo v té době už jen pár „Pravých aristokratů“ a ti se i tehdy vyplašeně a nadutě stáhli za hrady svého životního stylu a urozeného původu.

Spoolečenskou vrstvu, jejíž potomci byli tehdy obvyčejně nazýváni „aristokratií“, tvořila ve valně většině spíše pobaronštělá a pohraběččtělá džentry, zbohatlí židé, kteří získali vysoký titul, a pak také společnost sedmihradských hrabat, jež zadunajská šlechta nikdy nepočítala za skutečné „své“, neboť na ně nahlížela jako na jakousi fanariotskou²⁶ směs. Tato jiná, méně konzervativní šlechta otevřela v té době své salony i měšťanské společnosti. Byl jsem si toho vědom a snažil se její pozvání „přijmout“ či „odmítnout“ v takovém duchu, jako by mi nic z toho „neimpomovalo“, a rozšafní aristokraté měli mít pocit, že je pro ně pocta, vstoupí-li do jejích salonu maďarský spisovatel, umělec či vědec. Takhle jsem si to tehdy myslel a snažil se jednat podle toho. Ve skutečnosti však mé zdomácnění a familiérnost ve všech těch jídelnách a kuřárnách maďarského Faubourg Saint-Germain²⁷ pochopitelně lichotily mé ješitnosti. Měl jsem za to, že pro maďarskou literaturu jde o jisté zadosťučnění. Maďarská literatura však nikdy nevnikala v salonech jako ta francouzská, a stejně jako neměla své Prousty, neměla ani

²⁵ Rybářská bašta – neogotická a misy neorománská stavba v Budapešti. Nachází se v Budíně, na pravém břehu Dunaje na hradičním vrchu Várhegy – pozn. překl.

* Přeskrtnutý zápis.

²⁶ Fanariot (z řeč.) – zamožný konstantinopolský obchodník.

²⁷ Faubourg Saint-Germain – historická čtvrť v Paříži obývaná kdysi šlechtou – pozn. překl.

své hraběnky Guermantové.²⁸ Co naopak měla, byli snobové; a ve chvíli, kdy jsem – sice zdřáhavě a zdrženlivě – přijal pozvání do fajnových domů na Hradě, patřil jsem mezi snoby i já sám. Table společností nebyla tou nejhorsí v Maďarsku a od zbohatlých křupanských *parvenu* či společností z literárních kaváren v centru města se rozhodně lišila. Ani její odloučenost však neměnila nic na tom, že ve svých hradech salonech přijímala tato kvaži šlechta – zdřáhavě, leč v hloubi duše už smřené – intelektuálně se sklony ke snobismu, a v těch dobách jsem se mezi tyto snoby řadil i já.

Později jsem poznal ještě jiné snoby, *sansculoty*²⁹ v žaketch a redingotech, snoby revoluce, ani oni však nestáli za víc a nebyli méně snobští než ti, kteří žili v hraběcích salonech. Na to všechno jsem toho dne, během své brzké jarní procházky v dusném parnu, pochopitelně nemohl myslet. Můj pes veselé pobíhal pod hustými korunami kaštanů staré proměnačky; okny známých paláců prosvítala ve svěžím slunci lesknoucí se polihura honosného nábytku a nejružnější přátelecké ruce mi mávaly či kynuly na pozdrav. I dnes se tu procházeli penzisté z budinských čtvrtí Krisztinaváros, Viziváros a Naphegy, zasloužilí státní úředníci a ministři i páni generálové. Kolem korzujících prošla i zavallitá, postarší arcivévodkyně v jezdeckém obleku a urozené paní se zhluboka klaně každý včetně těch, kdo ji neznali osobně.

Všichni do jednoho, jak tu byli, se zde každé poledne provětrávali a slunili jako jedna velká rodina, přičemž tykající

si navzájem, svázání společenskými zájmy, členové rodin spřízněni starým krevním poutem v souladu s pravidly poklonkovaní. Příslušníci movitých židovských velkorodin nárůživě skupovali paláce v okolí Hradu a místní salony vedli stejně jako nositelé historických příjmení a staletých hraběcích titulů. Těchto několik ulic s královským palácem a ministerským sídlem kolem vyšších státních úřadů tvořilo *piano nobilité*,³⁰ nejvznešenější patro v budově maďarské společnosti. Z doslechu a od vidění se tu v okolí znali všichni, ač třeba ne osobně. Blížil se ke mně brylantý, poměrní člověk v polském přemovaném kabátci a loveckém kloboučku s kamzičí štetkou. Roztržitě opětoval můj pozdrav, načež se náhle rozproměnul, vzpomínal se, otočil se mým směrem a napřáhl ke mně ruku. V pohledu toho pána bylo vždy cosi roztržitě, zmateně nepřítomného a z jeho vystupování a hrané didaktičnosti jsem cítil i jistý druh jinošské zjhllosti. Byl to Pál Teleki,³¹ zeměpisec, polihk, nadšený skaut a potomek starobylého rodu. Neptal jsem se ho pochopitelně, co si myslí o té dnešní velké události, a Teleki mi po několika zmatených, lhostejných frázích podal ruku a poodešel, vykračoval si po korzu Rybářské bašty s rukama sepjatýma za zády, chvatně a mladistvou chůzí. Ohlédl jsem se za ním; býval bych se ho rád zeptal, na co myslí, čeho se obává, v co doufá. Takové otázky se ovšem neshušely.

O tom všem, co mělo následovat, jsem v ten moment nemohl dopředu nic tušit. Proto jsem se jen procházel jako

²⁸ Kriéna de Guermantes – odkaz na románový cyklus Marcela Prousta *Hleďání ztraceného času*, díl I.: Svět Swannových a jednu z jeho postav.

²⁹ *Sansculotti* (z fr. *sans-culottes*) – souhrnný název pro chudé obyvatele měst (dobře žemselny, služebníky, drobné živnostníky) za Velké Francouzské revoluce – pozn. překl.

³⁰ *Piano nobilité* (fr.) – označení pro palácové patro určené k reprezentaci, inovace v renesanční palácové architektuře, pro níž bylo charakteristické zvýšené první patro, od ostatních pater se liší i jeho průčelí.

³¹ Pál Teleki (1879–1941) – maďarský zeměpisec, ministerský předseda v letech 1939–1941. Dne 3. dubna 1941 spáchal sebevraždu.

každý den a přemýšlel nad svými pětaticeti řádkami, neboť rytmus před chvílí vykonaného denního úkolu mi dosud tepal v nervech. V té době jsem psal román o Casanovovi,³² zabýval se světem tohoto románového dobrodruha a načítal knihy o *settecentu*. Casanovův charakter a doba zaměstnávaly tehdy mou mysl stejněou měrou jako vše, co jsem až dosud zaznamenal na těchto stránkách – o ničem z toho jsem však tehdy nemohl napsat ani slovo. Proto jsem psal raději o Casanovovi. Snad to byla chyba, hříšné opomenutí, právě tak se to nicméně přihodilo a jinak jsem jednat nemohl. Špatřoval jsem, mysl na Casanovu a pak zas na to, že o několik set kilometrů dál směrem na západ, za kopci Budína, právě Hitler vjíždí do Vídně. Vycházka po baště byla i dnes klidná, dočista umetená jako i v jiné jarní dny. A hídé, blízcí i vzdálení známí, kteří šli naproti, mě zdvořile a nevrzšeně zdravili, jako by bylo i dnes všechno úplně stejně jako včera či ještě dřív. Na svých místech stály i úhledné paláce a útřední budovy. I v tuto hodinu přijímal regent na královském hradě zájemce – dnes stejně jako v jiné dny – neboli, jak se tehdy říkalo, „vladařil“. Země, ve které „vladařil“ regent, již před tisícem let zabrali na své cestě ze svahů Uralu a Levédie tuláci z východních kmenů, které byly příbuzné ugrofinským a mongolsko-tureckým podčeledím urasko-altajské jazykové rodiny a již následně pokřtili, uspořádali, učinili z ní stát, její společnost zaplnili Slovany, Šváby a židly; země, kterou vybudovali generálové, kněží, státotvorci, básníci a stamiliony bezejmenných osob pracujícího lidu, tuto zemi bylo i onoho dne možné spatřit, ať už z letadla, či v duši básníkově, jako státní a zeměpisnou realii i jako vizi.

³² Román o Casanovovi – parážíka na Máraho román *Hosť u Bolzanu*, který v Maďarsku vyšel poprvé v roce 1940 (a nás 1942, pozn. překl.)

I takto okleštěná, bez Karpat, Sedmihradska a Fiume,³³ to byla krásná země; měla pšenici, oleji, uhlí a nejřůznější plodiny a měla i básníky – v budapeštských kavárnách jich i v těchto dnech vyseďávalo hned několik, před sebou na mramorovém stolku položený výisk Apollinaira, Rilkeho nebo Odysseu, dohadovali se a žárili.

Když jsem se naklonil přes zábradlí proměnády Rybářské bašty, dole v hloubce jsem spatřil starou budínskou čtvrt, Krisztinaváros, chrám, v němž „největší Maďar“ István Széchényi³⁴ přisahal věčnou věrnost své manželce Scsecentině Seilernové, jejich manželství však později tak docela harmonické nebylo; i na to jsem jednou chvíli mysl. A viděl jsem staré domy, v nichž žili budínští měšťané, zaujatá, malicherná, opatrnická společnost, jež úzkostně sítěžila své nábytky, způsoby, životní styl. A v jednom z těch domů jsem viděl i okna svého bytu. Za nimi jsem bydlel já, maďarský měšťanský spisovatel, pišící právě román o Casanovovi. To všechno jsem ještě spatřil, na moment. Ostře, zřetelně a plasticky stál přede mnou tento obraz světa, a až to rozum nemohl vědět, nějakým jiným, vnitřním vnímáním podobným radaru jsem snad vytušil, že všechno, co vidím, se právě toho dne začíná hroutit, rozpouštět, a jak říkají chemici, stávat se amorfním: neboť silám, jež na tuto pevnou látku působí, už nedokáže dále odolávat. Nic z toho, co tu vidím, už zanedlouho nebude, jediný významný člověk neseťvá na své místo, ani regent na Hradě, ani ministerský předseda v paláci a ani ti ostatní: šlechtá, měšťané, bezejmenní a ani já, maďarský měšťanský

³³ Fiume – nezávislý stát, který existoval v letech 1920–1924. Zahmnoval území stejnojmenného města, které se od roku 1947 nazývá Rijeka – pozn. překl.

³⁴ Gróf István Széchényi (1791–1860) – maďarský šlechtic, politik, národní hrdina a spisovatel – pozn. překl.

spisovatel; všichni opustíme své domovy, pracovní obory, životní stýl, baže i tyto příbýtky a kamení se rozpadnou na prach. Všechno a všichni, kdo byli v této chvíli dosud živoucí či hmatatelnou skutečností, se v blízké budoucnosti nezadržitelně zřítí do prázdna. Rozumem jsem to v onen den vědět nemohl. Měl jsem však jisté podezření. To proto jsem chvíli hleděl na ten dobře známý obraz a pak jsem pískl na psa a vydal se dolů po žulovém schodišti, k domovu.

DVA

1.

NEVÍM, ZDA JE SKUTEČNĚ TAKOVÝ HRÁCH, myslí-li člověk s vřelými pocity na své rodné město a onen bližší domov, jenž ho obklopuje – je to opravdu takový hrách, za jaký to později označovali komunisté? Narodil jsem se v oblasti severní hranice země, v pěkném, starobylém hornouherském městě, jež hrálo významnou roli v maďarských dějinách a které strážilo v kryptách svého středověkého dómu ostatky jistého maďarského bojovníka za svobodu – hrdinu nikoli pouze v národním, ale též v sociálním smyslu slova. Toto bylo mé rodiště a mé dětské vzpomínky, rodina, vychovatelé – to vše mne vedlo k tomu, abych dlouho a s nejednoznačnou a neklidnou touhou hledal myšlenky, jež mě k tomuto městu vázaly. A protože bylo toto město po první světové válce odtrženo Trianonskou mírovou smlouvou dravým, hospodářské zákony opomíjejícím způsobem od Maďarska a připojeno k jednomu z potomků podunajské oblasti spíchnutému nedočkavou šovinistickou jehlou – k Československu, cítil jsem se už celá dvě desetiletí jako člověk bez domova všude na světě, Maďarsko nevyjímaje – k mé

spisovatel; všichni opustíme své domovy, pracovní obory, životní styl, baže i tyto přibytky a kamení se rozpadnou na prach. Všechno a všichni, kdo byli v této chvíli dosud živoucí či hmatatelnou skutečností, se v blízké budoucnosti nezadržitelně zřítí do prázdna. Rozumem jsem to v onen den vědět nemohl. Měl jsem však jisté podezření. To proto jsem chvíli hleděl na ten dobře známý obraz a pak jsem pískl na psa a vydal se dolů po žulovém schodišti, k domovu.

DVA

1.

NEVÍM, ZDA JE SKUTEČNĚ TAKOVÝ HŘÍCH, myslí-li člověk s věčnými pocity na své rodné město a onen bližší domov, jenž ho obklopuje – je to opravdu takový hřích, za jaký to později označovali komunisté? Narodil jsem se v oblasti severní hranice země, v pékném, starobylém hornouherském městě, jež hrálo významnou roli v maďarských dějinách a které strážilo v kryptách svého středověkého dómu ostatky jistého maďarského bojovníka za svobodu – hrdinu nikoli pouze v národním, ale též v sociálním smyslu slova. Toto bylo mé rodiště a mé dětské vzpomínky, rodina, vychovatelé – to vše mne vedlo k tomu, abych dlouho a s nejednoznačnou a neklidnou touhou hledal myšlenky, jež mě k tomuto městu vázaly. A protože bylo toto město po první světové válce odtrženo Trianonskou mírovou smlouvou dravým, hospodářské zákony opomíjejícím způsobem od Maďarska a připojeno k jednomu z potomků podunajské oblasti spíchnutému nedočkavou šovinistickou jehlou – k Československu, cítil jsem se už celá dvě desetiletí jako člověk bez domova všude na světě, Maďarsko nevyjímaje – k mé

domovně mé rodné město nepatřilo, neboť v něm vládl cizinci, jejichž jazyku jsme my, původní obyvatelé, nerozuměli.

Tato kondenzovaná touha se v těchto dekádech neúnavně odrážela v každém mém záznamu i činu, jehož impulsem nebyla jen má řemeslná dovednost či nahodilá příležitost. V životě každého člověka, na dně každého vědomí jsou osoba, situace, vzpomínka, které prosvitají pozdějšími vědomými životními zkušenostmi: rodič, postava z dětství či atmosféra rodného města zůstanou našimi společníky na cestách i tehdy, zavedou-li nás životní cesty do velkého světa. Takto rezolutně a fatálně významnou vzpomínkou pro mě bylo mé rodné město, jež po první světové válce připadlo do rukou cizí mocnosti: rodiště, kde jsem strávil dětská léta a byl coby potomek měšťanského stavu úcasen patricijské výchovy, jež mi už pomalu mizí i ze vzpomínek.

Plyňch dvacet let jsem toužil se do toho města vrátit. To však reálně nebylo možné, neb vojákem nového státního zřízení, československé armády jsem se stát odmítl, a když mne k tomu chtěly po státním převratu české úřady donutit, odešel jsem ze země, pročej jsem ve své užší domovně ještě dlouho platil za vojenského zloběha. Mé tehdejší jednání bylo zapříčiněno nesitelností vědomí, že bych se stal vojákem armády, jež se k mé domovně – Maďarsku staví jako „vříz“. Důsledky svého mladičkého rozhodnutí jsem musel snášet dvě desetiletí. Ve městě však dosud žijí moji rodiče; můj otec byl hned ve dvou obdobích jedním ze senátorů hornouherských Maďarů v československém parlamentu a zabýval se záležitostmi mladých Maďarů, kteří se ocitli za hranicemi, snaže se zachránit jejich maďarské sebeuvědomění a zachovat jejich zájem o maďarskou kulturu. Když Hitler přijel do Vídně, můj otec už nebyl naživu; o několik let dříve se,

poznámenán na těle i na duši, přestěhoval do jistého menšího města v potrianienském Maďarsku, kde zakrátko zemřel. Svůj majetek, zdraví a příjmy své dobře zavedené advokátní kanceláře vydal v poslední dekádě na onen neblahý boj s větrnými mlýny, jenž je zván „údel menšiny“. Město však zůstalo na svém místě a já o něm často snil i v letech, kdy jsem se sem nemohl vrátit, kdy už tu nežili ani moji rodiče a kdy prošustrovali i starý dům, ve kterém jsem vyrůstal. Osud města a vzpomínka na ně mne však zaměstnávaly i za bdělého stavu; napsal jsem o něm knihy a jeden divadelní kus, pověsil naň kostýmní úbor i masku a jindy její zval pravy m jmenem... Dnes už o něm sním jen zřídka, vzpomínka na jeho osud mi nějak splýnula s osudem celého Maďarska a odděleně na ně myslet nedokážu. Vytane-li mi přesto na mysl, necítím už stejně pohnutí jako kdysi; vzpomínám na něj asi jako na mléko, leč vzdáleného zesnulého.

Když však Hitler přitáhl do Vídně, dalo se v přirozeném důsledku tohoto tektonického záchvěvu do pohybu vše, co bylo v dunajské kotlině, a toto mocné dějinné vlnobítí s sebou nestrhlo jen města, ale i celé národy a státy. Tak došlo i k tomu, že pár měsíců po anšlusu připojili v důsledku vídeňské arbitráže³⁵ k Maďarsku coby německému spojenci znovu i mé rodné město. Tato velká událost neměla na život Maďarů tak hluboký dopad, jak jsme se po vyčkávaní z předchozích dekad domnívali. Z toho, že maďarská města a území i téměř devět set tisíc Maďarů se znovu připojí k Maďarsku, se pochopitelně radoval každý; tuto radost však

³⁵ V důsledku vídeňské arbitráže – ve smyslu usnesení vyhlášeného 2. listopadu 1938 v paláci Belveder byla k Maďarsku znovu připojena oblast Horních Úher o celkové rozloze zhruba 12 000 metrů čtverečních společně s jedním milionem převážně maďarského obyvatelstva.

poněkud kalily mezinárodní situace i okolnosti, za nichž k tomuto významnému kroku došlo. Češi, o jejichž likvidaci a anexi měl v té době Hitler už jasno – to vše se stalo jen krátce po neblaze proslulé mnichovské dohodě, po níž byla k Německu připojena oblast Sudet, a zbabělé jednání Francouzů a Angličanů dodalo Hitlerovi a jeho velitelům kuráž se domnívat, že nadešla chvíle, kdy mohou uskutečnit své grandiózní plány, neboť hle, Daladier i Chamberlain jsou neschopní a nepřipravení –, tihle Češi se tedy se skrýpěním zubů podvolili rozkazu z Vídně a vyprázdnili jižní pruhu své země, tehdy nazývané Slovenskem. Několik starých měst a plodných oblastí bohatých z hlediska historické paměti se připojilo zpět k mateřskému Maďarsku a s nimi i zhruba jeden milion lidí.

Deník, do něhož jsem v té době přispíval, byl veden v duchu liberální demokracie, v očích maďarské levice, zejména té zahraniční měl však jeden velký hřích: celých deset let hlásal politiku revizionismu a přesvědčení, že ty z neobvyklé velmoci, jež stvořily a podepsaly Trianonskou smlouvu, lze o nespravedlnosti tohoto historického rozhodnutí přesvědčit vhodné zvolenou směrčí propagandou. Noviny hlásaly revizi, a když jistý britský tiskový král jménem lord Rothermere⁵⁶ ve svém obsáhlém periodiku zvaném *Daily Mail* nadhodil otázku nespravedlnosti maďarské mírové dohody, deník, s nímž jsem spolupracoval – *Pešíský zpravodaj*, který byl v maďarských poměrech významným tiskovým orgánem, se jeho myšlenku pokoušel zpopularizovat všemi

prostředky. Opakuji, deník nikdy neprosazoval nebezpečné ideje válečných revizí – něco takového se mu později neodvážovali předhazovat ani jeho nepřítelé – my, jeho dopisovatelé a vedení zpravodaje, jsme doufali toliko v to, že pomocí nenásilné osvěty a věcného dokazování můžeme prostřednictvím historických, národnostních, menšinových a ekonomických argumentů zveřejněných v německých, italských, anglických a francouzských vydáních udržet naživu a v povědomí světových velmocí onen tragický omyl, jenž kvůli pochybenému vypořádání Trianonské smlouvy tížl prostřednictvím Maďarů a jejich údělu celé Podunají.

Maďarská veřejnost pochopitelně odpovídala na revizionistickou argumentaci obrovským nadšením, vůči našim argumentům však nezůstala zcela netečná ani cizina. V anglickém parlamentu vznikla celá skupina zastupující sympatizanty Maďarska, Rothermerův zpravodaj nepřestával zveřejňovat informace relevantní pro osudy Maďarů žijících v nástupnickém státě, který byl stížen Trianonskou smlouvou, a naše mapy či hospodářské ukazatele pronikly skrze velké západní jazyky do všech koutů světa, včetně Spojených států. Je pochopitelné, že oficiální kruhy zainteresovaných nástupnických států, tedy Československa, Rumunska a Jugoslávie, rozohněné přemrštěnými národnými ambicemi, pohlížely na naše snahy úkosem a na obou stranách uměle narýsovaných a agresivními mocenskými prostředky udržovaných hranic se rozpoutala slovní bitva plná politického přetahování, klamání a vyhrožování. *Pešíský zpravodaj* byl obviněn z toho, že hlásá maďarský revizionismus veden obchodními zájmy. Pravdivé na tom bylo jen to, že idea revize stála v centru zájmu širokých kruhů maďarské společnosti, a čtenářská obec deníku tehdy byla úctyhodná – vedení listu však zároveň nade vši pochybnost vynaložilo milionové

⁵⁶ Vikomti Harold Sidney Harmsworth Rothermere (1868–1940) – britský tiskový magnát a politik, 21. června 1927 zveřejnil v deníku *Daily Mail* článk „Hungary's Place in the Sun“, v němž vnesl otázku možnosti a potřebsnosti revize Trianonské mírové smlouvy.

částky v poválečné měně na zahraniční popularizaci revizionistických myšlenek. Ve skutečnosti mělo toto obvinění ještě jiný význam, který tehdy rády zdůrazňovaly oficiální vedoucí postavy státního zřízení označovaného za Malou dohodu, jejich tisk a otevření i skrytí mluvčí domácí krajiny levice, to jest tajně se organizující komunisté. Jednou z interpretací bylo, že otázka revizí je pro maďarskou vládnoucí třídu pouhou záminkou a maskou, za níž se skrývá, aby mohla i nadále odsouvat otázku udržení a vyřešení maďarských společenských a hospodářských neřvarů. Mluví o Kosičích a Kluži – tvrdili tihle soudí –, ve skutečnosti však chtějí pomocí trianonské otázky odvést pozornost veřejnosti od maďarské pozemkové reformy a sociálních potřeb; oplakávají ztracená území, ale o tom, že je v Maďarsku milion a půl bezzemků neboli lidí bez domova, mlčí.

A říkali i to, že když se maďarské vedoucí kruhy odvolávají na potrianonskou situaci, oddalují pod touto záminkou otázky sociálního a demokratického vývoje maďarské dělnické třídy a intelektuální vrstvy; že u velkostatkářů chybí úplná daňová povinnost, neboť panstvo vlastníci tisíce a desítky tisíc jiter půdy udržuje při životě mocenský systém, který svaluje značnou část veřejných břemen na drobný pracující lid, a kdykoli se tyto problémy vynoří z hlubin maďarského života, univerzální odpověď zní tak, že potrianonské uspořádání maďarské společnosti nelze změnit, neboť nám chybí nejněhodnější části země, a okleštěnému území tak nezbyvá nežli snášet společenské břímě, které na ně coby velkouherské dědičtí zbylo. Revizionismus pak plátnil v očích krajiny levice, která se tajně či méně tajně a s jistým pseudointelektuálním neúměrně pyšňala internacionalistickými idejemi „pokroku“, za hřích i proto, že se podle ní jednalo jen o jakousi zástěrku nespřávně interpretovaného,

dávno překonaného vlastenečtví, uměle a do prospěchářského „stesku po vlasti“ a laciného, demagogického šovinismu skrytého národovectví. Na těchto obviněních byl i kus pravdy. Ten však vězel i v nepředstírané hořkosti, s níž Maďaři uvnitř i vně hranic snášeli tragédie potrianonských dekad – ránu osudu, jejíž smysl spočíval jen v tom, že z tisíciletého tělesa státního útvaru byly násilím odtrženy dvě třetiny obyvatelstva a území. Zcela oprávněná nebyla ani výtkta, která vinila staré Uhersko z „útlaku menšin“; sociologové a historiografové povolnější, než jsem já – a leckteré z nich skutečně nelze vinit z „pravícové“ národní zaujatosti –, se shodovali na tom, že ve starých Uhrách nečelily útlaku menšiny nýbrž celá jedna třída, a že moc, která umožnila státu zneužívat národnostních menšin, jako byli Slováci, Srbové nebo Rumuni – pakliže se tedy jednalo o chudé rolníky –, využívala úplně stejně i rolníky maďarské.

Služný, notář a četník „nepronásledovali“ sedláka srbského nebo slovenského, nýbrž hájili zájmy velkostatku proti daňovým a pozemkovým nárokům bezvýznamných podobných jakékoli národnosti. Jestliže toto „pronásledování“, jemuž se později přezdívalo „útlak menšin“, jednou věčně prozkoumají dějepisci, nezbuďte jim než uznat, že v historických Uhrách poskytovaly i veřejnosprávní a mocenské struktury zbudované v zájmu ochrany feudálního, sebe sama přezívšho systému, jenž byl důsledkem předchozího feudálního společenského uspořádání, národnostním menšinám lidská, menšinová a občanská práva minimálně do té míry, do jaké později, uvnitř hranic nástupnických států mělii Maďarům tato práva Češi, Srbové a Rumuni: v právu na vzdělávání, užívání mateřštiny či praktikování v úry nezastávaly staré Uhry za právní praxi týkající se menšin v nástupnických státech, jež byly později – oproti

uherskému feudálnímu systému – celosvětově považovány za demokracické. Nikoli; to, čím trpěli menšiny v historických Uhrách – pakliže vůbec trpěly –, ve skutečnosti nebyl hegemonistický útlak Maďarů, nýbrž společenské uspořádání feudálního, „panského“ Maďarska. Tento útlak a toto utipení, jímž nepopiratelně a nade všeí pochybnost padlo za obět maďarské rolnictvo, jakož i velké masy slovenských, rumunských a srbských selvských podruhů – a dokazují to i masy těch, kteří se vydali do zámoří v letech předcházejících první světové válce, kdy milionovému davu chudého rolnictva žijícího uvnitř historických hranic země nezbyla jiná možnost než se vydat do Ameriky! – sdíleli maďarští podruhově se svými druhy z řad menšin.

Když byla tedy celá záležitost maďarského revizionismu viněna z toho, že chce svůj společenský řád „starých, panských Uher“ vnútit za cenu úspěšné, ba dokonce mírumilovné revize pokročilejším a vyspělejším Maďarům v následujících státech a národnostním menšinám, které vyrůstaly v demokratičtějších životních podmínkách – nebylo takové obvinění spravodlivé. Maďarů netrvali na požadavku revize proto, aby pár sedmhradských či hornouherských velkostatkářů získalo zpět statky svých předků, nýbrž z jedno-duchého důvodu národního sebeuvědomění a historické poctěby. Není národa, jenž by byl s to vzdát se práva zpěčovat se vlastnímu okleštění a rozdrobení. Nechci zde opakovat všechna ta nudně známá hesla maďarské revizionistické propagandy. Ani v nejménším se pak nechci maďarského revizionismu zastávat – a ještě méně si přeji, aby v dunajské kotlině přetrvával mezi zde žijícími národy duch soupeření a vzájemných křivd. V průběhu času jsme nakonec pokáždé zjistili – a za jak odpornou cenu! –, že osud celého Podunají je společný a v hodině přílivu, křivené měsícem historie,

útočí velké německé a slovenské síly na břehy domovín a hrozí spolknout stejnou měrou Maďary jako Rumuny i východoslovenské národy – Čechy, Slovaky, Poláky, Bulhary či Jiho Slovany –, jež sice patří ke slovenskému kmeni, přesto trvají na své národní identitě a ozdraveném, demokratickém životním stylu. S pomocí přesvědčivých argumentů dokázala dát revizionistická propaganda hlas stížnosti, jež zaupěla z hlubin bolestného bezpráví, jak už tomu ale v podobných případech bývá, politik i veřejný pisatel, kteří toto žalostné poselství vzpívávali do světa zpoza řečnického pultru, brzy postřehli, jak laciný a vděčný je ohlas, jež jejich slova vzbouzejí, a uslechtlíá postesknutí o žalu jednoho národa se smísila, s dlaní pěkané po kupačku nataženou, s vlastencií a chvastounskou revizionistickou sborovou písní.

Ani tyto neblahé doprovodné příznaky velké otázky maďarské revize však neměnily nic na skutečnosti, že tisíceletý podunajský národ byl nespravodlivě, lačně a krátkozracce rozporcován a ani odtržené části, ani mateřský stát tuto krutou operaci nikdy nezpracovaly. Krom otázky půdy žhnula v hloubi maďarského života též otázka trianonská. A když oddily maďarských honvėdů vyzrazily několik měsíců po Hitlerově vpádu do Vídně směřem na Košice, vydal jsem se s nimi na cestu a já, abych se po následujících dvacet let znovu shledával se svým rodným městem jen ve snech, úzkostném stesku či stavech vytržení. I dnes mohu říci jen to, co jsem si tehdy myslel a cítil: dokud na starém kontinentu neveznikne jediné zázemí, přesahující jednotlivé národy, nikdo na světě nebude moci popřít své city vůči společenství, do něhož se narodil, jehož osamělým, nádherným jazykem hovoří; a někdo se střízlivým úsudkem nemůže vznést obvinění proti Maďarům, jejichž srdce čekala na tuto chvíli celých dvacet let. Pomyslete na Francouze, který douřá

v navrácení Alsaska, či na Angličana, jenž má za to, že nastal den, kdy se historické anglické území, jež předchodně připadlo cizí správní moci, navrátí Británii. Lze si představit, že anglické či francouzské srdce neposkočí, spatří-li znovu historické krajiny, jež byly po tisíciletí součástí jeho domoviny? A přestože velcí maďarští duchové doby pocítovali už v těch letech jistý odpor a nedůvěru vůči všem experimentům, které se pod zámkou oprávněných nároků na historickou minulost pokoušejí z této minulosti vzkřísit či donekonečna nastavovat i to, co je společenským přežitkem, v momentě, kdy se ona během dvou dekad tolikrát vysnívaná revize stala byť jen částečnou skutečností, měli pochybovači i nedůvěřivci pocit, že za utrpěné historické příkoří se Maďarům dostalo oprávněného zadostiučinění.

Radost to přesto nebyla tak bytostná, jak jsme si představovali. Satisfakce, již se Maďarům dostalo, když byly staré historické části z moci vídeňské arbitráže znovu připojeny k mateřskému státu, nenastala v podobě, v jakou jsme doufali: triumf nebyl důsledkem lepšího vzhledu moci ani argumentu historického nároku, nýbrž aktuálních zájmů německo-italské osy. Tuto skutečnost vnímal úplně každý, a radost naděnců tak brzy zhořkla. Území, a za podobných okolností i podmínky⁷⁷ zakrátko i část Sedmihradka, jsme nezískali zpět vlastními silami ani díky oprávněnosti našich historických argumentů, nýbrž z vůle velkoněmecké politiky vůči Východu. Dostali jsme darem to, co jsme nedokázali získat zpět silou ani právem, a každý vnímal, že takový dar není samo sebou a že za něj už zanedlouho zaplatíme

vyšokou cenu. Chytřáci, kteří vždycky vědí všechno nejlépe až posléze, později zděrazňovali, že za takových okolností by byla maďarská vláda udělala lépe, kdyby se vzdala výhod vídeňské arbitráže a nabízené řešení ani nepřijala. V praxi však bylo něco takového nemožné. Neexistuje vláda, jež by obstála před tváří sužovaného národa, kdyby odmítla možnost satisfakce za dějinné bezpráví. Kdyby v té době nebyla v Maďarsku u moci tehdejší polofašistická vláda, nýbrž liberální, demokratická, či dokonce socialistická vláda, nedokázala by si udržet pozici za předpokladu, že by šanci vídeňské arbitráže na částečnou revizi odmítla – veřejné mínění by ji smetlo. Nezbyvalo nám tudíž než přijmout darem to, nač jsme měli nárok, po čem jsme toužili, v co jsme doufali, ale co jsme vlastními silami nemohli získat žádným způsobem získat. A vědět, že za takový dar nám už brzy vystaví účet. O pár let, o zhruba desetiletí později, ve druhé polovině čtyřicátých let,⁷⁸ mne vyhledal jeden starý gentleman, jenž hrál kdysi významnou, i za hranicemi státu dobře známou roli v životě hornohnuberských Maďarů. Tento starý pán byl politikem, velkým vzdělancem a zcestovalým mužem, známým svými štíplavými a duchaplnými poznámkami. Byl potomkem starého hornohnuberského rodu a na maďarské politické scéně se objevoval už před první světovou válkou, po té druhé pak působil také v českém parlamentu a na ženevských zasedáních Společnosti národů – později zastupoval zájmy maďarské menšiny v Československu i na své páté misi.

⁷⁷ Za podobných okolností i podmínky – druhá vídeňská arbitráž navrátila Maďarsku 30. srpna 1940 s oblastí severního Sedmihradska území o rozloze 43 492 metrů čtverečních.

⁷⁸ Ve druhé polovině čtyřicátých let – Márai zde má nepochybně na mysli politika Géza Scüllöa (1872–1957), který v letech 1935–1932 zastupoval v pražském parlamentu hornohnuberské Maďary (neboli po první světové válce, a nikoli tak, jak to Márai ve svém textu popisuje) a jehož nazývali také ministrem zahraničí slovenských Maďarů – pozn. překl.

S tímto ctihodným mužem – v době návštěvy mu bylo už přes osmdesát – jsme hovořili o minulosti i přítomnosti; na události nahlížel s bodrým stoicismem střízlivě uvážlivě. V závěru debaty jsem ho požádal, ať mi jako na slovo vzatý znalec problematiky řekne, zda tedy byly celá argumentace a postoje maďarské revizionistické politiky skutečně natolik pomýlené, jak nyní hlásají komunisté. Teď kdy je ztraceno vše, v co jsme douřáli – a zprochybněná je i nezávislost země a její samostatná existence, neboť to, kdy bude Maďarsko začleněno mezi státy Sovětského svazu, závisí jen na tom, jak moskevští vůdci vyhodnotí otázky světové politiky –, skutečně nemá smysl se dále utěšovat: můžeme tedy, *post festum*,³⁹ upřímně hovořit o tom, zda v uplynulých dvou dekadách existoval pro Maďarsko praktický způsob, jak následovat jinou politickou strategii nežli revizionismus?

Otázal jsem se na názor jelo, který sděloval vedoucím českým politikům v parlamentu lejiaké tvrdé pravdy, osobně se znal s Benešem, Masarykem, rumunským Titulescem,⁴⁰ v dřívějších dobách pak se srbským Pašičem⁴¹ a poté i s chorvatským vůdcem Mačekem⁴² a vůdčí postavou rumunského seelského hnutí Maniem.⁴³ co říká na představu, že bychom se my, Maďaři, ve dvou desetiletích po Trianonské smlouvě

³⁹ Post festum (lat.) – až poté, co příležitost pomínula, se zpozděním.

⁴⁰ Nicolae Titulescu (1882–1941) – rumunský politik, ministr zahraničí (1927–1928, 1932–1933).

⁴¹ Nikola P. Pašić (1845–1926) – srbský (jugoslávský) politik, opakovaně byl ministerským předsedou.

⁴² Vladimír Maček (1879–1964) – chorvatský politik, předseda Chorvatské seelské strany a místopředseda vlády jugoslávského království.

⁴³ Iuliu Maniu (1873–1953) – rumunský politik, vůdce seelského hnutí, opakovaně byl ministerským předsedou.

zřekli revizionistických požadavků, pokusili se svou tragickou obět' přijmout a přáli si ze srdce dohodu a smír v celém Podunají, neboli kdybychom sloužili ideji dunajské konfederace, bylo by v praxi skutečně došlo ke spolupráci?... Zasloužilý politik se nad mou otázkou dlouze zamyslel – osmdesátiletý muž sebral k odpovědi veškerou svou intelektuální sílu. Pravil, že v praktickou možnost takové dohody nevěří. Češi, Rumuni ani Srbové by o upřímnou, rovnocennou dunajskou spolupráci s Maďary nestáli, ani kdybychom se zřekli svých nároků na revizi. Nepřistoupili by na dohodu, neboť se s námi dohodnout nechtěli: politickým cílem nástupnických států totiž bylo rozdrobení maďarské populace a Maďary, tenhle cizí klín, chtěli nějakým způsobem vymout z mocenského centra Malé dohody, tedy mocenské sféry Slovanů. Doopravdy ovšem nestáli o spolupráci ani v kulturní, ani v hospodářské oblasti, nestáli o nic, co by – byť za podmínky vzájemné rovnosti – mohlo posílit existenci a životaschopnost Maďarska. Tyto národy nahlížely na Maďary jako na rušivý element dunajské kotliny.

Chvříl jsme nad tímto závazným a hořkým konstatováním přemýšleli. Pak jsem se starého pána zeptal, zda se domnívá, že ona společná mizérie, která po druhé světové válce dopadla na národy, znanená pro ty dunajské dostatečně poučení, aby se v budoucnu – pakliže by se situace jednoho dne změnila a ponurý stín sovětského imperiálistu se odporoučel z celé oblasti – sjednotily a poctivě se pokusily o uskutečnění myšlenky dunajské konfederace. Staršíký politik se při této otázce poněkud cynicky – avšak z pozice mnoha životních zkušeností – pousmál. Odvětil, že národy termínů cti spíše jen vyučují ve svých učebnicích, ale v praxi se vždy podvolí holým životním zájmům, ať už jsou chomstné, či nečestné. Není podle něj nemožné, že jednoho

dne příměje podunajské národy ke spolupráci nějaká nová polhroma, ještě přišernější než ty, které jsme dosud poznali. Dobrovolně se však svých šovinistických národních aspirací nebudou ochotny zřítí ani za cenu právě získaných horkých ponaučení. Pustili jsme se do živé debaty. Není pochyb o tom, řekl jsem, že nejsem tak zkušný jako on, který už osmdesát dekad sleduje život v nížině ze svých alpských výšin, ale možné je i to, že důvodem mých naději je skutečnost, že stojím době přece jen blíže než on. Chovám naději, že v důsledku obludných ponaučení ze dvou světových válek dožrály v lidské duši vzájemná solidarita, potřeba spolupráce i imperativ uskutečnění větších celků. Dopravní technika, moderní zpravodajství i průmyslový obraz světa vystavený v souladu s novými, společnými zájmy; to vše vyžaduje vznik větších společenských útvarů, po nichž mohou následovat pokusy o spolupráci na úrovni politiky i ducha. Tak nás učí a to si žádá doba, v níž žijeme. Uskuteční-li západní Evropa jednoho dne myšlenku jednotného celního prostoru či například měny společné v rámci větších územních celků a většího počtu států, bude to už samo o sobě dostatečné k tomu, aby se hranice států časem spiritualizovaly; a přitazlivě sile takového příkladu nebudou moci odolat ani národy dunajské. Starý pán mě vyslechl a shovívavě pokýval hlavou. „Monarchie byla dobrý vynález“, pravil, „a přesto jednoho dne praskla.“ „Drabý příteli“, řekl pak na rozloučenou, „svět je vznětlivý materiál... Nelze její zavřít do nedobytné ocelové schránky plánů a paktů.“ Když odešel – a později ještě vícekrát –, přemýšlel jsem o jeho slovech. Od té chvíle už uplynula jistá doba a experiment s uskutečněním větších útvarů v ní neobstál. Někdy však uvážuji nad tím, co starý pán tvrdil, a když nyní musíme znovu hledět na to, jak se lidstvo, toto zvládné živoucí těleso, s jakousi prométheovskou

zlomyslností škourá ve vznětlivé hmotě, jakou je svět, vytane mi jeho předpověď na mysl a popadne mne strach, že pravdu by mohl mít nakonec i on. Svět je vznětlivá materie a k tomu, aby vzplanula, stačí jediný člověk s jedinou, ve správný čas zapálenou sítkou. Po lekci, které jsme byli svědky u Hirošimy nebo atolu Bikini,⁴⁴ není nejspíš máj strach zcela neopodstatněný.

2.

KDE VŠAK BYLA TEHDY HIROŠIMA. Prozatím prováděly německé sthačky nácvik, kroužily vzdušným prostorem Evropy s miniaturními staromodními, sotva pětisetkilovými předpotopními bombami a po jiných letadlech či bombách dosud nebylo ani památky. Hitler bez jediného výstřelu vstoupil do Vídně, a z toho všeho pak přirozeně vyplynulo, že i já mohl o několik měsíců později znovu navštívit své rodiště, krásné a starobylé hornouherské město, jež bylo před dvaceti lety odtrženo od mateřského státu a po jehož návratu jsem tolikrát toužil. Takto jsem tedy dorazil domů, a málem bych teď dodal: v čele svých vojsk. Ve skutečnosti nás, svědky z města a hosty přizvané ke slavnostnímu vjezdu do Horních Uher, jeden z nadměrně horkých důstojníků velícího sboru nové armády, vycepované v gombšovském duchu, společně s dalšími spisovateli, publicisty a výtvarníky, již byli mými spolutestujícími, nechal v hodině znovušledání seřadit na hranici města do pravidelného vojenského útvaru a ulicemi rodného města

⁴⁴ Lekce z Hirošimy a Bikini – 6. srpna 1945 shodila americká armáda na japonské město atomovou bombu. Dne 25. července 1946 proběhl pod jejím zřízením z Marshalových ostrovů – atolem Bikini, který tvoří 36 ostrovů, první podvodní výbuch atomové pumy.

Jsem musel projít pořadovým krokem. Za okny bytů postavili mí starí domorodí známí a pozorovali ten neobyčejný úvar, armádní přehlídku maďarských spisovatelů a malířů excecírovaných vojenskými povelý; ti starší se té podívané výsměšně pošklebovali, mladší se řehali nahlas. Měli pravdu, zasloužili jsme si jejich výsměch.

Na téhle cestě jsem poprvé prožil několik dní s důstojníky nové maďarské armády. Byli mezi nimi zupáci, dále domobranci povolání do mimořádné služby a nakonec vojáci z povolání, cvičení pro svůj budoucí úkol a funkci už během trianonských dekad. Vynucená situační hornouherská sešlost mi teď, když jsme společně vpochodovali do města, umožnila v průběhu dne, který jsme spolu strávili, a pak také později poznat s rostoucím zděšením většinu z posledně jmenovaných. Jejich tón, způsobly a světónázor byly cizí dokonce i mně, který jsem konekconců strávil v potrianonském Maďarsku posledních deset let; žil jsem sice doma, nicméně v jiných kruzích a vlastním světě a tento novodobý administrativní vojenský duch jsem znal jen z doslechu. Několik cizí tedy mohla být tato nová nálada hornouherským a později též sedmihradským Maďarům, když se po dvacetiletých tužeb a naději znovu shledali s tím, k čemu se upínali. Vjeli jsme sem s velkou parádou, s děly, motocykly, tanky a pěšáky, jako by si maďarské město přivlastňovala nějaká vítězná armáda. Ve skutečnosti nám ta drahocenná maďarská města a území byla věnována – nakrátko a v rámci podružného, tendenčního manévru – dvěma diplomaty Osy (oba je mezitím popravili), Cianem⁴⁵ a Ribbentropem.

⁴⁵ Galeazzo Ciano (1903–1944) – italský politik, zeť Mussoliniho. V letech 1936–1943 ministr zahraničních věcí. Kvůli účasti na pokusu o svržení duceho byl popraven.

Tanky duněly, kanony burácely, maďarští honvédi si rázně vykráčovali a tomuto už od pohledu nedůživému vojsku – hornouherští starousedláci později přiznali, že tahle v trianonských dekadách vypěstovaná odnož kdysi mezinárodně proslulých honvédských oddílů mateřského státu pro ně byla zklamáním, neboť vzhled i výbava české armády, to byla docela jiná káva! – veleli noví, hlasitě a řádně vyprsení důstojníci s mimořádným zápalem pro věc. Později dorazil i regent na svém tradičním bílém koni, zazněly proslovy, na věži úpravného středověkého domu se rozezněly starodávné zvony. Desetitisíce lidí v ulicích počítvaly zvláštní tíseň: Maďarů, Slovinců i hornouherští židé, kteří stáli během uplynulých dvacetilet s rozhodnou loajalitou po boku maďarské menšiny a jak během voleb, tak v kulturním životě vytvářeli a demonstراتivně podporovali zájmy Maďarů. O šest let později to byli právě títo maďarští židé z Horních Uher, kteří byli ze všech nejdříve deportováni do Osvětimi; z prvních transportů se jich vrátilo minimum, asi jen pět procent.

Stáli jsme – starousedláci i nově příchozí – ve slavnostně vyzdobených ulicích starého města, poslouchali zvony a nabubřelé proslovy – regent hovořil maďarsky nejistě, s aristokratickou dlkčí –, seznamovali se a vzpomínali. Ani v pohnuté atmosféře prvních hodin nás neopouštěla úzkostná předtucha, že zde cosi nehraje, že se něco zvrtilo. Utěšoval jsem se tím, že zklamání, které pocítuji, je pouhou deziluzí pradávne naplněné touhy. Jak říká staré klišé, to, po čem člověk velice touží, je ve chvíli uskutečnění vždycky zklamáním: neboť toužením jako by si člověk odžil svou radost dopředu. Doufal jsem, že i tohle je znovu ten případ. Pozoroval jsem dění kolem, hleděl na potomky starých rodů svého rodného města, na známé tváře a pak i na nás, kteří jsme na tu slávu dorazili z mateřského státu. Byli tu oficiální zástupci státu

s celou honorací napříč tituly a stavy. Nyní však, kdy jsem mohl na slavnostně vyzdobeném náměstí svého rodiště pozorovat kompletní maďarskou elitu veřejného života takhle pospolu, vnímal jsem pln úzkosti, že nejen Trianonem vyvířená maďarská domobrana, ale ani my civilové netvoříme zrovna vynikající jednotku. Ve skupině státníků, ministrů a politiků byla jediná tvář, jež prozrazovala skutečnou osobnost; a tím člověkem byl István Bethlen. Třády už nedisponoval žádnou mocí, a když jeden z řečníků vyslovil i jeho jméno, začaly fašistické skupinky posluchačstva v reakci na nenáviděnou osobu syčet. Bethlen nehnul brvou, protestujícím nevěnoval jediný pohled, v klidu si zapálil cigaretu a dál poslouchal proslovy.

Všude ve městě se to henžilo vysokými vojenskými šaržemi a v kavárnách, restauracích a na slavnostních obědech mluvíli tihle důstojníci s okázalou hlasitostí. Vyhlédal jsem staré známé, potomky místních rodin, prohlédl si dům, v němž jsem vyrůstal s rodiči a sourozenci, i známé ulice, vrata a dávné tváře – to vše na mě obzvláště působilo. Celé to opětovně sledání jaksi postrádalo radost. Všichni do jednoho plesali a tvářili se, že jejich toulby konečně došly naplnění; ve skutečnosti však bylo z lidí cítit prazvláštní rozladěnost. Okolo poledního jsem se vydal na hřbitov a vyhlédal hrob svých prarodičů – většina náhrobků trouchnivějších na starém hřbitově nese německá jména zesnulých –, posadil se na propadlý rov své babičky, odkud byl jasný výhled na město rozkládající se po obou stranách horské říčky, jež protékala kotlinou v našedlém světle; kouřil jsem a přemýšlel o tom, co se to tu vlastně děje?... Věděl jsem totiž s jistotou, že se ten den stalo něco zlého a má se to dít i v čase následujícím. Město bylo stejné jako kdysi, během české správy se hodně pozvedlo – které město se však nerozvíjí v mírových časech?

Chyba nebyla v nás, navrátilcích. Také městští starousedlíci během velice krátké doby pociťli a vzápětí i vyslovili nahlas, že Maďarsko, k němuž se nyní vrátili, není stejně jako ona doba sťežená vzpomínka na někdejší domov. Co jsme tímto starousedlíčkům – my, po třacet let toužebně očekávaní domáci – vlastně přinašeli? Bylo to vědomí, že jsou opět Maďary organicky spojenými se svou dávnou zemí, a toto vědomí bylo pro hornouherské Maďary velkým osvobozením. Byli to však zároveň tito Maďaři, kteří – byť ve svém menšinovém údelu a v mezích šovinistické české a slovenské národní politiky – poznali během dvou dekad demokratickou životní formu, jež sice měla mnoho vad a byla též patřičně, ač menší měrou a jinak, než tomu bylo v Sedmihradsku připojeném k Rumunsku, zkorumpovaná – ale i s tím vším to byla demokracie. Občanská práva sice nebyla ne-Čechům měřena stejně jako Čechům, Češi si však v maličerné národnosti politice vybili své národní ambice a v každodenní praxi zde menšiny Maďarů, Němců a židů žily v demokratických životních podmínkách. My, zástupci potrianonského Maďarska, již jsme se nyní opětovně shledali s touto zemí, jsme tak měli příležitost s úlechem zjistit, že nad našim domácím životním stylem, společenským uspořádáním a světónázorem přešel v dunajské kotlině čas. Nepřinašeli jsme staré Maďarsko, nýbrž jakýsi příznak, okleštěnou verzi toho, co měli hornouherské starousedlíci v paměti.

Město, které během české éry poznalo údel menšiny, jenž je vždy hořký, i proto – krom otázky společného jazyka a původu – s nadšením očekávalo náš návrat – návrat Maďarů; město však poznalo i demokracii. Ta sice v úřadě či ve veřejném životě zahrnovala také bariéry mezi třídami a národy, tyto zdi však nebyly nezbořitelné: a my jsme je nyní přinesli do města zpět.

Toho dne se Maďarsku nevrátila pouze odtržená část země, ale také „milostpán“ na jeho venkov. Vrátili se příznaky i hrozivé, dosud při životě držené stíny maďarské minulosti, nevzdělaný soud s pečetiím prstenem, rokující nosovým hlasem, daňový úředník, městský škrabák, který svůj tenký plat kompenzuje tím, že mluví škrze mříž s pan-
sky klesající dikcí přezíravě se „stranami“. Vrátili se onen nevráživý tón Uher, rozdělených striktně na společnost pánů a sluhů, pochlebovačně zdravení, podblíživé formální maďarská společenská móda plhá „služebničků“ a „poklon“ i ostentativní tykání mezi příslušníky stejné třídy – tykalo se i v situacích, kdy se jednalo o vzájemně naprosto cizí lidi – a toto tykání bylo vždy urážlivé také pro ty, jimž se nevykalo, neboť poukazovalo na to, že ti, kterým se vyká, nepatří ke třídně spřízněné honoraci, a nejde tedy o „urozené lidi“. Byl to návrat „nadřazenosti“ neobarokní třídní kultury, vychloubáčích mravů nadutých a povrchních privilegií.

Systém armády a veřejné správy, který jsme sem znovu vnesli, se na tomto území hned od první hodiny zařídil tak, jako by se ani nevracel domů, do života kultivovaného urbánního maďarského občanství, které je již seznámené se základními pojmy demokracie, ale do jakési oblastní kolonie, kde je třeba domorodce naučit móresům pomoci karabáce, pálenky a kříže. Sám Bethlen, s nímž jsem o této otázce později vícekrát hovořil – jeho se toto všechno týkalo obzvláště zblízka ve chvíli, kdy se zanedlouho každý ze symptomů zopakoval v oblasti znovupřijímeného Sedmihradská –, se domníval, že v navracených oblastech by bylo moudřejší svěřit veřejnou správu do rukou místních starousedlíků. K tomu však nedošlo. Maďarská společnost oficiálů a důstojníků vychovaných v trianonském duchu vjela na navracená domácí území s bojovým pokřikem trestné výpravy

osadníků. Výjimky se pochopitelně našly; to, co se počítá, je ale vždy průměr a celek. Tento průměr pak byl ve svém duchu, způsobech, mravech, názorech a kultuře nejen pokleslý, ale především nepřátelský: svou hlasitou nedůvěrou a podezřivostí dával i během vojenského působení najevo, že ti Maďaři, kteří v nástupnických státech rozpoznali demokracii, jsou v očích panského „křesťanského a národního“ Maďarska nedůvěryhodní.

Tak tomu ovšem nebylo; tito lidé se pouze demokratizovali a zvykli si na to, že původ nesmí být v úřadu třídním privilegiem, že společenské postavení neopravňuje člověka k přehlžení příslušníků jiných tříd; zvykli si na demokracii, a byli proto sklíčení a zklamáni, když museli hledět na to, že v materském státě, k němuž se během oněch dvacetilet toužili tak vřele navrátit, k této společenské transformaci nedošlo. Většina úředníků a důstojníků vyslaných na reanektovaná území se ve svém novém administrativním zařazení chovala, jako by chtěla znovu přivést na správnou cestu zbloudilé stádo zakuklených bolševiků, vedených „Rusákem“. Hlásala, že hornouherská společnost je „nespolehlivá“ – a pro tyto záhrobní přízraky byli zdejší Maďaři právě tak „nespolehliví“ jako slovenští či hornouherští maďarští židé.

S věcným remcáním a naplněni nedůvěrou seděli thle „staří rodáci“ – tak nazývali hornouherští starousedlíci s hořkým humorem veřejnosprávní a vojenské oficiály vyslané z materského státu – ve svých úřadech a v doprovodu netpělivých, neinformovaných a na každý pád zastaralých vlasteneckých hesel se pustili do „zavádění pořádků“. Mluvil jsem s obyvateli Horních Uher, kteří v „českých“ dobách nasadili pro maďarskou věc vlastní majetek, osobní bezpečnost a vpravdě i svou svobodu, ale nenašel se mezi nimi jediný,

který by mi při důvěrné rozmluvě nepřiznal, jak šokující m zážitkem je pro něj maďarské úřednictvo, jež převzalo správu navracených území. A není pravda, že tyto zklamání hornouherští a sedmihradští Maďaři později toužili po návratu Čechů či Rumunů: s oběma učinili v trianonských desetiletích příliš mnoho hořkých zkušeností, v duších se jim vstývalo příliš mnoho bolestných vzpomínek. Poznali však, být v nedokonalé podobě, demokracii a tato výchova je poznamenaná. Nymí je tedy bolet dvojnásob, že jim škodí právě ti, mezi něž se sami počítají a s nimiž je poji jazyk i krev – Maďaři.

To vše tedy mělo svůj počátek onoho krásného dne, kdy došlo naplnění to, po čem jsme toužili a co trvalo až do hrůzného momentu, kdy se naplnilo i to, čeho jsme se báli: do chvilje rozpadu, kdy ruské oddíly „osvobodily“ i hornouherská, sedmihradská a báčská území, reanektovaná vídeňskými arbitrážemi. Kam až se zdivočelý, ponacistický, zvěšlejší úřední a vojenský duch dokáže zvrhnout ve své nemilosrdnosti a sebevražedné zlostivosti, ukázaly o pár let později novosadské události,⁴⁶ při nichž nechal jistý sadistický velitel v čerstvě navraceném městě na jihu ze dne na den pod záminkou „zavádění pořádku“ zavraždit tisíce lidí – židů, Srbů, Němců a Maďarů – a mrtvá těla obětí naházet do ledového Dunaje. Hřůzostrašný čin ukázal, jaké to síly se zde osamostatnily za kulisou oficiálního, urozeného, slušného Maďarska. Začínalo to u štangastických stolič, v tajných spolicích, kadetkách a „turnulských sdruženích“, pokračovalo

v úřadech, kasárnách a stranických organizacích a skutečná tvář tohoto nového ducha se následně rozšířila ve dnech novosadských hrůz, během nichž měly i vláda a oficiální vojenské kruhy potíže zbrzdit prolévání krve několika desítek zdivočelých sadistických vojáků, kteří pod nálepku „zavádění pořádku“ a s pomocí náčenní z „nespolehlivosti“ a „konspirace s nepřitelem“ s divokým gusem zosnovali tento masakr. Fatální proces byl pak dovršen v den, kdy vzala v průběhu zhroutení systému zase i krvavá indiánská hra Šípových křížů a jejich velitele Szálasiho.⁴⁷

Vpochodování do Horních Uher mělo být velkou historickou rodinnou oslavou Maďarů. Ve skutečnosti hornouherští starousedlíci nedokázali od srdce nalézt společnou řeč s domácími úředníky a oficiry, kteří byli vysláni na jejich „výchovu“. V setkávání obyvatelstva s úředníky chyběla díke demokracie. I mezi novými důstojníky a úředníky se pochopitelně našlo množství „rytířů“. Instituce rytířství patřila mezi bizarní kuriozity trianonského období.

„Rytířský řád“⁴⁸ – tak zněl celý název. Rytířské manželky byly titulovány po starodávnu a oficiálně coby „urozené dámy“ a plán zněl vytvořit novou kastu, podobnou japonskému samurajskému řádu: jakýsi řád vyvolených. V dobách nedávno minulých totiž byla jakákoli společenská transformace v Uhrách životaschopná pouze za předpokladu, že se zjevila na božím světle oděná do jakési přemované, šňůrkované maskarády; a tak nebylo ani nymí s podivem, že vytvářemí nových elit šlo ruku v ruce s představou jejich vojenského

⁴⁶ Novosadské události – ve dnech 12.–15. ledna 1942 podnikly vojenská a četnická útvary vedené generálporučíkem Ferencem Feketehalmy-Czeyhenem razii, jejímž cílem bylo vypátrat skrývající se partyzány; během „akce Šiška“ zemišlo více než tři tisíce lidí.

⁴⁷ Ferenc Szálasi (1897–1946) – fašistický politik, důstojník, v letech 1944–1945 maďarský premiér.

⁴⁸ Rytířský řád – řád založený Miklósem Hortym v roce 1920. Jeho členové vynikali účastí v bitvách či jinými formami vlastenecké služby.

základu: vybrané jedince pasoval regent každoročně dotekem paláše na rytíře „ve jménu boha války“ – a když to viděli maďarští dějepisci, bezradně se ošivali, protože maďarské dějiny neznaly žádného válečného boha; gubernátorovo okolí zvolilo tuto formu přísahy mylně a nepromyšleně podle jakéhosi starogeremánského rituálu Odina či Wotanova.⁴⁹ Ať už to však bylo jakkoli, sám záměr snad nemístný nebyl: i tato zpuchřelá, feudální, šlechtická a džentry společnost cítila potřebu vytvořit jakousi novou elitu a snad právě to ji vedlo k založení rytířského řádu. Na rytíře mohl být pasován jen ten, kdo v předchozí – neboli první – světové válce obstál – získal vyznamenání, obdržel řády za zásluhy. Toto výběrové kritérium bylo však jednostranné, neboť jedinci vyvolení ze společnosti neprokazují svou prvotřídnost jen na bojištích – není však zároveň pochyb, že obstát ve válce značí plnohodnotného muže.

Válka je největší zatežkávací zkouškou člověka a ten, kdo v ní prokáže sílu ducha, sebevědomí, rozvahy a odvahy, si zaslouží, aby naň společnost, k níž patří, hleděla jako na úspěštilého a vysoce postaveného člověka. Stejnou představu měli i ti, kdo rytířský řád vymysleli a vytvořili s idejí vychovat po boku staré, stavovské, rodové a znavené maďarské aristokracie novomaďarskou šlechtu. To proto nebyl rytířský titul vázán k původu – pochopitelně však dbali i na to, aby rytířem nemohl být žid, a to ani za předpokladu, že se mnohonásobně vyznamenal v bojích. Nedovolili dokonce ani to, aby rytířský titul obdržel křesťan, jehož manželka má židovský původ! – a získat jej přitom mohla osoba jakkoli nízkého původu: rolník, dělník či drobný úředník, pakliže

mohla prokázat své válečné zásluhy a i jinak šlo o „spolehlivého“ jedince. Podle takových hledisek a podmínek tedy chtěli stvořit novou maďarskou společenskou elitu.

Snad měli na mysli i něco takového – maďarskou vládnoucí vrstvu nevinili mnozí z jisté „anglofonie“ bez důvodu –, že se jim právě po anglickém vzoru podaří naplnit zpuchřelé kádry aristokracie novým zemanstvem selského či měšťanského původu. Celé to sice bylo trochu národovecké, trochu vojenské, trochu s pentličkami, ale význam oné myšlenky – vytvořit z hodnotných, udatných a osvědčených osobností národa novou šlechtu – nebyl od věci. Pravdou však je, že i tento pokus se nebyvale zvrtnul. Pouhých dvacet let stačilo k tomu, aby se rytířský řád přerodil v jakousi veřejnou obchodní společnost; rytířský titul představoval privilegium u obchodních jednání, pro účel získání zaměstnání a – protože urozený titul směli používat i potomci rytířů – znamenal také jisté zvláštní ohledy na univerzitách či při zkouškách. Rytíř či jeho potomci jsou členy vnitřních, reálnou mocí disponujících státních kruhů: to bylo obecně chápání a zúčastněné osoby využívaly výhod této interpretace čím dál tím lačněji a náruživěji. V praxi tedy rytířský titul rychle pozbyl veškeré morální hodnoty. Věru, došlo i na to, že nemocný, jehož rozbolel zub, si dvakrát rozmyslel, zda si jej má nechat vytáhnout od zubaře, který byl zároveň rytířem, neboť se obával, že si tento privilegovaný magistr na fakultě neosvojil zubarínu s potřebnou svědomitostí, protože předpokládal, že u univerzitních zkoušek posuzovali profesori „rytíře“, neboli syna jedince patřícího ke kastě vyvolených, shovívavěji nežli schopnosti ostatních kandidátů, kteří zůstali z národního hlediska bez patřičného punce. O několik let později, v létě roku 1944, kdy už byla země v plamenech, se mi v jednom venkovském stavení dostal do

⁴⁹ Odin, Wotan – dvě označení vrchního božstva geremánsko-skandinávské mytologie.

rukou čerstvý exemplář *Ryňšských novin* – oficiálního listu nové šlechty – a nevěřil jsem vlastním očím, když jsem na stránkách tohoto periodika pročetl hrdá, samolibá, oficiální zpravodajství o tom, ve které že vsi této země, nacházející se v plamenech, dostal který z rytířů darem rytířský pozemek ze „židovského vlastnictví“ neboli statek zdárma... Takto se tedy zvrhl experiment, jehož pravým smyslem mělo být vytvoření nové šlechty.

Tihle rytíři a jejich potomci – mladí bohatíři se rovněž těsnili v ulicích navraceného města a zanedlouho obsadili také úřady. Tento večer onoho s obavami, těžkým srdcem a toužebně očekávaného dne si pro mě schovával ještě jeden zvláštní zvrst. Poprvé po dvaceti letech jsem tehdy usínal v rodném městě. Domov v pravém slova smyslu už jsem zde neměl, proč jsem se nechal zavést do pokoje v jednom starém hotelu. Když jsem okolo půlnoci vstoupil do hotelové haly, čekalo mne tu velké halo: opilý mladého důstojníka drželi pod paži dva starší, střízliví či méně podnapilí vojáci, kteří jej zároveň tišili, neboť mladík chtěl ve svém opojení a vlasteneckém rozpoložení fackovat starého hotelového portýra, který jej – podle opilého válečníka – „urazil“, „důstojně neodpověděl na pozdrav“, „odpovídal drze“ a podobně. „Však já tě naučím demokracii!“ vytvářal vojín uprostřed ovíněného škytání. Nato jej starší kumpáni oddáli. Portýr, jehož jsem znal od dětství, dobrý známý starých hornouherských rodů, který během celé české éry seděl v hotelové kukani a své místo si udržel, se k novému hostovi, mladému maďarskému důstojníkovi, jistojistě nechoval neuctivé, je však pravděpodobné, že jej nepozdravil s „poníženou uctivostí“, neboť si během českých častí naučil, že na jeho hosty bude mít kýžený účinek i prosté „dobry večer“. Tohle „však já tě naučím demokracii“, které ve slavnostní

večer v navraceném městě vzkřikli opilý mladý důstojník, bylo zároveň i primárním heslem; v duších „starých rodáků“, vyslaných tehdy a pak i později z maďarské domoviny na reanektovaná území, jakož i většiny osob z veřejné správy a armády se odrážela právě tato didaktická pohrůžka.

S ozvěnou hrozného bojového pokřiku v uších i v srdci jsem vyšel nahoru do hotelového pokoje, abych po dvaceti letech poprvé složil hlavu ke spánku ve svém rodišti. Spal jsem přerývané a měl jsem mučivé, úzkostné sny. Když se rozednělo, probral jsem se ze snů nejen této noci, ale i předchozích dvaceti let. Jakže to říkal Churchurchill? „Fakta mají větší hodnotu než sny“. Byli jsme o jeden sen chudší – a nuceni pohlédnout skutečnostíem tváří v tvář.

3.

TAKÉ Z TOHOTO POZDĚJŠÍHO DNE VYPLÝVALA FAKTA, podobně jako ze dne anšlusu, s nemilosrdnou zákomitostí. Hitler vstoupil jednoho dne do Vídně, a i my, Maďaři, jsme tudíž jednoho dne „vstoupili“ do Horních Uher; Hitlerovy oddíly pak jen o málo později vjely do Sudet – Führer předtím oznámil, že si pak už „nepřeje vidět žádné další Čechy“, a tento postoj pochopitelně následně revidoval, když dorazil se svými oddíly do Prahy. Z toho všeho pak s důsledností hodinového stroje vyplývalo, že požadavek maďarské revize se posouval společně s manévry velkoněmeckého tělesa, a zanedlouho jsme proto i my „vstoupili“ do Sedmihradska. Jihooslovanské, jugoslávské, oblasti jsme získali zpátky o něco později, v době, kdy už Hitler Jugoslávii zčásti porazil – a alespoň vlastními silami, za cenu bojů, v nichž jsme prolévali krev, a národní sebevědomí tedy cítilo, že za získaná území odvedlo svou daň. Jinak bylo ale všechno logickým důsledkem prvního kroku, neboť pakliže

velká národní tělesa jednou opustí základní, to jest mírový status, jsou nucena ke stále novým a novým krokům, dokud nenabudou zpátky rovnováhu, a to trvá, dokud se kolos buď nezastaví na svých dvou nohou, nebo se nezhroutí a celou svou obrovskou vahou nerozprostře po rozložitém prostanství osudu.

Ještě pár měsíců jsme měli čas žít, cestovat a jednat, jako by byla Evropa na svém místě a jako by myšlenky, instituce a duchovní vzorce, představující zpoza civilizační uniformy jedinečnost této zemské končiny, byly skutečné. Pár měsíců, kdy se evropské přímořské a horské lázně zaplnily cestujícími, bavícími se a odpochvávajícími lidmi, a kdy se v novinách ještě psalo i o něčem jiném, než jsou obludná a monotónní válečná zvěřstva. Lidé cítili, že tento krátký odklad představuje poslední příležitost, kdy mohou odehrát své hry směřující k záhubě jedné životní formy. Toto léto, poslední mírové léto před druhou světovou válkou, bylo létem loučící se a pomíjějící náлады světa. A jak tomu v podobných případech bývá, odpovídali lidé na tragický životní pocit rozmanitě; nikoli rozumem, nýbrž emotivně. Osudné mě-síce trávili v horečných přípravách, stoické odevzdanosti či nemohoucími pohyby polovičního slepce; jeden skupoval zlato, jiný prodal dům, protože měl strach z bomb, někteří se zase v rámci předválečných příprav pustili do svých hamizných malých podniků. Válce teprve prosvítaly kontury, kouřový zápal a poplěk ze sebevražedné hranice se vlnuly ve vzduchu, ale supi velkých lidských neštěstí, váleční ekonomičtí a společenská výběť daní už stáli v pohotovosti za hranicemi země, aby se svými hladovými zobany stihli včas nasytit zdechlého masa obětí velkého pohřbu. Ještě nebyla válka, ale už nebyl mír. To cítili všichni, a jak tomu v podobných etapách bývá, životní pocit se se zvyšující naléhavostí

projevil i v oblasti mezilidských vztahů. Rozkoš byla hutnější a opojnější, bolest syrovější a horčejší.

V těchto měsících mne stihla velká osobní rána: zemřel nám vykouzený chlapec, narozený po dlouhém bezdětném manželství, a když jsem dítě pohřbil, spustil se ve mně proces, jemuž jsem porozuměl až mnohem později. Ten, kdo nezploдил dítě, to nemůže nikdy pochopit. Jako bych dostal očkování proti bolesti, jakési preventivní očkování proti každému elementárnímu, velkému pocitu lidské ztráty. O několik měsíců později vypukla válka a i já si po svém prožil všechno, co jsou lidé nuceni prožít během moderního masakru na měštanském bojišti, za bojovou linií: trávil jsem hodiny ve sklepech uprostřed padání velkých pun, uprostřed stůsnujících lidských davů, chodil po ulici, kraji lesa či vesničkám domně během granátové palby, trávil jsem společně s rodinou dny mezi výhrůžkami potulných lupičů a nejruznější sebranlky; a byly časy, kdy jsem překračoval mrtvolý, mezi nimiž se tu a tam našla známá tvář. V těch letech jsem však navzdory všem těmto hořkým zkouškám pociťoval zvláštní klid. Netvrdím, že jsem se v nebezpečných či tragických životních situacích nechal ani že jsem byl „odvážný“ – co se „odvaly“ týče, vypěstoval jsem si jistou životní zkušenost, podobnou onomu křečovitě duchaplnému, v jádru však přece jenom pravdivému francouzskému pojetí, které považuje odvalu vojáka za jistý druh *fuite en avant*⁹⁰ –, jisté je jen to, že nic z toho, co jsem prožil, mne nezasáhlo tak hluboce, tak zblízka, tak vnitřně a bolestivě, jak jsem si dříve představoval. V těch letech jsem přišel taktka o všechno, co předtím dávalo mému životu obsah, rámec a smysl: o velkou část svých známých, většinu přátel, o životní styl,

⁹⁰ *Fuite en avant* (fr.) – úprk vpřed.

pracovní místo, ztratil jsem domov, smysl práce a dokonce také dům sám. V době, kdy píšu tyto řádky, hlásá jediná oficiální dokument, který strážím ve své peněžence, za mým jménem následující označení: *apolite* neboli bez vlasti. Žádná z těchto ztrát mě však nebolela tak nepředstavitelně, jako když jsem pochovával své dítě, anebo mne možná nebolela právě proto, že vzpomínka na žal ze ztráty dítěte sterilizovala vše, co později následovalo. V následujících letech jsem pocítoval různé druhy emocí, vztek, zděšení, soucit, nikoli však duševní bolest. Vše, co se odehrávalo na bojištích, i vše, co za nimi lidé způsobovali jeden druhému, bylo buď ďábelské, nebo lidské, bylo to však v každém ohledu logické. Smrt dítěte nikdy není „logická“. Nechápu ji dodnes.

Dítě jsem pochovával, čekal jsem na válku a dál jsem žil svůj starý život. Psal jsem knihy, experimentoval s lidskými vášněmi i v soukromém životě, na několik týdnů, na rozloučenou jsem ještě spatřil něco ze světa: malým autem jsem krátkce před vypuknutím války projel dle horní Itálie a odvezl si na památku modř veronského nebo zrcadličko se v italských jezerech. Když jsem se vrátil, z ampionu ryčel Hitleův hlas a německé oddily se vydaly podél polské hranice, aby se o pár týdnů později setkaly se sovětskou armádou a nad mrtvolou rozdupaného třicetimilionového Polska si členové nacistického a komunistického parlamentu slavnostně potřásali rukou. Válka už byla hmatatelnou skutečností, a ještě čtyři a půl roku jsme mezi rozšířenými hranicemi země žili jistým mírovým životem. Nebyl to už pochopitelně opravdový mír, v ulicích se zatemňovala okna, Maďarsko „vyhlásilo válku“ Sovětskému svazu, Velké Británii a Spojeným státům, do pracovních táborů byly zavlečeny desítky tisíc maďarských pracujících židů, na voroněžském frontovém pásmu vykřvácelo, zmrzlo či padlo

do zajetí dvě stě tisíc vojínů a důstojníků maďarských honvědu, země přesto čtyři a půl roku, do 19. března 1944, žila jistým způsobem v míru. Mezi optimisty se proslyřchalo, že Maďarsko je „ostrovem“, podobným, jako je klidné středové jádro tornáda: kolem dokola zuří bouře, ale uprostřed panuje ticho... Jiní zas tvrdili, že Maďarsko má tajnou dohodu se Sověty a Anglosasy; velká mocnářství vědí, že maďarská vláda jednala jen na německý rozkaz, podvolovala se nacistické zvůli, a když vyhlásila válku, nehleděly na to mocnosti jako na „vážné vyhlášení války“, a z toho důvodu ani nebombardují maďarská města. A vskutku: celé čtyři roky, kdy už válka pustošila Evropu a Blízký východ, nedopadla na Maďarsko jediná anglosaská bomba. V té době i sovětské vzdušné síly bombardovaly Budapešť pouze dvakrát. Žádný z útoků nezpůsobil příliš mnoho škod. V té době už jsme sice vězeli ve válečném morálním bahně až po krk, na povrchu však dosud vládli mír a projíždějící neutrální cizinci s údivem říkali, že Budapešť je „ostrůvkem míru“. Ve skutečnosti jsme nežili na ostrově, nýbrž v bublajícím močálu, na jehož dně se vzpínal vulkán. Když pak tato podzemní síla vytryskla, neexistoval náhle žádný „ostrov“ a bublající močál zmizel společně se všemi živými bytostmi – volavkami, ropuchami i nálevničky – stržen obří krvavou špinavou přílivovou vlnou.

Důvěřivá nevědomost a sebeklam nadějí, v nichž jsme žili, se ukázaly jako přízračné. Sověti rozdrtili spolu s Německem také a vzápětí padly Norsko, Belgie, Holandsko a Francie. Německé oddily stály u Dunkerku a Churchill mohl pronést svou slavnou řeč, v níž povzbuzoval Angličany „krví, slizami a potem“... My v Maďarsku jsme však dosud žili, jako by tohle všechno ještě neleželo bezprostředně mezi námi. Byl tu společenský život, plesy, blahobyt. Bohatá nabídka mírových časů stavěla na odiv všechny své delikatesy,

tisk se pokoušel o „barvitě“ zprostředkovávání odpudivého válečného zpravodajství čtenářům. Ve stejné době jsem zanechal politické novinářiny, neboť odhrbaná vesta tiskové svobody, jež nebyla ani do té doby nijak zvláště volná, začala být měsíc od měsíce užší, nepohodlnější a čím dál tím více připomínala svěrací kazajku. Našeptávačský a později razantně instruktivní hlas cenzury zasahoval do každického názoru a ani sám cenzor většinou nevěděl, co vlastně chce. Oficiální místa se už v prvních válečných letech velice obávala Němců, neméně však i Rusů a Anglosasů, pročez se pokoušela udržovat jakési zdání nestrannosti, neutrality.

Doopravdy jsme ovšem nestranní, a dokonce ani neutrální nebyli a nakonec se všechno dělo podle pokynů oficiálních německých kruhů: pšenice, železo a sádko a později také židovské pracovní čety a maďarští honvědi byli odevzdáni Němcům – a nakonec jsme vhodili německému válečnému pramonstru do chrťánu celou zemi. I každodenní události bylo třeba v tisku formulovat „věcným“ tónem tak, aby čtenář nakonec uvěřil v neporazitelnost německých zbraní a v konečný německý triumf. V budínském předsednickém paláci se ve vládě střídali muži, my však žili s pokryteckým a prostoduchým výrazem ve tváři – jako by se nás válka nijak netýkala. V těch letech jsem tedy zanechal politických článků a v časopisech a novinách zveřejňoval jen barvitá pojednání, psal knihy, korzoval po Rybářské baště a přemítal o budoucnosti lidského druhu a literatury. Celý okolní svět byl v plamenech, ale na budínském korzu se i pak, každé dopoledne v čase vycházky, objevovali navzájem si tykající přátelští pánové a dámy, kteří se courali a klevetili. Jednoho dopoledne chyběl mezi chodci Pál Teleki. Drobný muž s brejličkami a nezvyklými rýsy – u příležitosti jejich nemnoha setkání jej Hitler žertovně nazýval „malým Mongolem“ –, hrabě ze

Széku a maďarský předseda vlády nemohl toho dne vyrazit na svůj dopolední špacír, neboť se předchozí noci v obyvatím pokoji budínského ministerského paláce zastihl. Teleki se předchozí den dopoledne dozvěděl, že německé oddily narušily státní suverenitu, a aniž by se otázaly či žádaly o zplnomocnění maďarské vlády, překročily hranici a jejich tanky už burácely podél břehů Dunaje směrem na Bělehrad, aby srovnaly se zemí Jugoslávií. Ve stejnou hodinu se Teleki dozvěděl i to, že jeho manželka,⁹ již hluboce a náruživě miloval, je smrtelně, nevyléčitelně nemocná. Vyslechl si obě zprávy, v sanatoriu dal své ženě sbobem, odjel na Hrad, zamkl se v předsednickém apartmánu a prohnal si hlavou kulkou. Byl na místě mrtvý.

Druhý den ráno se milostiví a urození pánové procházeli po baště bez Telekiho, zato poněkud nervózně. Někteří se zmínili, že se Teleki nezachoval správně, neboť „unikl před zodpovědností“. Další usilovně dokazovali, že z Telekiho sebevraždy plyne velké poučení, protože maďarská vláda a společnost jsou ve skutečnosti značně protiněmecké a tato tragická smrt bude jednoho dne, až dojde k účtování s maďarským národem, velkým trumfem v rukou maďarských mírových vyjednavců. Skutečnost se jevila ještě jinak: Teleki skutečně byl dobrým Maďarem, jímž hluboce otlášlo narušení maďarské nezávislosti Němci a, jenž dokázal dobře odhadnout, jaké důsledky z tohoto atentátu poplynou. Navenek byl těžký neurotik z tohoto atentátu poplynou. Navenek byl také náchylný k sebevraždě, jako už dříve vyznamní předci tohoto těžce zkoušeného rodu. Dvě poplašné zprávy – německé narušení hranic a nemoc jeho ženy – mu

⁹ Jeho manželka (...) je nevyléčitelně nemocná – hraběnka Johanna Bissingen-Nippenburg (1886–1942) zemřela v červenci roku 1942.

vtiskly do ruky zbraň. Později, když bylo Maďarsko během příměří povoláno k odpovědnosti za svou minulost na moskevských a poté i na Pařížské mírové konferenci, nezmínil Telekho smrt vůbec nikdy.

Proto jsme se dále procházeli po Rybářské baště i jinde, četli v novinách vítězoslavné německé zpravodajství a další zprávy protikladného významu, ukryté mezi ty triumfální optatnou, zkušenu rukou. Tou dobou už cenzura řádila bez uzdy, maďarská veřejnost se však naučila číst noviny ve stejné míře, jakou je maďarští žurnalisté zapomínali psát. Tvář i tón tisku se během let proměnily k nepoznání. V mírových dobách tu mýval ctenou tradici a stihl si vybudovat vysokou úroveň. Názorotvorný a edukativní druh publicistiky podle vzoru *journal d'opinion*⁵² měl za sebou slavnou minulost a významná čtenářská vrstva dosud kromě bulvárních časopisů a moderních plátků, které obveselovaly obecenstvo svými perardami třaskavých kuriozit, vždy ráda viděla i dědice někdejších serióznych naučných tiskovin, mezi něž patřil i *Peššský zpravodaj*. Žovální, filozofující druh žurnalistiky, jenž jako by světové dějiny diskutoval s dýmku v ruce a s rozšafným příkryvováním a jež dobový tisk zdědil po maďarské literatuře předcházejícího století, měl dosud u maďarských čtenářů ohlas; hned několik periodik si zachovalo tradici výchovného a vzdělávачho závazku či pravídla vznešenější polemiky; tyto noviny pak připomínaly spíše starý anglický než moderní francouzský či americký tisk. Od chvíle, kdy blízkost nacistického Velkoněmecka vztýčila hřebínek na hlavách domácí pravice, však jako by z maďarského duchovního jádra chobrobnyím bujením rašily další a další štvářské tiskoviny, porpřájící všekterý vkus, důraz na fakta či vyříbřený debatní tón.

Z maďarské duchovní prsti přihnobené nacistem bujely deníky a časopisy a vláda rozrušitání těchto divokých koprřiv nečinně trpěla. Tento tisk financovali nacisté přímo z Německa, ale pomáhali mu také zblízka; chtěli-i některý maďarský nájemný pisálek jejich patronaci, už kvůli tomu ani nemusel do Vídně: z úlu budínského německého velvyslanectví se do všech koutů maďarského života nahrnuli najatí agenti, kteří povzbuzovali, platili a osedlávali si neinformované či zříšně, ale vždy zapálené maďarské pomocné oddíly v zájmu svých vlastních cílů, jimiž byly velkoněmecký imperialismus, nacistická ideologie a válečná propaganda Osv. Přibližně dva roky po anšlusu nebyla už někdejší tvář maďarského tisku k poznání. Ta nová, organizovaná, vytvářená nacistickými agenty a horlivě skupovaná čím dál dezorientovanější maďarskou veřejností, jež byla zmatena zprávami o německých válečných vítězstvích, už nechtla žádnou z lidských morálních dohod: neohlížela se na rodinnou ani na lidskou čest a publikovala lži a pomluvy prostě jakéhokoli pokusu o vyvrácení – jakou cenu mělo ostatně zadostiučinění, vybojované soudní cestou a zveřejněné mravenčím písmem, když mu předcházelo armádní tažení pomluvy vutroubené do světa tiskacím písmem a salvy lži vypálené do terče, který představovala čest jednotlivce! Byl to tisk plný života nebezpečných výhrůžek.

V pozadí kvterulantských, lživých pomluv, jež se objevily v tisku, stála ozbrojená moc připravená rozdrtit všechny, které tento tisk osočil veřejnosti na očích z toho, že jejich osobnost či aktiviry jsou „z národního, křesťanského“ hlediska škodlivé a nežádoucí: na pomoc jim přispěchala nejprve skrytá ozbrojená moc – snad ještě nebezpečnější než ta oficiální – a později, jak čas plynul a světová situace začala být pro nacisty i jejich maďarské ideologické soudruhy čím

⁵² Journal d'opinion (fr.) – noviny s názorem – pozn. překl.

dál chmunější, také oficiální, vojenská a brachiální moc veřejné správy. Blížil se čas, kdy se měl v rámci kruhového honu nevyhnutelně octnout na talíři každý, koho si vzal tento tisk na mušku.

Zpoza velkého hlaholu lží, osočování a kydání špíny neklamně zaznívaly dvě hlasové linie. Tou první byl pochopitelně bojový pokřik antisemitů. Druhá, jež péla tenorem o nic méně vysokým, hlásala, že pozice Maďarů je nyní už na život a na smrt pouze po boku Německa a nacionálně-socialistické ideologie, jinak je Evropa ztracena; mikronárod asijského původu může být ve velkoněmeckém životním prostoru strpěn pouze za předpokladu, že se bezpodmínečně podrobí a bude povolně sloužit světónázoru nacionálního socialismu. Pokud se nezachováme správně, prohrajeme, hlásal tisk; neboť jestliže Němci vyhrají válku – a tuto možnost se v té době odvažovaly popírat jen ty nejsmělejší duše odhodlané i k sebeobětování! –, bude to jediné poddajná, kapitulující maďarská společnost, jež bude moci získat ve velkoněmeckém prostoru místo k životu. Pokud by však Německo válku prohrálo, bude země rozdrvena bolševismem. Jak ukázal další vývoj, ve skutečnosti byl osud, který Německo vyřklo nad sebou samým i nad Maďary, nevyhnutelně zpečetěn: před bolševismem nás Němci ochránit nedokázali, zato však dokázali obětovat Maďarsko zájmům velkoněmeckého imperialismu a německých válečných plánů a mechanismů.

Ti, kteří se opovážili toto nebezpečí tušit, chápat, předvídat – a v maďarských novinách, parlamentu i veřejném životě se ještě stále naši čestní muži, kteří se i uprostřed života nebezpečných tiskových proskripcí odvažili vyjádřit své vlastenecké obavy naplno! –, nakonec bezmocně zakusili, že jejich hlas zaniká v kakofonii pravivově

orientovaného maďarského veřejného mínění, zpitého nacistickým tiskem a provolávajícího tu „hanba židům!“, tu zase „sláva!“ anebo zostouzejícího a hanobícího Západ i Východ, Rusy, Brity i Američany zároveň. Hanit všechno a všechny, kdo čpí židovským či západním duchem nebo kdo nejsou – ještě triviálněji – bezpodmínečnými a nadšenými stoupenci perspektiv německého nacionálního socialismu a jeho maďarských variant, a vynášet do nebes všechno a všechny, kdo věří ve vítězství německví a nacionálního socialismu, tvořilo velkolepý refén tehdejšího maďarského pravivového tisku. Ruku v ruce s tím šel i patřičný ohlas. V čím dál širších masách maďarské střední třídy se probouzely chamtivost, zájem, jenž větil brzkou kořist, a – skrze maďarský strach z bolševismu – též vzrušené sympatie k Němcům. Švábové, tihle pracovití a počestní měšťanství druhové Maďarů, po staletí vrostlí do maďarského prostředí, reagovali na přílivové vlny velkoněmeckého moře na způsob skrytého vlnění mořských atolů. Fata morgana hesla *Ein Volk, ein Reich*⁵³ se nad maďarskou krajinou chvěla i ve švabských myslích. Švábové v dunajské kotlině sdíleli s Maďary stejný osud už několik století. Jejich píle, puritánský životní styl a svědomité pracovní metody si získaly důvěru lidu, který je vřele přijímal. Německojazyčná menšina si uchovávala svou řeč i německé zvyklosti jak v soukromém životě, tak v rámci školních osnov. I dosud tichým Švábům se však nyní vzvednulý hrudě: *Volksbund*⁵⁴ začaly vznikat všude možně.

⁵³ *Ein Volk, ein Reich!* (něm.) – v plném znění *Ein Volk, ein Reich, ein Führer!* neboli „jeden národ, jedna říše, jeden vůdce!“

⁵⁴ *Volksbund* – nejdejší organizace německé národnosti menšiny. Vznikla v roce 1938 a zastupovala zájmy třetí říše v Maďarsku.

Němectí občané se v Maďarsku cítili jako bytosti z jiné planety. Nemnul týden, aby se v jejich maďarsko- i německojazyčných tiskovinách neobjevilo tučet oficiálních, samolibých zpráv o tom, jak se švábské rodiny z okolí Budína či ze Zadunají sworně zřekly maďarského příjmení přijatého během asimilačního procesu a s povolením ministerstva vnitra znovu oblékly svá stará germánská jména. Mohutné národnostní skupiny Švábů ztratily v té době veškerou důševní rozvahu: na zvuk krysařovy píšťaly zvedly tyto opojené roje hlavy směrem k přízračným krajínám velkoněmeckého rajchu. Prozatím to byla pouze jména, která se změnila zpátky na německá, zároveň však panovala víra, že Hitlerovo vítězství přivede Maďarsko ke stejnému osudu jako Čechy a že se tisíceletý stát stane jakýmsi protektorátem Velkoněmecké říše. To proto spěchali Švábové dokazovat svá německví a mnoho z nich svou maďarskou vlast zapřelo.

Ve stejné době – v roce, kdy vypukla válka – jsem se při pohledu na tyto zarážející disimilační symptomy rozhodl, že budu své maďarské jméno nosit také oficiálně, a požádal jsem oddělení ministerstva vnitra, zodpovědné za po-maďaršování jmen, aby místo mého německého rodového jména uznalo urozený přídomek mé rodiny, jež jsem v uplynulých dekáдах používal jakožto maďarský autorský pseudonym, za mé oficiální rodové příjmení. Sesbíral jsem všechny své spisy a jednoho dne, v roce velké švábské disimilace, kdy politické a vojenské úspěchy Němců působily v podunajských zemích na menšíny německého původu s přitazlivostí taktka nezdolnou, jsem se vydal na oddělení pro pomadařšování jmen na maďarské ministerstvo vnitra, jež sídlilo na Budínském hradě. Zde jsem svou žádost přednesl vedoucímu úředníkovi. To, co jsem na tomto úřadě zažil, věru předčilo mé představy. Úředník, který měl dvě

jména – vedoucí zástupce oddělení pro pomadařšování jmen si zachoval své staré německé jméno a připsal k němu své nové, maďarské! –, se mě poté, co si vyslechl mou žádost, s pokrčením ramen otázel: „A povězte mi, prosím, není vám líto vzdát se toho pěkného německého jména?“ Tato otázka zazněla v roce 1939 v úřadě oddělení pro pomadařšování jmen na maďarském ministerstvu vnitra. Hleděl jsem na tazatele v šoku. Odvětil jsem, že jsem maďarský spisovatel, moji předci se do země přistěhovali před třemi sty lety, oženili se s maďarskými ženami, získali maďarský šlechtický titul, a že je tudíž mou povinností nyní, kdy by měl každý maďarský občan prokázat loajalitu, již pociťuje vůči Maďarsku ohroženému ve své národní existenci, také tímto oficiálním přiznáním příslušnosti svědčit po boku Maďarů. Něco zabušel, pokrčil rameny a hleděl na mne podezřívavě, jako člověk, který tak docela nerozumí mému záměru a vlastně mu ani nedůvěřuje. O pár týdnů později jsem dostal oficiální vyrozumění, že ministerstvo vnitra mou žádost o pomadařštění jména uznalo. Byla to právě i tato osobní zkušenost, která mě přesvědčila o ohrožení národní existence Maďarů.

Krom přitazlivé síly nacistické ideologie a velkoněmecké myšlenky a čím dál hlasitějších a nenávislivějších bojových pokriků antisemitismu tu byl ještě jeden směr, jemuž se během oněch let dostalo hlasu v maďarském tisku. V masure sově čtených listech a periodikách, jež byly vedené a vytvářené agenty placenými nacisty a jejich stoupenci, se zrodil i fenomén žalování na buržoazní životní styl, názory a vzdělanost. Souběžně s rasovou nenávistí a z původu vyplývajícím chvastounstvím vypuklo i podněcování třídní nenávisťi, a také tento proces lze skutečně pochopit teprve s „dějinným odstupem“. Ideu, kterou nacisté začali s tím, že v zemi není místo pro nikoho, kdo je žid anebo „cizí rasy“ vůbec,

dokončili o deset let později bolševici s tím, že nárok žít, pracovat, zastávat úřad, poskytovat vzdělání či vydělávat na chleba nemá v Maďarsku nikdo, kdo je „třídní nepřítel“ nebo kdo nevyšel z linie manuálně pracujícího zemědělce či průmyslového dělníka. I tento proces byl neúprosně logický, nemilosrdně důsledný.

Maďarsky psané nacionálněsocialistické týdeníky a časopisy zahájily tažení proti „židovské buržoazii“ a o deset let později maďarsky psané komunistické týdeníky a magazíny – s minimálními změnami, takřka doslova – tyto útoky znovu zveřejnily, jen s tím rozdílem, že zpoza termínu „buržoazní“ odebraly – a to ještě ne ve všech případech – slovo „žid“. Maďarský nacistický tisk začal ve svých číle redigovaných týdenících, vpravdě antiburžoazních odborných časopisech napadat všechno a každého – a nejen židovské měšťanstvo –, kdo patřil k buržoazní třídě, sdílel její životní styl a vyrůstal v ideovém prostředí měšťanské výchovy. Zpočátku pouze výsměšně, štiplavým, přezíravým tónem, později už „odborně“, ale pomocí chaoticky sesbíraných „vědeckých“ a „historických“ argumentů se jali dokazovat, že buržoazie se coby systém, životní styl a inteligence přezhla. A protože jejich argumenty ohánějí se historií a dějiny duchovní kultury stály zcela na vodě, přešli zanedlouho od obecného dokazování k osobním útokům. Dokazovali, že měšťanská třída přišla o svou životaschopnost, protože velkoměšťan X tráví svůj čas stíháním akciových kuponů neboli „lichvářskou aktivitou“ či protože dopoledne paničky Y plynou v sálonech krásy vprostřed marnivých a marnotratných nákupů, a pokračovali tím, že romány spisovatele Z či jiného umělce nebo vědce s buržoazními názory, původem a výchovou nemohou být plnohodnotné, protože autor či tvůrce jsou potomky „společensví trubců“ čili buržoazní třídy.

Případy podobné ostrakizace pak bavily davy magazínových čtenářů. Vložili někdo do rukou lidu právo vyslovit o druhém široce formulované obvinění z „protidemokratickosti“ či „protižidovosti“ jen tak bez důkazů, jednoduchým větím, pomocí stěpinového hlasování⁵⁵ a když pak v praxi taková obžaloba zakrátko dolehne na obviněného tak, že člověk, jehož jméno bylo vyryto do keramiky – anebo protočeno na kruhovém válci tiskárny –, bude bez rozsudku zahrán do vězení, společensky znemožněn či vyštvan do ekonomického exilu, lid tohoto svého práva mlíerád využije, neboť neosobní a zodpovědnost postrádající hra s lidovou mocí je pro de facto bezejmenného jednotlivce velkým zadosťučněním i jistou euforií... Je to hra, již lze hrát dlouho: v mé vlasti s ní noviny, periodika a spolky maskované za „pravicové“ přišly už před deseti lety. A protože se neodvažovaly otevřeně vyslovit, že „příslušník buržoazie“ je ve skutečnosti vinen tím, že vlastní něco, co mu lze odejmout i násilím – nacisté „ctili soukromé vlastnictví“, jen ne ty, kteří byli jeho majiteli –, spokojily se s tím, že veřejně zavrhly buržoazní „životní postoje“ a pověřily své bolševické nástupce, aby z tohoto obvinění vyvodili veškeré praktické důsledky. „Židovská buržoazie“ byla pochopitelně výjimkou – napadán nebyl jen její duch; stěpinoví voliči požadovali rovnou i její majetek a hlavu. Tato okázalá zrcadlová hra, kterou žádá společnost nevydrží hrát dlouhodobě, byla v maďarském pravicovém tisku zahájena onoho neblahého dne, kdy Hitler vstoupil do Vídně, a završena v době, kdy už komunistická

⁵⁵ Ostrakismus (z řeč. a lat.) – systém stěpinového hlasování ve starověkém Řecku. Osoby, jež mohly znamenat nebezpečí pro stát, byly posílány do vyhnanství. Jména těch, kteří měli být vyhoštěni, se v tajném hlasování škrábala do keramických desítek.

státní moc otevřeně, nepokrytě a bez zástěrek likvidovala buržoazní společnost. Taková hra se pochopitelně jen tak nezastaví; národ si pomocí různých ostrakizačních metod pozvolna vylosuje a označí za zmetkové i své nejlepší lidi. Pak nastává – jako tomu bylo ve starověkém Řecku i ve všech dalších obdobích – éra tyranie.

Útoky, ustálené antiburžoazní směřování a neutuchající veřejná protiměšťanská náhoda, která předcházelá válečné atmosféře, s jejíž pomocí byla vyvolána, mi v minulé dekádě nejen umožnily, ale přímo mě nutily k tomu, abych se nad otázkou následně zamyslel: co a kdo je tedy oním nenáviděným buržujem, mezi něž se počítám i já, a zdali má v nové – slovy Röpkeho⁵⁶ „masifikované“ – společnosti ještě nějakou roli, či zda už tato třída skutečně vyrostla ze své doby a funkce? Nastal moment, kdy buržoaznímu systému se vším, co k němu přísluší, s jeho vzdělanci a životním stylem nezbyvá neč opustit jeviště dějin, podobně jako z něj sestoupila šlechta, když zanikl stavovský řád, a jak v tomto přízračně rychlém koloběhu vyžadují komunisté nejen od buržoazie, ale už i od člověka socialistického – tedy aby opustil pódium, protože jeho čas už přešel, a přenechal své místo „novému člověku“ neboli povolnému jedinci „kolektivnímu“, který je převlečen za komunistu etatismu a industrialismu a vychován, vypěstován v systémech udržovaných skrze policejní a vojenské diktatury?

Tato otázka zněla oním desetiletím s ohlušujícím rachotem a jsem si vědom, že pro děti své doby, mezi něž se počítám i já sám původem a věkem, byla velkou zatežkávací zkouškou! Mým uším ovšem zněla hned od začátku falešně, neboť „buržoazie“, již nejprve napadal „lidem“ se ohánějící

pravicový tisk a později zapíisáhle též komunisté, se ani v nejménším neshodovala s obrazem buržoazie, do níž jsem se narodil a v jejímž životním stylu a duchu jsem vyrůstal. Provolávací, kteří si přáli její zničení, tedy nejprve fašisticky národovectí a posléze také komunističtí členové hospodářských, intelektuálních a politických guerrillových oddílů, vykreslovali měšťana jako jakousi postavku z humoristického magazínu: brňchatého pána s rukou plnou prstenu, jehož manželka čte romány Courthsově-Mahlerové⁵⁷ – a prsteny, tělesný tuk i mentalitu Courthsově-Mahlerové tenhle humoristický buržuj odštěďuje z potu pracujícího lidu – ku příkladu z nějmu, jež mu, bezcitemnému domácímu pánovi, nuzný lid platí. A protože i takových měšťanů se – zejména ve velkoměstech – našlo dostatečné množství, nebylo nic lehkého nežli sesmolit pod nějakou tu štváčekou ilustraci této monstrozní karikatury původní důkazní text... Ale pro mne, jenž jsem se narodil v Horních Uhrách a byl potomkem měšťanstva, jež zakládalo město a budovalo jeho vzdělanou vrstvu, byl měšťan, byť ve své vybledlejší a pitvornější verzi, dosud jistým skromným ideálem hrdiny.

Byl jsem vychován v duchu, jenž považoval „buržoazii“ za ochrannítku svobod a měšťany za průkopníky lidského a společenského pokroku. Jsem si vědom, že se tato její role ve skutečnosti během velké hospodářské transformace společnosti změnila, ba často zdeformovala. Francouzský „velkoměšťan“ připomíná průkopníka Cartiera,⁵⁸ který dovedl francouzské toulhy po expanzi do Severní Ameriky až k řece Svátého Vavřince, stejně tak málo, jako jen těžko

⁵⁶ Wilhelm Röpke (1899–1966) – německý ekonom a sociolog.

⁵⁷ Hedwiga Courthsová-Mahlerová (1867–1950) – německá spisovatelka proslulá především sentimentálními mlíostnými romány.

⁵⁸ Jacques Cartier (1491–1557) – námořní kapitán a objevitel.

uvidíte v soudkovitém venkovském francouzském faráři přežívat ducha někdejších jezuitských obětí, otců Garniera a Menarda,⁵⁹ kteří se brodili stoupajícími vodami horní Mississippi a Ottawy a s breviářem v ruce se plavili na pelotě ve společnosti hurónských, irokézských a algonkinských indiánů za účelem objevovat svět i člověka. Ti, již si tak notovali mohutnou pohřební píseň a již se v oné dekadě jali pohřbívat buržoazii, jako by nikdy neslyšeli o tom, že loď pojmenovaná po Májové květině⁶⁰ přivezla v roce 1620 do Ameriky něco jiného, většího než předky pozdějších milionářských měšťanských snobů; přivezla puritány, měšťany, kteří se se seklyrou v ruce a za zpěvu liturgických písní s řevem nahnali do pralesa, aby tu zasadili něco, co je i dnes ve světě Wall Streetu nejlhubším smyslem Nového světa: víru průkopnického, urbanizovaného lidu, že v lidském světě existují také morálka a pokrok.

Měšťanstvo bylo napadáno ze všech zákopů, skrytých i otevřeně: jako by měšťan nebyl ničím jiným než uživatelem a ochráncem kapitalistického systému. O vzniku evropského měšťanstva, o měšťanských idejích, myšlenkovém okruhu, o velkých událostech humanismu a renesance tihle agresivní patrně nikdy neslyšeli. Jako by mezi největšími postavami středověku a novověku neměl měšťan své místo, jako by na nás z neuspokojeného panoptika papežů a císařů vedle nadpozemských profilů tvář svatého Františka z Assisi, svatého Tomáše Akvinského, Danteho, Michelangela a Raffaela

⁵⁹ Charles Garnier (1606–1649) – jezuitský mučedník, misionář; René Menard (1605–1661) – francouzský misionář. Oba šliři písmo mezi hurónskými indiány – pozn. ed. a překl.

⁶⁰ Loď pojmenovaná po Májové květině – Mayflower byla loď připravující první skupinu anglických puritánů, kteří cestovali z britského města Plymouth do budoucího města Plymouth ve Spojených státech amerických.

neztraly také tváře conquistadorů, těchto podivuhodných „měšťanů“ – Marca Pola, Kolumba, Vasca da Gamy, Diega de Almagra a Francisca Pizarra,⁶¹ již se pod zámlinkou křesťanství vydali do dálav loupit zlato, jejich velké měšťanské dobrodružství však nakonec spustilo proces vedoucí k úpinosti lidského povědomí o světě a jednoho dne, později, snad i ke světovému státu... Anglického šosáka, který sní o návratu viktoriánských časů a s Dickensem v ruce dumá nad podílly z akcí Západoindické společnosti, snad přece jen nelze zaměnit za anglického měšťana, jenž během parlamentních soubojů v 18. století nutil Pitta,⁶² aby ústavními prostředky uzmul králi zbylou moc ve prospěch parlamentu – stejně jako předtím zbavil Walpolea⁶³ titulu v parlamentní vládě vykoupené korupcí a stejně jako tahle „měšťanská“ Anglie sebrala ve stejnou dobu světovládě Francii... Neboť snad právě toto bylo z hlediska Anglie přece jen tím pravým smyslem 18. století, a to i přesto, že vzal celý proces zasvě u Waterloo, i přesto, že mezitím probíhal čilý obchod s otroky a angličtí měšťané postavili Liverpool „na černošských lebkách“ – jak jejich současníci dokazovali v nepochybně zveličené podobě... Ti, kteří v nových dobách postavili měšťana na pranyř, pochopitelně nechťeli slyšet nic o tom, že to v Evropě byly právě měšťanský světónázor a vůle, které si se zánikem stavovského systému vybojovaly na tyranské a později státní

⁶¹ Diego de Almagro (1475?–1538) – španělský conquistador; guvernér a jeden z obyvatelů Peru; Francisco Pizarro (1471?–1541) – generální kapitan a guvernér – pozn. ed. a překl.

⁶² William Pitt mladší (1759–1806) – britský předseda vlády v letech 1783–1801, respektive 1804–1806.

⁶³ Robert Walpole (1676–1745) – britský státník, hrabě z Orfordu, první, jemuž se přezdívalo „ministr Velké Británie“, přestože tento titul tehdy oficiálně neexistoval.

moci práva jednotlivce, a že v čele této velké, téměř bezhlavé revoluce stálo anglické měšťanstvo.

O tom všem nebylo v oněch letech radno mluvit: Vzbouřený křupan zapřel svého velkého předka, evropského měšťana – budovatele a strůjce vzdělanosti. Jisté je, že ratolesti těchto významných předků si už na někdejší vzory vzpomínaly tak málo, jako současný ošklbající se francouzský šlechtic, který pohrdá institucí republiky, ve svém zadluženém zámečku na břehu Loiry vzpomíná na svatého Ludvíka.⁶⁴ Přesto zbylo v Evropě a ve Spojených státech měšťanstvo, byť v deformované podobě, a i v těchto desetiletích zde přetrvaly měšťanský světónázor, soubor úloh a funkce. Tento okruh měšťanských rolí jako by byl v očích vůdců tehdejších revolučních hnutí nepřitelem reálnějším nežli kapitalista, jehož moc a hospodářský systém se snaží svrhnout: vůdci novověkých pravicových a levicových revolucí dobře věděli, že tam, kde se dostanou k moci, zúčtují s kapitálem pomocí násilí – zničí její nebo její přímější k povolnosti –, vždy ale přetrvá nějaká fronta odporu, a to právě ona fronta měšťanského životního pocitu a pohledu.

Proto všechno tyto směry, vědomě i nevědomě, nenáviděly měšťanskou perspektivu ještě více a zarytější než „kapitalistickou-vykořisťovatele“, než velkopanskou šlechtu – na život a na smrt. Nadešla chvíle, kdy jsem musel důsledně prozkoumat sám v sobě i ve svém okolí a společnosti, k níž jsem patřil, co je tím, co měšťanstvu zůstalo z jeho historické funkce. Co na něm moderní nepřátelé právem napadají, a co je v něm dosud životaschopné? Pro mne jakžto „měšťanského spisovatele“ byla tato studie a samostudie smyslem

⁶⁴ Ludvík IX. Francouzský (1214–1270) – od roku 1226 francouzský král z dynastie Kapetovců – pozn. překl.

všeho, co jsem v uplynulé dekádě prožil. Během bádání jsem pochopitelně jen stěží mohl blouznit o minulosti: bankéře kšeftujícího na rohu s valutami jsem nemohl srovnávat s Fuggerovými, Stroziovými či Pittiovými,⁶⁵ kteří vynalezli směnku, finanční transakci, jež pozvolna vytlačila feudální systém, a z cechových řemesel vybudovali světový průmysl a obchod, stejně jako jsem si nemohl plést ani trafikanta na rohu s Nicotem,⁶⁶ měšťanem, který přivezl do Evropy tabákové sazenice... Toho všeho jsem si musel být vědom, neboť měšťan, snad dokonce světoobčan, může podle doporučení frankfurtského patricijského potomka jménem Goethe pochopit současnost pouze tehdy, zná-li minulost. Dobový duch, jenž v této dekádě čím dál tím bezostyšněji napadal buržoazii, nechtěl slyšet o tom, co jí předcházelo, a nebyl pochopitelně ochoten ani věcně zvažovat šance měšťanské funkce a významu v obrazu nového světového společenství, a to ani ve světové perspektivě mas.

Společenské náklady útočící na buržoazii nechtěly cokoli zvažovat, nestály o dohodu a vlastně vůbec o nic krom toho, aby všechno, co se skrývá pod mimořádně komplexními a složitými zastřešujícími pojmy „buržoza“ a „buržoazní“, zaniklo i se svými hodnotami stejně jako chybbami a se svou funkcí stejně jako se vším, co už je na měšťanské kultuře zastaralé... Na jejich vzteku, zaslepeném zápalu vedeném proti buržoazii a později i na praktických a ideologických bojových operacích komunistického režimu bylo cítit, že za

⁶⁵ S Fuggerovými, Stroziovými a Pittiovými – rodina bankéře Fuggera byla určujícím švábským rodem ve středověké Evropě, Stroziové a Pittiové byli italskými bankéřskými dynastiemi z 15. století.

⁶⁶ Jean Nicot (1530–1600) – francouzský diplomat, jakožto velvýšlanc své země v Portugalsku poslal roku 1559 pro lékařský účel tabák na dvůr francouzské královny Kateřiny Medicejské.

skutečného, krajního protivníka nepovažují jen vlastnický a výrobní systém – neboli kapitalismus, s nímž měšťanství házel s povrchním zobečňováním do jednoho pytle – a konkrétní společenskou třídu, nýbrž celé smyšlené, měšťanský charakter, měšťanský životní pocit. Pojem „buržoá“ se stal v oné dekádě výsměšnou přezdívkou, bojovným pokřikem, který seřadil do zástupu každého, kdo se pod vlajkami levice či pravice vzbouřil proti kapitalovému výrobnímu systému, ale zejména proti humanistickým ideálům zformovaným společensky do měšťanských ideálů svobody. Přišel den, kdy jsem měl zjistit, že v tomto revolučním světě mám „rolu“ právě já, zavřený měšťan: myšlenkový svět humanismu, v jehož duchu jsem vyrůstal, v jehož kultuře a životní formě jsem žil, jehož duchovní a morální dědictví jsem bral za své a jež nikdy nebudu moci zapřít: v očích mluvčích totalitních systémů jsem byl odvěkým nepřitelem. Humanistická měšťanská inteligence se stala terčem, do něhož dorostenci všech novodobých ideologií během výcviku vypálili salvy ze samopalu, který jim vtiskla do ruky strana.

Tohle jsem ovšem nezjistil ani v úterý, ani v pátek. Velký test měšťanské třídy jsem musel zažít nejdříve ve své vlasti, v době, kdy skládala zkoušku z morálky. Tuto testovací otázku položili mé třídní nacisté a já na ni společně se svými, chcete-li, bratry v údělu odpověděl nedostatečně, a byl tak později nucen zakusit, jak komunisté pod záminkou selhání v této morální zkoušce posadili na lavici obžalovaných celou měšťanskou třídu, odsoudili ji za zločiny skutečné i přišité, poslali ji na smrt a jali se s využitím veškerých společenských, ekonomických, ideologických a později i terorristických prostředků tento hromadný verdikt uskutečňovat. Při vědomí takového osudu a se zkušeností fašismu a bolševismu, po nichž jsem zůstal sám s mně

podobnými a myšlenkovým světem, proti kterým vedly novovéké revoluce fatální tažení, jsem se tedy musel nevyhnutelně a do všech důsledků pokusit o bilanci.

Musel jsem nalézt odpověď na otázku, zda má měšťanstvo v Evropě ještě nějaké poslání. Zda má měšťanská inteligence ještě smysl. A ještě jsme doopravdy a právem odsouzeny na smrt my všichni, kdo jsme se ve východní Evropě – a snad nejen tam – narodili do měšťanské třídy a vyrostli v jejím duchu. Tato myšlenka mi nepřipadla v jakési chvíli inspirace: na aktuálnosti a rozměrech, které den ode dne kynuly do nadživotní velikosti, jí dodaly všední dny předchozho trýznivého desetiletí. Nyní, kdy svá slova zaznamenávám tužkou na papír, nemám odvahy dokazovat, že k oné konečné a „rozhodující“ odpovědi jsem dospěl skrze přemítání a zkušenosť. Jakákoli „odpověď“ může být jediné rádoby důležitá a směšná. Vše, co se v uplynulé dekádě stalo s mou třídou, kulturou a měšťanskými humanistickými ideály, bylo součástí procesu natolik temného a tragického, že by člověk-pozorovatel od takového obrazu nejraději odvrátil zrak, neboť tme před jeho konkluzí. To, že tak přesto ne učiním, však má svůj důvod: „odpověď“ na velkou otázku měšťanského osudu sice neznám, vše, co jsem zažil, mne však ponouká, abych měl naději. Domnívám se, že měšťané ještě ve světě lidí neřekli své poslední slovo. To je můj pohled, v to doufám – a vím už předem, jak obtížné bude tuto naději naphnit.

Jaký má asi mé doufání smysl? A jakým právem? Měšťácký Hamlet bude vždycky směšný a měšťácký Don Quijote, který si sám vytváří nepřátele ze svých fantomů, ještě směšnější. Jisté však je, že v této dekádě nebyly napadány donkichotské fantomy měšťanského svědomí, nýbrž skuteční protivníci z masa a kostí. Byl jsem nucen hledět na to, s jak

člvečdomou, zarputitou a chladnou vůlí napadají východní elity „západní buržoazní inteligenci“, a při pohledu na toto nelhostné, kolosální válečné tažení jsem se nakonec musel otázat nejen svých nepřátel, ale i sám sebe, měšťana: co je tedy skutečným smyslem tohoto útoku? Kde měšťan zaostal za duchem doby a zaostal za ním skutečně? Byla obdoba, kdy se slušelo si tuto otázku položit do všech skutečných, praktických důsledků; a jen co jsem ji zformuloval, vyplynula z ní spontánně další, ještě hrozivější: mám tedy pro „západní“ měšťanskou kulturu vůbec ještě nějakou úlohu? Nejsem směšný, když jsem oklikou, za cenu osobních obětí a bojů dospěl k přesvědčení, že humanistická měšťanská kultura má svou funkci i ve světě, jemuž vládnou davy? Nejsm jen politovaněhodným měšťanským donkichotem, když doufám, že humanistická kultura měšťanstva bude průkopnicí mas na náročné cestě k nové společenské formě socialistického – a z mého pohledu nevyhnutelně potřebného – rozvoje? Není představa, že v měšťanské kultuře spatřuji průkopníka i nyní, když je třeba zabrat novou vlast – vlast pro lidové masy –, zcela zvrácená? Lze chovat naději, že k této úloze způsobilí noví puitáni, zapálení a nebojácní průkopníci povstanou z kádrů měšťanstva, podobně jako kdysi měšťanská kultura, jež odkojila lombardské a toskánské městské státy, rýnské a říbecké sdružení obchodních měst a cestující na lodi Mayflower? Zdáli pak se nemýlím, pokud – stejně jako mnozí další – věřím tomu, že nadšel čas, když je třeba objevit a uspořádat nový svět, naplnit její životní formou, a tímto novým světem je domov pro masy, socialismus? Není-li jakýmsi pokrouceným paradoxem, že zrovna já, měšťan, jsem od nebyvale svázané domoviny třídního a národného rázu dospěl až k hraničním závorám socialismu, tedy domoviny, jež slibuje svobodu ještě větší? ... Je vůbec měšťan

kompetentní vzdělávat k socialismu sám sebe a masy, nebo musí tuto funkci přenechat mluvčím revoluce?

Je anglický a skandinávský socialistický experiment dostatečně přesvědčivý na to, abychom v tuto roli – to jest v budovatelskou funkci socialismu „šitého člověku na míru“, bez diktatury – doufali právě od humanistického měšťanstva? ... Nejsou to jen zkreslené a směšné naděje, když předpokládáme, že měšťan, který převedl svět od feudalismu k ústavnímu parlamentarismu, liberalismu a kapitalistickému výrobnímu systému, je skrze své potomky a zbytky inteligence plnicí funkcí humanistické měšťanské kultury vhodný k tomu, aby převedl moderní masy od životních forem kapitalismu k západnímu typu socialismu, vybudovanému na skutečných základech křesťanství a nadanému lidským měřítkem...? Nemyslím, že se mýlím, pakliže to, co jsem nyní nucen vyřknout, nevznáším formou otázky, nýbrž konstatací: dospěl jsem k přesvědčení, že v masifikovaném světě může kapitalistický výrobní systém nabídnout životní formu jednotlivci i masám pouze za předpokladu, uzavře-li se socialismem onu dohodu šitou člověku na míru. Když tento kapitalistický výrobní systém vystřídal systém feudální, jednalo se bezesporu o velký počín lidstva. Jeho počátky byly bídné, nedokonalé – prvnímu pokolení je v jeho novém úboru vždy nepohodlně, vzpomeňme na Dickensel –, nový výrobní řád však později spustil masivní vlnobití společenského, duchovního a hospodářského rozvoje a tato plodná vlna vytvořila podmínky pro rozmnožení velkých lidských mas minimálně stejnou měrou jako prevence a očkování či výdobytky důchodového a zdravotního pojištění. Kapitalistický výrobní systém stanul jednoho dne tvář v tvář svému nadlidiskému výtvoru – mase – a obě světové války se svými různobarevně oděnými revolucemi mne přesvědčily

o tom, že bez pomoci socialismu nedokáže kapitalismus na otázky mas poskytnout uspokojivou odpověď. Možné je i to, že v očích povolaných sociologů není toto vše než přelud, chiméra – a že „buržoazní socialismus“ je jakýmsi kulatým obdélníkem, o kterém sní jen diletanți. Přesto si nemyslím, že je pouhou chimérou naděje, že budoucím úkolem průkopnické, humanistické měšťanské kultury bude sepsání základních podmínek velké mírové dohody mezi kapitalismem a socialismem. Mou naději posiluje britský experiment... Během minulé dekády jsem učinil zkušenosť, že jedinou skutečně hrdinskou cestou v lidském světě je vždy ta třetí, již tak nenávidí diktátorští fanatikové.

Je pochopitelné, že jak nacistům, tak bolševikům nezbyvá než do krve popírat oprávněnost společenské role buržoazie. Diktatura, jež pohlíží na člověka jako na surovou matérii v zájmu – v blíže neohraničené době vytčeného – vzdáleného cíle zvaného „beztrždní společnost“, nemůže nikdy najít společnou řeč s humanistickým měšťanem ani humanistickým socialismem, který nepovažuje výrobní systém za něco, co je v zájmu státu, strany nebo ideje, nýbrž vždy pouze člověka. Pravděpodobně i to, že mezi těmito dvěma světónázory si nelze představit nějaký ten vestfálský mír, který by po velkém sporu dvou náboženských nauk a jim předcházejícím šedesát či sedmdesát let trvajícím ideologickým armádním tažení ukončil válku. Tak daleko ostatně gíčkem armádním tažení ukončil válku. Tak daleko ostatně ani hledět nemůžeme. Skutečný smysl otázek, jež vznesla doba vprostřed zdivočelých plamenů války, bylo s ubíhajícími lety možné čím dál zřetelněji vyčíst ze samotného textu života. Cobys stávající i budoucí měšťan jsem si nasadil na nos brýle a snažil se ve svitu narudlých světél světového požáru vyhláskovat smysl otázky, zdali mám já, měšťan, právo žít, pracovat, mám-li ještě na světě nějaký úkol?... Nechoval

jsem nikdy naději, že bych na tuto těžkou otázku dokázal odpovědět neomylně. My, měšťané, však nedoufáme ani v to, že by nám ještě některý z dějinných zvrátů poskytl způsobilý, jak oddálit chvíli, kdy bude tuto otázku třeba zformulovat a vyslovit s vědomím všech důsledků...

Dobře vím, že jsem v oněch letech nebyl se svou otázkou sám. Velká otázka ospravedlnění humanistické funkce buržoazie a měšťanské životní formy dozrála v tomto revolučním desetiletí doma i ve světě. Ani já jsem ji nedokázal zodpovědět, přesto mne ta otázka páčila. V takových podmínkách a nadějích jsem tedy očekával den zkoušky.

4.

BYL HORKÝ ČERVNOVÝ DEN. Maďarský premiér oznámil ráno v poslanecké sněmovně, že Maďarsko vyhlásilo válku Sovětskému svazu.⁶⁷ V ten večer jsem měl v jedné budínské restauraci setkání s vedoucím jednoho z oddělení úřadu předsedy vlády. Onoho večera, po bezmála dvouletém nezodpovědném a bezstarostném období *drôle de guerre*⁶⁸ bylo už v zemi nařizeno zatemnění. Já a můj úřednický přítel jsme seděli v zahradní části restaurace ve zvláštním, jevištním pološtinu světél vzdušně obrany.

V onom pološeru se započala maďarská Valpuržina noc; z čarodějnického, přízračného, podsvětelného kolového tance, který, posvívám-li na něj kapesní svítilnou své osobní pámeři, trvá podnes, a z houfu rychle se obměňujících a zraků

⁶⁷ Maďarsko vyhlásilo válku Sovětskému svazu – premiér László Bárdossy oznámil vyhlášení války 26. června 1941.

⁶⁸ *Drôle de guerre* (Fr.) – podivná válka; termín byl používán v časných fázích druhé světové války jako popis situace mezi 3. zářím 1939 a 10. květnem 1940. Před vyhlášením války Velké Británie a Francie Německu takřka nedocházelo k faktickým vojenským akcím.

vytvářajících tanečníků zřetelně svítí jeden profil. Oním mužem, jenž toho dne vypověděl jménem maďarského národa válku Sovětskému svazu – a jen o málo později i Spojeným státním americkým a Velké Británii –, byl László Bárdossy.⁶⁹ Pocházel ze zadunajského rodu, byl vyskolen pro dráhu profesionálního diplomata a toho dne byl i maďarským ministerským předsedou. Z tohoto děsivého Grévinova muzea, jímž bylo tragické maďarské panoptikum nedávne krvavé minulosti, vysvítá profil tohoto muže zvláště živě. Patřil ke vzdělané, bedlivě vychované maďarské měšťanské generaci. Když nyní píše jeho jméno, vyvstává mi živě před očima vzpomínka na jeho postavu i den, kdy jsem poznal člověka nesoucího tíhu zodpovědnosti v jedné z nejtragičtějších chvil maďarských dějin.

Poznal jsem jej na sklonku dvacátých let v Londýně. Bárdossy byl tehdy dosud mluvčím maďarského velvyslanectví. Zatpklý, pobledlý muž, štíhlý jako chrt a nápadně dobrého vystupování – stálo by za to prozkoumat jednou významné postavy historie očima lékaře a vypátrat na dně velkých dějiných postojů a rozhodnutí žaludeční vředy – diplomat z povolání, který se na své těžké řemeslo připravoval stejně jako inženýr či lékař: studiem sebevzděláváním, odbornými znalostmi. Maďarským diplomatům se v té době dosud dostávalo pečlivé přípravy a důraz nebyl kladen pouze na to, aby osoba, která reprezentuje zemi v zahraničí, patřila k „urozené“ kastě – byť byla tato podmínka pochopitelně nezbytná –, nýbrž na to, aby kandidát složitého a specifického oboru, jakým je diplomacie, dokázal krom veskerých

protokolů obstat i v praktických zkouškách z jazyků a mezinárodního práva. Bárdossy byl vzorný žák, školný diplomat. Když se později na zahraničních maďarských velvyslanectvích objevil narychlo jmenovani ambasadori rudé revoluce, nebylo to jen prostředí zahraničních diplomatických kruhů, jež se podívalo nad chováním těchto dilentů; stud pocítovali i bodří zastánci maďarské demokracie. Tihle pánové, kteří se z prostředních spisovatelů, vedoucích oddělení obchodních domů či uměleckých krasoduchů náhle vznohli na diplomaty a na pódiu mezinárodního života se zjevíli s talleyrandovskou⁷⁰ sebejistotou, zřejmě netušili, že diplomat, pakliže chce obstat, nepotřebuje jen *cultaway*,⁷¹ agramatickou znalost jednoho nebo dvou cizích jazyků a dobrý stranický posudek – neměli zdání, že diplomacie představuje celé odvětví a umění, seriózní a důkladný obor. Bárdossy to věděl.

Vzpomínám si na něj, kterak u oběda v jedné malé restauraci na londýnské Brompton Road vykládá, druží se. Mluvíli jsme o literatuře a překvapilo mne, že tehle muž má zcela přesnou představu o tom, čím literatura je. Věděl i to, že Somerset Maugham⁷² je spisovatelem téměř dostacujícím, jenž však své přiběhy nakonec přece jen příliš vyhrocuje a dopředu kalkuluje s účinkem – tedy jím přece jenom není –, zatímco Virginia Woolfová, jejíž díla se něctou tak snadno, je spisovatelkou zcela dostacující, neboť v jejích románech nalezne čtenář onu přidanou hodnotu, již je právě literatura.

⁶⁹ Charles Maurice de Talleyrand-Périgord (1754–1838) – patrně nejznámější a nejuspěšnější státník a diplomat období Francouzské revoluce, napoleonských válek, restaurace Bourbonů a vídeňského kongresu – pozn. překl.

⁷⁰ *Cultaway* (angl.) – kabátek, žaketa.

⁷¹ William Somerset Maugham (1874–1965) – anglický spisovatel a dramatik – pozn. překl.

⁶⁹ László Bárdossy de Bárdos (1890–1946) – maďarský politik a diplomat, v letech 1941–1942 působil jako předseda vlády. Byl jedním ze strůjců maďarského válečného angažmá – pozn. překl.

Jeho tvrzení mě přimělo věnovat mu pozornost – nebyl jsem až dosud zvyklý na to, že maďarští úředníci mohou hovořit o anglické literatuře s tak odbornou jistotou. Byl to vynikající společník, temperamentní, pokorný, přesvědčivý diskutér, jenž své vědomosti a intelekt nikdy nestavěl na oděv, a já byl tudíž pokaždé zvědav, co řekne vzápětí... Se vším všudy byl pro mě Bárdossy, jak jsem ho tenkrát, koncem dvacátých let v Londýně poznal, příjemným zklamáním: byl jsem tenkrát na maďarských ambasádách zvyklý na horší, prostřednější. Když jsem se s ním o pár let později ještě několikrát setkal v budapeštských kruzích, byl tento muž proměněn k nepoznání. Londýnský Bárdossy dosud disponoval zcela západním druhem světónázoru a v rámci maďarských předispozic na mne činil dojem demokraticky smyšlejšího člověka. Odsuzoval maďarskou třídní vládu, již se tehdy v Maďarsku říkálo „kurz“, a očividně schvaloval liberální duch britského společenského uspořádání.

O pár let později – tehdy byl budapeštským vyslancem – se už tento člověk u příležitosti našich třídkých setkání jevil jako otevřený a rezolutní stoupenec nacismu. V té době už jej politická kariéra smetla na maďarskou krajní pravici, kam svou bytostí, vzdělaností i minulostí pasoval tak špatně, že si tento přemet dodnes nedokážu vysvětlit ničím jiným než jakýmsi vrcholně osobním otřesenem, snad i sentimentálního rázu. Tento muž, jenž nebyl z těch, kteří převlékají politický kabát, a jenž přesně znal i rozložení světových sil, toho dne „vypověděl válku“ Sovětskému svazu – a jeho výjimečná osobnost, jež byla všeobecně považována za vlasteneckou, osobnost člověka, který má v malíku domácí i mezinárodní ústavní právo, se k tomuto osudnému kroku odhodlala i za cenu porušení konkrétních paragrafů maďarské ústavy: onoho dne již postavil

parlament před „hotovou věc“. „Hotová věc“ znamenala totiž, co osud maďarského národa.

Bárdossy si toho musel být vědom. Přesto „vyhlásil válku“ – aniž by předtím žádal parlament o schválení či přispěvek – a toto „vyhlášení“, které se nade vši pochybnost událo na německý rozkaz, ale jehož přišerné důsledky měl nést maďarský národ, bylo Bárdossyho soukromým činem. Seděl jsem s přítelem v budínské restauraci a země, jež se během jediného dne proměnila z proněmeckého, ale v zášadě neutrálního státu ve stát válečný a angažující se nyní už na život a na smrt v německé věci, zatemněná země, na níž dopadly hrozivé stíny války, se toho večera probrala ze snů dvoulété nezodpovědnosti do nelhostné a neúprosné reality. Jaké to bylo probuzení?... Není pochyb, že pro maďarské národní uvědomění byla ta zpráva šokem. Ale to, čeho jsem byl toho večera svědkem v onom budínském restaurantu – a nešlo o krčmu, nýbrž o vyhlášený podnik navštěvovaný „vybranou společností“ střední třídy dobré budínské čtvrti, úředníky z ministerstva a lidmi s tituly a postavením! – a co jsem užitel ve svém mikroskopu, již připomínalo horečnatý neklid smrtelně nakažlivého viru. U stolu se vedly hlasité řeči. Velká část veřejně známých „společenských tváří“ slavila velký den otevřeně a nahlas. Zněly tu přípitky, u jednoho stolu si otevřeli šampaňské, zvedli vysoko sklenky a připili si na radost z „brzkého vítězství“...

Vzrušenými hlavami proudili líh a slova se od stolu valila čím dál bezudněji a halasněji. Obecná nota zněla tak, že německé obranné síly – jež má nyní na jejich triumfální cestě doprovodit i maďarská domobrana – vniknou do těla sovětského Ruska „jako nůž do másla“.

(Tenhle příměr jsem v následujících letech, kdy německé oddíly pronikly až téměř k Moskvě, slyšel vícekrát.) Odevšad

znělo bodré uzavírání sázek, furiantské výkřikly, které snášely důkazy o tom, že přítomní členové horkokrevně společnosti se s pomocí adekvátních oficiálních spojenců z řad spřátelených německých štábních důstojníků zúčastní té velké slávy u příležitosti vstupu německých a spřítznených vojsk do Moskvy a jejich přátele jim zajistí místa na vyzdobených tribunách... Tohle tam provolávali.

Jako by celá společnost náhle přišla o rozum: tak působila celá tahle děsivá lidská podívaná, jež nahlas řičela na pozadí válečného pološera. Seděli jsme s přítelcem tiše a s úzkostí v duši uprostřed hlasité společnosti a poslouchali všechno to bezuzdné pletichaření, hnané nejspíše i podvědomými pocity strachu a tísně. V té době už Němci omračovali svět úspěchy svých „bleskových válek“ proti Polsku, Jugoslávii a Západu. Maďarská úřednická a důstojnická, v základu tedy „měšťanskou“ nazývaná společnost slepě věřila ve vítězství německých zbraní – a já poslouchal a pozoroval tyto lidi, příslušníky své třídy, s úzkostí v srdci. Myslел jsem na to, že jednoho dne to budou právě oni, s nimiž se ocinu na popravišti, neboť ani kdybych chtěl, zákon třídní solidarity rozvázat nedokážu, a že tahle společnost, jejíž osud musím sdílet, je pro mne těžším trestem než popraviště. Na mém stůnějším odporu nic neměnilo ani vědomí, že společnost, jež v podvečer maďarského vyhlášení války bouchá šampaňské na oslavu vítězství, nepředstavuje národ, ten žil kdesi v pozadí, v neblahé mlze: vzdělané a uvědomělé masy rolníků, buržoazie a proletariátu zůstaly ten den bez šampaňského a namisto něj očekávaly svůj osud se zasmušlou nemluvností a vyděšenou myslí. Jakýmsi řízením osudu je to ale přesto vždycky právě menšina, co se počítá; jež promlouvá ve jménu národa, soudí, popíjí šampaňské a koná, ač není tím, kdo představuje národ – a já skutečně nebyl ochoten plést si

podnapilou úřednickou maďarskou „panskou“ společnost srocenou v budínském restauračním podniku se sociálně-demokratickými dělníky, zarputilými a nemluvnými maďarskými sedláky, jejichž síla chrání půdu, rodinu i společnost, ani se vzdělaným a uvědomělým maďarským, horrouherským a sedmihradským měšťanstvem. Přesto to byli právě oni, kdo před světem hovořil ústy maďarského národa, toto úřednictvo se šampaňským v ruce. A byl to Bárdossy, kdo ve jménu národa mluvil onoho rána v maďarském parlamentu.

Nechci zde však zaznamenávat způsobem *on dit*⁷³ v těchto zpravědích podáván zpravu jen o tom, co jsem osobně prožil a na co jsem dohlížel. A přestože to, co se teď chystám říci, pochopitelně nemůže být mou bezprostřední zkušeností, zpravu o tomto dění jsem obdržel od člověka, v jehož hodnověrnost nemám důvod pochybovat. A protože Bárdossy je po smrti a nemůže se bránit, je mou povinností, abych každé slovo vážil o to bedlivěji. O dva dny dříve, kdy se Budapest i celé Maďarsko vydaly na cestu osudu – 23. června 1941 –, si Molotov nechal předvolat maďarského vyslance v Moskvě. Hovořil k němu přátelsky a s velkou naléhavostí. Srdečným tónem, jakým představitelé velkých mocností obvykle nemluví, mají se zmocnění malých národů, mu přestřel své obavy a úvahy. Vyložil mu, že podle posledních zpráv napadne Německo v nejbližších hodinách Sovětský svaz. Připomněl maďarskému vyslanci – zběhlému profesionálnímu diplomatovi jménem Kristóffy⁷⁴ –, jak chladně byl přijat v Moskvě, když se – po dvou dekáдах – diplomatické vztahy mezi oběma státy ustálily, a jak se pak tyto vztahy rok od roku zlepšovaly; došlo k otevření vzájemné železniční

⁷³ On dit (fr.) – říká se.

⁷⁴ József Kristóffy (1890–1969) – diplomat a moskevský velvyslanec.

a poštovní dopravy, navázání obchodní dohody a navrácení zástav, ukřištěných carskými oddily během maďarského boje za svobodu uherským honvédům. Nyní, kdy se Německo chystá zaútočit na Sovětský svaz, žádá on, Molotov, maďarského vyslanec, aby uvědomil svou vládu o tom, že neutrální postoj je v zájmu Maďarů, neboť sovětská vláda nemá vůči Maďarsku žádné požadavky.

Kristóffy odpověděl, že v neutralitu Maďarska věří i za předpokladu, že by se diplomatické vztahy mezi oběma zeměmi – pod tlakem Německa – přerušily. Molotov, stále ještě klidně a přátelsky, si odpověď vyslechl a pravil, že situace je natolik závažná, že formality ztrácí na významu a jediné, co platí, jsou fakta. On sice chápe, že situace Maďarska je složitá, protože Německo vyvíjí mimořádný tlak, ale přerušení diplomatických styků – pakliže takový krok není následován skutečným vyhlášením války a válečnou akcí – nemá rozhodující význam. A protože toho dne už nebylo možné hladce telegrafovat z Moskvy, nabídl za tímto účelem Molotov maďarskému vyslanci bezprostřední ankarskou linku ruského ministerstva zahraničí. Telegramy odešly, maďarský vyslanec přelomčil své vládě Molotovovo varování slovo od slova a zároveň navrhl neutralitu.

O dva dny později vyhlásilo Maďarsko Sovětskému svazu válku. Když se Kristóffy s rodinou a vyslanecovou družinou dotrmácel domů, ohlásil se u Bárdossyho, který jej přijal rozpacitě a mnohomylně. Dvacet minut se jej vyptával na okolnosti zpáteční cesty a ani slovem se nezmínil o telegramech. Po dvaceti minutách se ho vyslanec zeptal přímo: „László, dostals mé telegramy?“ Bárdossy odpověděl bez mrknutí oka: „Ne.“ Víc už o tom nemluvil. Po audienci se vyslanec vydal rovnou na šifrovací oddělení – přestože k tomu podle protokolu neměl oprávnění – a přesvědčil se o tom, že

telegramy zasláné po ankarské lince a obsahující Molotovovo varování dorazily do jednoho v pořádku. Bárdossy tedy nemluvil pravdu. Odtěď už se vše odehrálo rychle a znovu i „logicky“. Maďarsko „vstoupilo do války“ se Sovětským svazem, německé armádní velení nechalo nastoupit dvě stě tisíc maďarských honvédů na voroněžskou frontovou linii a tam – bez patičné výzbroje a adekvátní německé podpory – zanechalo maďarskou armádu uprostřed příšerných povětrnostních podmínek jejím osudu. Honvédi utrpěli jednu z nejhorlivějších porážek své slavné historie. Na Ukrajině umučili a nechali vyhladovět k smrti maďarské židovské pracovní čety a později vrhli do válečného pekla i maďarská města a vesnice. To vše se odehrálo „logicky“.

Bárdossy tehdy už nebyl předsedou vlády, „měšťanského“ politika a „gentlemana“ strhla krájně pravivová povstalecká vichřice. Svůj soukromý osud však až do poslední chvíle svázal s osudem nacismu: když země padla, uprchl Bárdossy společně s oddíly šípových křížů na Západ a – tento jeho čin byl takřka stejně překvapivý jako vyhlášení války, zdá se však, že šlo o člověka plného vnitřních rozporů! – požádal o azyl Švýcarsko, a když mu její neutrální stát odeprl, zůstal třet v Rakousku, kde připadl do rukou amerických okupačních úřadů. Americké vojenské mocnosti vydaly Bárdossyho s několika jeho společníky coby válečného zločince maďarským komunistům. U jednání lidového soudu tento muž znovu nabyl morální síly: choval se nadřazeně a v porovnání s laickými soudci a advokáty byl tím, kdo soud doopravdy řídil. Jeho obhajoba byla všehovšudy ta, že je sice *zodpovědný* za to, co se stalo, není však *vinen*, neboť nemohl konat jinak.

A protože toto „nemohl jsem jinak“ znamenalo totéž co osud jednoho národa, je záhodno prozkoumat Bárdossyho

skutek i z hlediska toho, co by se bývalo stalo, kdyby se onoho tragického červnového rána předseda vlády a regent postavili na odpor, odešli Němcům poslušnost a Sovětskému svazu válku nevyhlásili. Na tuto otázku je těžké odpovědět zpětně. Je pravděpodobné, že by Němci, hnáni imperativem války, odstranili Bárdossyho a snad i regenta, dosadili do budínských kanceláří vládu na způsob té quislingovské⁷⁵ a přiměli Maďary k válečné úcasti. Pravděpodobně je i to, že v takovém případě by se *snad* – velmi *snad!* – spojili s maďarskou ekonomikou obětí a nevehnali několik set tisíc maďarských honvěďů do boje a zkázy; tento můj předpoklad je však velmi nesmělý. *Snad* ani maďarská města by nebyla zlikvidována v té míře, v jaké se pak stalo... To vše je pouhý předpoklad. Tak či tak by za takové situace zůstala na maďarské misce vah jedna významná morální přidaná hodnota: totiž ta, že se Maďarsko neúčastnilo války na základě ústavní vůle, ale že se pouze podvolilo německému nátlaku. Doopravdy by ovšem ani tato morální hodnota nezmenšila pranic na maďarském údelu: ve smyslu Jalské a Teheránské dohody by Sověti v každém případě po vítězství stannu pevnou nohou v Kaliningradu, na rakouském mostě přes Enži a u balkánského ústí Dunaje a v rámci tohoto trojúhelníku by pomocí vyslaných politických poverěnců proměnili Maďarsko v satelitní stát a komunistickou državu stejně, jako to udělali s Československem, Bulharskem, Rumunskem a Jugoslávií.

Zášluby a nevína, zdá se, dokážou změnit na jízdním řádu velkých dějinných událostí jen pramálo. Nic z toho pochopitelně nemění ani nikterak neuuменьšuje Bárdossyho

zodpovědnost. Během přelíčení svou odpovědnost uznal, vinu však popřel, a když její odsoudili na smrt, nežádal o milost. Choval se bezvadně a se ctí, svou třídu reprezentoval důstojně. Když mu oznámili, že bude popraven, pravil: „Děkuji a díky Bohu.“ Když jej vedli na popravu a zavázali mu oči, vykřikl: „Bože, osvobod mou vlast od těchto ničemů!“ Když mi jeden z přímých svědků líčil tyto události, vzpomněl jsem si, že mi můj ministerský přítel onoho večera v budínské restauraci, kde jistá společnost slavila maďarské vypovězení války se sklenkou šampaňského, řekl i to, že tiskové oddělení předseď vlády nedávno zaslalo novinám důvěrně instrukci, v níž žádalo, aby periodika do budoucna zveřejňovala jen ty Bárdossyho snímky, na nichž je ministerský předseda z profilu. Nevím, zda šlo o Bárdossyho osobní přání či zda některý z jeho příčinlivých spolupracovníků zjistil, že premiér je z profilu působivější osobností nežli en face. Není však pochyb, že fotografie, které zvětňují Bárdossyho z profilu, vykazují jistou podobnost se Stefanem Georgen.⁷⁶

5.

DRUHOU Z VELKÝCH POSTAV, JEJÍŽ STÍN se po požármí zdi dějin, před níž byla vzlyčena popravy hranice maďarské společnosti, plazí se zlověstnou ponurostí, byl Ištván Bethlen. Jeho osud i vina se však od těch Bárdossyho odlišují. Oba byli předseď vlády. Bethlena však společenská vichřice, již se nedokázal a ani nechtěl včas postavit, smetla už deset let před anšlusem.

⁷⁵ Vládu na způsob té quislingovské – po obsazení Norska Německem vznikla fašistická vláda vedená ministrem Vídknem Quislingem (1887–1945), která v letech 1940–1945 kolaborovala s nacistickým Německem.

⁷⁶ Stefan George (1868–1933) – německý básník, představitel moderní německé lyriky.

Není pochyb, že István Bethlen byl jediným významným, snad dokonce jediným maďarským státníkem posledního čtvrtstoletí. Tento muž, jenž byl potomkem sedmhradského šlechtického rodu, řídil osud Maďarů celou dekádu a podobal se člověku s oční vadou, který vídí výtečně do dálky, nedokáže však zaostřit na to, co má přímo před nosem. V dále nebo-li v historické perspektivě spatřoval Bethlen osudy Maďarů s neomylnou intuící státníka, na blízko ovšem neviděl to, co už v maďarské společnosti doználo ke změně. Byl státníkem v onom vzácném smyslu slova, v němž tuto roli neudílí nahodilá příležitost nebo politická či historická hra, nýbrž kde je ve hře poslání, které tvořilo součást jeho osobnosti. Bethlen byl jedním z mála, v jehož společnosti jsem vždy pocítoval, že být „státníkem“ je stejné poslání jako být umělcem či vědcem. V pravém státníkoví kypí tvůrčí síla; a jako se ani Liszt nemohl stát ničím jiným než-li skladatelem a Diericním jiným než malířem, lze předpokládat, že ani Talleyrand nebo Bismarck nemohli být ničím jiným než státníky. Takto, ve smyslu poslání, byl státníkem i István Bethlen, byť ve skrovnějším měřítku. Stejně jako Napoleon přišel i on po revoluci a jeho posláním bylo učinit pořádek a zachránit to, co představovalo nejen revoluční chaos, krutost a nepravost, ale i skutečný pokrok. Svůj úkol splnil jednostranně neboli nedostatečně. Zavedl pořádek, z revoluce však opomněl zachránit to, co už v ní klíčilo: maďarskou demokracii. Revoluce, po níž se zjevil – neboli po chaotickém období republiky rad z roku 1919, kdy v Maďarsku řádily kontrarevoluční guerillové oddíly „bílého teroru“ –, nepřinesla jen nepořádek a bezpráví, ale též požadavky demokracie.

Během své desetileté vlády potlačil Bethlen vše, co bylo během revoluce chaosem a bezprávím: zbrzdil bolševické a později i praviceové „reakční“, zvrstava a výtržnosti páchnající

vzbouřence, „konsolidoval“ výrobní a společenský řád v zemi a posílil právní vztahy. Propásl však onen významný moment, kdy by bylo možné převést stavovské, feudální Maďarsko k demokracické státní formě. Zdá se, že revoluce i po ní následující období má vždy stejnou úlohu: když dospěje na svůj vrchol a začne se zvrhávat v anarchii a teror, musí nalézt osobnost, jež ji zastaví před vzdušnými víry chaosu, stabilizuje ji, zachrání a dodá lidský rozměr a použitelnost všemu, co bylo v revoluci oproti předchozímu režimu skutečně pokrokové; a jež zároveň zabrání tomu, aby si zástupci vnitřní a vnější emigrace ukoristili její vedení sami pro sebe... Revoluce však dokáže stabilizovat toliko člověk, který z ní vyšel a jehož revoluční vlna vynesla nahoru. Takový byl Cromwell a stejně tak i Napoleon. Bethlen takový nebyl, neboť nepřišel z revoluce, nýbrž ze své třídy, jejíž veskeré názory – ty dobré i ty horší – si přinesl s sebou, předstudly stejně jako vzdělanost – a nechápal proto, neboť to ani nešlo, že maďarská společnost se po roce 1919 nemohla k požadavku demokracie otočit zády, aniž se musela bez následků uchýlit zpátky k feudálnímu, „panskému“ společenskému uspořádání. Bethlen zajisté nebyl Cromwellem, a tím méně Napoleonem. Krom toho mu právě během onoho desetiletí chyběla po boku ona záhadná vedlejší postava, bez níž se obvykle žádná pořádná revoluce ani zdravá konsolidace nekonají: chyběl mu abbé Sieyès...⁷⁷ Někdy se zdá – a protože revoluce už jsem zažil vícero, měl jsem důvod i příležitost se nad tímto předpokladem více zhloubat –, že historický profil abbého Sieyèse literatura nevykreslila ve všechny nuancích.

⁷⁷ Emmanuel Joseph Sieyès (1748–1836) – francouzský duchovní, během Francouzské revoluce byl výraznou postavou bojovníka za práva takzvaného třetího stavu.

Autor *J'ai vécu*⁷⁸ byl jednou z nejzajímavějších postav revoluce, tajemnou a zvláštní; a stálo by za to považovat, zdali to vedle „velkých zvířat“ Dantona a Robespierra nebyl právě on, kdo zpozvdálí reálně organizoval všechno, co bylo na revoluci podstatné a co bylo trvalého rázu... Byl to koneckonců on, kdo povolal mladého generála z ciziny zpátky do Paříže, aby vše, co zbylo z revoluce, zakonzervoval jako její trvalý a životaschopný výsledek... Právě toto je Sieyèsova ohromná zásluha: v Napoleonovi našel člověka, jenž dokázal zastavit revoluci, nikoli však na základě kontrarevoluce (jako v maďarských souvislostech Bethlen a Horthy), nýbrž tak, že z ní vybral a zachránil všechno, co mohla jeho doba využít a co bylo oproti minulosti vskutku „pokrokem“, tedy velké myšlenky lidských práv, rovnosti a ústavnosti. Učinil revoluci využitelnou, „stabilizovanou“ a ze společenského i individuálního hlediska „šitou na míru člověku“ a zároveň měl dostatek rozumu, síly i nadání k tomu, aby na patnáct let odehnal od Francie krvelačnou, na smrt uraženou emigraci, do ciziny uprchlou šlechtu a girondisty prahnoucí po návratu. Maďarsko svého Napoleona po revolucích následujících po první světové válce nemělo, což je pochopitelné, neboť géniové jsou vzácní.

Nemělo však ani abbého Sieyèse a tento nedostatek je už v praxi palčivějším problémem. Zdá se, že při absenci podobné osobnosti zůstává každý revoluční pokus jalový. Z Francouzské revoluce vzešli Napoleon, *Code civil*, myšlenka lidské volnosti a rovnosti i pozemková reforma. K tomu všemu, byť v malém, došlo po roce 1919 i Maďarsko; Bethlen však poté, co zavedl svůj řád, neustavil řád nový, nýbrž

pouze usadil zpátky někdejší systém. Dalším faktem je, že z Francouzské revoluce se dále zrodil – byť specificky zproštědlované – imperialismus, na nějž Napoleon nakonec doplátil, a v Evropě navíc ještě romantismus, Adam Smith,⁷⁹ byrokracie⁸⁰ a Malthus,⁸¹ který měl podezření, že množství lidského druhu jednou přestihne i životní podmínky vytvořené druhem samotným... V Maďarsku, v miniaturním měřítku, přišly veškeré důsledky revoluce vničit. Je pravděpodobné, že Bethlen, který byl jednou z nejzdělanějších postav nejen vlastní třídy, ale i někdejší maďarské společnosti, tohle všechno věděl. Patrně však pouze hlavou, nikoli srdcem.

Přinesl s sebou „řád“, deset let „konsolidace“ řádu někdejšího panského Maďarska narušeného revolucemi. Vzdělávací politika, kterou v této dekádě zahájil jeden z jeho nadaných spolupracovníků, znamenala oproti minulosti pokrok a Bethlen dokázal včas postřehnout, že výhradně agrární Maďarsko nemůže se svými starými výrobními postupy obstát ve světové soutěži: jeho strategie tedy důsledně vymáhala industrializaci státu a efektivně jí stranila. Bethlen viděl postavení Maďarska ve světě ostře a o jeho budoucím osudu měl své pochyby. Byl vášnivým nimmrodem a lov pro něj nebyl pouhou panskou zálibou, nýbrž tělesnou a duševní potřebou: dokázal na týdny zmizet v divočině, žil o samotě v loveckých chatkách, přemítal, pozoroval přírodu i sám sebe a hledal odpověď na maďarskou otázku. Vyznal se dobře v historii, jejíž

⁷⁹ Adam Smith (1723–1790) – klasický skotský ekonom a filozof.

⁸⁰ Fyzikálně – představivěle klasické ekonomické nauky ve Francii druhé poloviny 18. století.

⁸¹ Thomas Robert Malthus (1766–1834) – anglický filozof a ekonom. Jeho nejznámější dílo souvisí s tématem přelidňování planety.

⁷⁸ *J'ai vécu* (fr. „Zažil jsem“) – odkaz na stejnojmenný spis abbého Sieyèse, jenž spasil světlo světa v roce 1793.

veškerá ponaučení si bral k srdci, a věděl tudíž, že jakmile Francouzská revoluce odstranila stavy a na scéně se objevil parlament, obsadil člověk s konečnou platností své místo ve světě v souladu s novým postavením. Proto se snažil vládnout zemi ústavně a parlamentárně – na velké dobové otázky však přesto nedokázal odpovědět. Nebyl s to oprostit se od předsudku, že k vedení národa je doopravdy povolána pouze jeho, panská, třída a nedokázal se smířit ani s potřebností pozemkové reformy, neboť moc urozené vrstvy považoval za zajištěnou jenom potud, pokud zůstane veškerá půda v jejích rukou – a z hlediska své třídy měl v tomto ohledu naprostou pravdu. Věděl, že maďarské příslovní, podle nějž patří země tomu, komu patří půda, je totožné s osudem a údělem celé země. Tuto podmnínku – vlastnictví půdy a stavovskou moc – pak nedokázal a ani nechtěl vydat z držení své společenské třídy – a na tom konečně taky padl. Brzy totiž přišel den, kdy v čele jednotek rychlého nasazení stannul Gömbös, jehož – v personálních otázkách malicherně krátkozraký – Bethlen doporučil regentovi, a Gömbösovy „lidové síly“ maskované za fašisty brojící proti „panské“ politice Bethlena odstranily. Deset let žil Bethlen v ústraní, bez mocenské funkce. V té době už mu bylo kolem sedmdesátky a v očistném ohni stařecké samoty se jeho postava obzvláště zúšlechtila. Celý jeho zjev, jeho donkichotský zemvěšek – vyčouhlá sportovní postava, velký nos, komicky rozježené kníry a holá hlava – působil jedinečnou silou osobnosti. Vkročil-li někam, kde jej neznali, poutal hned pozornost, což platilo i v zahraničí; každý se naň otočil, protože vstoupil „někdo“. Byl to suverén a nikdo jej nemohl urazit. Přesto však snad nebyl skutečným *grand seigneur*,⁸⁸ neboť byl pyšný: a dost možná jej k tomuto

těžko skrývanému povýšenectví pudila i odvěká méněcnost, již sedmihradská aristokracie pocítovala oproti té „aulický černé“ zadunajské, spřízněné s králem. V té době, během tragické válečné éry, tento neobyčejný samotářský muž změkl, zkroutil a oproti tomu, jakým byl v době své vlády i v letech po svém pádu, se stal i přátelštějším. Hodně četl a svou četbu důkladně volil: jako čtenář byl pečlivý a vytrvalý. Ke konkrétní četbě jej nikdy nebylo možné přimět: knihy si vybíral vlastní hlavou a intuicí. Jeho vědomosti o světě a politická, historická a hospodářská čtba byly důkladné. Ve společnosti nejčastěji mlčel, zatímco svíral v ústech svou věcnou, smrtící cigaretu – už v té době měl problémy se srdcem, nikotinu se však nedokázal zřítci, to byla jeho největší lidská slabost. Pakiže konečně promluvil, řekl vždy v krátkých a rozhodných větách něco nového a zásadního. Vzpomínám si, jak jednou kdosi mluvil o Japonsku a Bethlen skočil přednášejícímu do řeči, deset minut uváděl věci na pravou míru a během té krátké chvíle vykreslil tak komplexní obrázek o japonských dějinách, společenském uspořádání a jeho roli a poslání v Tichomoří, jako by držel nějakou odbornou přednášku, na niž se pečlivě chystal... Měl mimořádný smysl pro podstatu.

Nezapomenu, jak jsem jednou – asi před deseti lety – v jedné britské publikaci četl o Rutherfordových jaderných experimentech⁸⁹ a zmínil se o nich před Bethlenem; v očích se mu blýsklo, poslouchal mě s hlavou nahnutou ke straně, jako lovec, když natrefí na nadějnou stopu. Tehdy se dosud žádnému laikovi ani nesnilo o atomové bombě. Jeho ale inteligence a intuice vždy upozornily na to podstatné.

⁸⁸ Grand seigneur (fr.) – velký pán.

⁸⁹ Ernest Rutherford (1871–1937) – britský fyzik novozélandského původu, prokázal, že atomy mají jádro a obklopuje je elektronový mrak.

Jedna rozmluva, která se odehrála v době bezprostředně před maďarskou vojenskou katastrofou u Vorněžce, mi zůstala v živé paměti. V té době už nešlo nerozpoznat obrysy tragického osudu Maďarů: země se ponořila do válčného víru. Jednoho večera začal Bethlen ve svém budínském bytě, po večeri – jeho žena si do tichého domu pravidelně zvala spisovatele i umělce – nečekaně hovořit. Uzavřený, mlčenlivý muž toho večera promluvil s nezvyklým zápalem a přidušenou vášní. Z jeho slov bylo cítit, že to, co nyní formuluje nahlas, její zaměštnává už dráhnou dobu. Tvrdil, že se obává o osud Maďarů před Slovany – cítí, že zde cosi uzrálo, a on, Maďar, má strach o svůj národ a vlast kvůli Slovanům, neboť tato – jak se vyjádřil – „femininní síla“ je pro národní existenci Maďarů nebezpečnější než německá agrese. Z Bethlenových úst znělo takové tvrzení zvláštně, neboť to byl během posledních dekadý v maďarské politice právě on, kdo stál ze všech nejrezolutněji a nejdůsledněji proti velkoněmecké politice a totalitárním myšlenkám nacismu. A dodal ještě, že si teď pravděpodobně budeme myslet, že z něj nemluví Maďar, nýbrž feudál, který se těše před bolševismem o své postavení, funkci a majetek, ale že nás prosí, abychom věřili, že toto není skutečným hybatelem jeho strachu. „Nikdo nevěří“, řekl, „že ze mě teď nemluví hrabě, bývalý statkář“ – tou dobou byl už Bethlen chudý muž, který žil ze své penze, a jeho sedmihradské statky si dávno rozdělili Rumuni – „maďarský pán označovaný za feudála.“ On však už zúčtoval se zájmy své třídy a je ochoten – být ne zrovna rád – obětovat v zájmu osudu Maďarů leccos. Bolševismus je konečnou velkým společenský a kulturní experiment, jenž se podle jeho přesvědčení jednoho dne transformuje. Slované nicméně žádným pokusem nejsou – jsou historickým faktem a jejich slovanské moře se teď vylilo z břehů a zalilo

maďarskou planinu. Proto a jenom proto se obává Slovanů; cítí, že nadešla nebezpečná chvíle. Poslouchali jsme bez hlesu. Nebyli jsme zvyklí na to, že by Bethlen takto otevřeně mluvil o svých obavách. Když jsem jej poslouchal, a pak ještě později, vytanula mi na mysli jedna kniha a jako bych pochopil neobvyčejné, fatální zákomitosti maďarského údělu. Maďarská veřejnost povětšinou nezna dlo, o němž jsem tehdy musel přemýšlet a o němž někdy přemýšlím dosud. tím dletem je Szerémiho kodex. Zástupci oficiální maďarské kultury se tímto dokumentem ve školách nechlubili zrovna rádi. György Szerémi⁸⁴ byl domácím kaplanem uherského krále Zápoleského.⁸⁵ Žil v době moháčské pohromy, v časech obří katastrofy, kdy Turci na moháčské planině napadli a rozprašili vojsko uherského krále Ludvíka; král v boji padl, elity národa zabynuly a turecké invazi už nestálo nic v cestě. Szerémiho kodex přináší zvěst právě o tomto neštěstí.

Tento Szerémi byl jistý násoska, vojenský kaplan značně uvolněných mravů, jenž kolem roku 1540 příšernou kuchyní skou latinou popsal události z dob, které předcházelý divě u Moháče a následovaly po ní. Jeho kodex je plný věcných, osobních i historických omylů, žvanivý kněz motal ve svých poznámkách páte přes deváté a národní katastrofu popsal stylem, jakým by dnes povrchní novinář podával zprávu o druhé světové válce. Něco však tenhle sklence holdující a kodex zapisující kněz přece znal – ne nadarmo pocházel z lidu, žil v prostředí soudobé vrchnosti, kde špicoval uši, a leccos tudíž pochytíl. Věděl, že velké národní neštěstí, moháčská porážka, je dosud živé v národním povědomí,

⁸⁴ György Szerémi (cca 1490–1558) – uherský dějepisec, své memoáry zapsal pod názvem *Magyarország romlásáról* („O úpadku Uher“).

⁸⁵ Jan Zápoleský (1487–1540) – sedmihradský vajda, od roku 1526 uherský král.

a popsal, jak se po katastrofě, v níž byly ve hře existence a zachování země, maďarská vrchnost jala radit, co počít dál. Czibakové, Bodóové, Báthoryové,⁸⁶ toto sveršepé, zištné maďarské panstvo, které bylo schopno za jednu vesnici prodat i samotného Pánaboha, krále i vlast, byli sice muži bezbožní a bezskrupulózní, zároveň však nepochybně též státníci, kteří byli schopni dohlédnout daleko za zájmy svého stavu a třídy a usoudit, co je pro Maďarsko jako celek užitečné a žádoucí. Coby prozíraví muži se rozhodli, že bude v následujícím období moudřejší držet s Turky nežli s Němci, neboť turecká okupace bude sice strašlivá – odvlékou chlapce i dívky, vydrancují maďarský majetek a zábor zkorumpuje celou zemi –, barbarská, někteřanská moc osmanské říše však nebude v přímém sousedství Maďarů, země mezi sebou nemají bezprostřední hranici, a Turck se tudíž jednoho dne nakonec stejně sebere a odtáhne domů. Kdyby tito maďarští páni drželi během kritického zvratu s Němci, noha blízkého souseda by stanula na maďarské půdě jednou provždy.

Takhle to Szerémi odposlechl, tak přemýšlelo maďarské panstvo a jejich úvahy byly z historického úhlu pohledu logické. Uherští státníci nevěděli pouze to, že okupace potrvá sto padesát let, a až Němci konečně – po jednom a půl století – vyženou Turky ze země, na místě někdejší uherské centrální mocnosti zbudě jen pustina. Onoho večera sice Bethlen hovořil v jiné souvislosti, význam byl však tenž. Zpětně je třeba věřit, že se o Maďary strachoval spíše pro stravující sílu slovancké rasy než kvůli bolševismu a že mu v té době šlo už více o Rusy nežli o Němce.

⁸⁶ Czibakové, Bodóové, Báthoryové – starobylé maďarské šlechtické rody – pozn. překl.

A přesto – v těch letech už Bethlen zdůrazňoval protiněmeckou politiku do té míry, že v den, kdy Němci obsadili Maďarsko, tedy několik měsíců po naší rozmluvě, byl už v hledáčku mužů vyslaných gestapem v časných ramních hodinách s úmyslem odvézt jej do koncentračního táboru. Toho rána jsem Bethlenovi telefonoval domů dokonce dvakrát, na zvonění však nikdo nereagoval. Večer mi volala jeho manželka. Vylíčila mi, že za rozbrsku přišli do domu Němci, sesbírali veškeré tiskoviny, obrátili vše vzhůru nohama, ji samou zavřeli do vedlejšího pokoje a teprve večer konečně odešli... Na můj dotaz, co se stalo s Bethlenem, odpověděla pouze toto: „Jstván ráno odešel...“ Nastaly časy zmatku a uplynul celý rok, než jsem se konečně dozvěděl, jak se po onom dni dále vyvíjel Bethlenův osud. V době německé okupace se skrýval po nejirůznějších zadunajských úkrytech, v hlubokých lesích a loveckých chatkách. Chodil v převleku, holi si vous – tahle operace ho nejspíš obzvláště rozčílovala – a v tomto maskovaném, ilegálním stavu, ve vojenském uniformě onoho osudného léta dokonce dvakrát tajně navštívil Horthyho v regentském autě. V posledním desetiletí, kdy už neměl žádnou moc, patřil Bethlen dosud k tajemnému areopagu země, vnitřnímu a neviditelnému poradenskému kruhu, a regent u příležitosti těchto tajných setkání přijímal rady ukryvajících se státníků s velkou pozorností. Bethlen naléhal, abychom přerušili německé spojení, aby regent zažádal o příměří Rusy i Anglosasy, neboť neviděl důvod k nadějím, Němci už válku prohráli. Při obou setkáních mu regent slíbil, že o příměří požádá. Pak se však Bethlen stáhl do huských hvozďů a až do poloviny října se opět nic nestalo.

Během měsíců ukryvání v něm nejspíš uzrála jakási sebejistota: domníval se, že jemu Rusové ublížit nemohou, neboť

je veřejně známo, jak protiněmecký byl od začátku jeho politický postoj a jak důsledně, i za cenu obětování vlastního osobního bezpečí naléhal na příměří s Ruskem. Věřil však i z jiného důvodu, že si na něj sovětské vedení pamatuje; Bethlen měl před pár lety s moskevskými oficiálními kruhy jisté jednání. Bylo to v době, kdy Maďarsko po více než desetiletém odkládání navázalo diplomatické styky se Sovětským svazem a do Budapešti dorazil první sovětský vyslanec, jistý arménský úředník jménem Bekzadyan.⁸⁷ Tenhle Bekzadyan – vousatý muž z východu, se špatnou němčinou a francouzštinou – se na svém maďarském stanovišti necítil dobře. Balkánskému diplomatovi, jenž byl odchovancem Politsovým⁸⁸ a vynikajícím znalcem mezinárodního práva, si tu a tam posteskl, že jeho, sovětského vyslance, přijímají v maďarské společnosti chladně a nevidí ho zde rádi. „Jsem v nemožném postavení, stěžoval si a lámal přitom německá a francouzská slovíčka, „zavolají si mě, stojím tam v rohu, nikdo se se mnou nebaví... Myslím, že tahle země nemá vidí mou vlast.“ Balkánský diplomat mu vážně odpověděl: „Uklidněte se, drahý příteli. To není vaše vlast, co nenávidí, ale přímo Vy.“ Bekzadyan si s ulehčením povzdychl: „Ó, tak to je jiná,“ pravil spokojeně. Bethlen, v jehož přítomnosti odvyprávěl balkánský diplomat tuhle anekdotu, se rozhodl, že mindráky sovětského vyslance rozptýlí. Pozval jej na večeři do své budínské rezidence a po jídle si vzal hosta stranou do své pracovny.

⁸⁷ Alexander Arutiunovič Bekzadyan (1879–1938) – sociálnědemokratický politik a diplomat arménského původu. Od prosince 1934 do roku 1937 byl sovětským velvyslancem v Budapešti. V roce 1937 byl zatčen pro obvinění z kontrarevoluční činnosti, o rok později popraven. V roce 1936 byl rehabilitován.

⁸⁸ Nicolas Politis (1872–1942) – řecký politik, ministr zahraničních věcí.

Předsnesl mu svůj pohled, podle nějž je přesvědčen, že obě země, Sovětský svaz a Maďarsko, mají v jedné otázce společný zájem: Sedmihradsko a Besarábii neboli problém dlící pod ochranou Rumunsku, jež díky Trianonské smlouvě expandovalo. Bethlen měl za to, že přijde chvíle, kdy budou obě země, obři Sovětský svaz a malinké Maďarsko, moci uplatnit svou vůli ve vzájemné dohodě o Sedmihradsku a Besarábii. Vyslanec si maďarského státníka vyslechl, ohlásil své vládě smysl jejich rozpravy a po čase přinesl zprávu, že v Kremlu přijali Bethlenův výklad se zájmem, jeho plán mají na paměti, a až naděje vhodná chvíle, bude možné jednat o společných úkolech... Snad i vzpomínka na tyto rozhovory dodávala Bethlenovi jistotu, že nemusí před Rusy přehat. Na každý pád bylo zvláštní, jak fatálně tohoto střízlivého politika ovlivňoval jeho sedmihradský původ; podobně jako starý kníže Rákóczi,⁸⁹ jenž ve svých „zprávách“ psaných ve vyhnanství na břehu Marmarského moře, na turecké půdě ve městě Tekirdağ přiznal, že byl ochoten se spolčovat i s tatarskými hordami, jen aby se ještě jednou mohl vrátit do Uher, se i tento maďarský státník, který byl – stejně jako Rákóczi – sám potomkem jistého *Princeps Transilvaniae*,⁹⁰ jevil svolným pusit se v zájmu Sedmihradska do společného podniku s tím Sovětským svazem, jehož se s ohledem na osud celého Maďarska koneckonců obával... Takto neobyčejně ovlivňují i představivost silného člověka jeho původ, výchova a rodinná paměť.

Bethlen neprchal před Rusy, a dopadl nakonec stejně jako každý, kdo důvěřuje agresivní velmoci; jako i tolik dalších

⁸⁹ František II. Rákóczi (1676–1735) – sedmihradský kníže, vůdce neúspěšného protihabsburského uherského povstání v letech 1703–1711 – pozn. překl.

⁹⁰ *Princeps Transilvaniae* (lat.) – sedmihradský kníže.

vynikajících mužů během maďarské historie, kteří se spolehli na Turky či Rakušany; stejně jako Bálint Török⁹² a další. Vstupu ruských oddílů byl svědkem v Zadunají, poblíž Pětikostelí. Sovětské armády, která v této části země zlikvidovala německé a šípácké oddíly, velel maršál Tolbuchin.⁹² Bethlen se nechal u sovětského maršála, který už o něm slyšel, ohlásit. Přijal její přátelsky; nechal mu přidělit důstojné, dvou-pokojové ubytování v obsazeném městě a coby slavnostní doprovod mu přidělil ruského majora, aby mu v tom zmateném čase nepřišlo smutno, až bude procházet městem. Bethlen měl pocit, že on, maďarský státník s protiněmeckými postoji, je sovětskými okupanty vnímán jako vybraný host. S ruským štábním velitelem jednal dokonce dvakrát a Tolbuchin se ho otázel, zda je ochoten přijít přes bojovou linii za maďarskými oddíly šípáků – na západní hranici země dosud bojovali Němci i Maďari – a přesvědčit je, aby složili zbraně, protože další boje už nemají smysl. Bethlen maršálovi vysvětlil, že jeho osoba se pro tuto roli nehodí: jakmile padne šípákům do rukou, zastrčí ho. Tehdy se ho Tolbuchin zeptal, zdali nechce odjet do Sedmihradska, kde by bylo zapotřebí osvětového a uklidňujícího zásahu *parlamentaire*,⁹³ jenž by byl zprostředkovatelem mezi Rumunů a Maďary... Bethlen se však zdráhal jet do Sedmihradska a pravit, že dokud válka trvá, nevídl tam pro svou osobu žádnou účinnou aktivní příležitost. Tolbuchin si její vyslech, choval se k němu hezky; nechal ho na pokoji.

⁹² Bálint Török (1502–1560) – uherský šlechtic; vévoda, břeňhradský bím.

⁹³ Fjodor Ivanovič Tolbuchin (1894–1949) – maršál Sovětského svazu. V bitvě u Stalingradu velel 57. armádě; od května 1944 do června 1945 byl velitelem ukrajinské fronty.

⁹⁴ Parliamantaire (fr.) – člen parlamentu – pozn. překl.

V té době poslal Bethlen pomocí příležitostných posílů pravidelné dopisy členům své rodiny do Budapešti, která se vzpamatovávala z obléhání. V listech hovořil o své osobní budoucnosti s důvěrou; představoval si, že na území ruského maršála má jakousi výsadu extraterritoriality. Jednoho dne však dopisy přestaly chodit. O týden později přišla ještě jedna zpráva psaná jeho rukou, nikoli už z Pětikostelí, nýbrž z jistého města Kunszentmiklós u řeky Tisa, kam její mezitím Rusové k jeho překvapení převezli. V tomto listu napsal své ženě následující: „Udělej něco, abych se odsud dostal, protože tahle izolace mi zničí nervy...“ Bethlen teprve teď pochopil, že v ruských rukou není vybraným, extraterritoriálním hostem, nýbrž zajatcem. Jednoho dne její posadili do letadla a od té doby o něm nikdo neslyšel. Našli se tací, kteří dokazovali, že žije nedaleko Moskvy; v jakési budově podobné sanatoriu. Ve skutečnosti však z Ruska v oněch letech nedorazil nikdo, kdo by ho býval viděl, a ani on sám o sobě nedal zprávu. Když v roce 1946 navštívila Moskvu vládní delegace, během jednání údajně přišlo na přetřes i Bethlenovo jméno. Jeden vysoce postavený sovětský funkcionář podle některých sám Stalin, se delegace otázel, jaký je postoj maďarské vlády k Bethlenovu osudu. Vedoucí delegace, Ferenc Nagy⁹⁴ – tehdy byl předsedou vlády, ale později ho komunisté vyštvrali –, v rozpacích a snad s ohledem na přítomné maďarské komunistické politiky odpověděl, že maďarskou vládu zajímají na prvním místě osudy válečných zajatců... Takto lze tedy chápat, že o Bethlenovi už nikdo více nemluvil. Pakliže je tato zpráva pravdivá, jeho vyjádření osud Bethlena, odvláčeného do zajetí, zpečetilo. V roce 1948

⁹⁴ Ferenc Nagy (1903–1979) – politik, od 4. února 1946 do 1. června 1947 maďarský předseda vlády.

se proslychalo, že Bethlen je po smrti. Není to vyloučené; jakožto pětasedmdesátník s nemocným srdcem měl v zajetí v cizině veškeré důvody zemřít.

Konec muže, jenž byl jednou z nejvýznačnějších maďarských postav uplynulého čtvrtstoletí, byl tragický, stejně jako osud tolika jeho předchůdců, maďarských státníků, generálů, kteří šli v konstantinopolské pevnosti Yedikule nebo v rakouských městských šatlavách. Bethlenova tragédie šlechtí jeho vzpomínku, nezavuje její však zodpovědnosti, která leží na jeho hojně diskutované politické kariéře. Patřil mezi maďarské velikány s čistýma rukama i duší, ale nepochopil zavačas, že stavovská éra v Maďarsku minula a pro „panskou vrstvu“ nadešla chvíle, kdy je třeba předat kormidlo, bezpodmínečně a důsledně, slám demokracie.

JMENNÝ REJSTŘÍK

- A**
- Akvinský, Tomáš 120
 Almagro, Diego de 121
 Apollinaire, Guillaume 75
- B**
- Bárdossy de Bárdos, László 129–133, 135–139
 Bekzadyan, Alexander Artijimovič 150
 Bethlen, István 12, 63, 94, 96, 139–154
 Bismarck, Otto von 140
 Bissingen-Nippenburg, Johanna 109
 Blum, Léon 40
- C**
- Cartier, Jacques 119
 Casanova, Giacomo Girolamo 74, 75
 Ciano, Galeazzo 92
- D**
- Daladier, Édouard 80
 Dante Alighieri 120
 Danton, Georges Jacques 142
 Dickens, Charles 121, 127
 Dürer, Albrecht 140
- E**
- Eötvös, Károly 56
- F**
- Feketehalmy-Czeydner, Ferenc 98
 František z Assisi 120
- G**
- Gama, Vasco da 121
 Garnier, Charles 120
 George, Stefan 139
- H**
- Courthsová-Mahlerová, Hedwiga 119
 Cromwell, Oliver 141

Goethe, Johann Wolfgang 123
 Gömbös, Gyula de Jáká 58, 144
 Grévin, Alfred 130

H

Hitler, Adolf 26–29, 31, 37,
 39–43, 47, 49, 52, 55, 60, 74,
 78–80, 85, 91, 103, 106, 108,
 114,
 Horthy, Miklós 13, 51, 65, 99,
 142, 149

GH

Chamberlain, Arthur Neville 26,
 40–42, 80
 Churchill, Winston Leonard 20,
 26, 41, 103, 107

K

Kolumbus, Kryštof 121
 Kun, Béla 51

L

Liszt, Ferenc 140
 Ludvík IX. Francouzský 122
 Ludvík Jagellonský 147

M

Maček, Vladimír 88
 Malthus, Thomas Robert 143
 Menard, René 120
 Michelangelo Buonarroti 120
 Molotov, Vjačeslav Michajlovič
 135–137
 Mussolini, Benito 26, 40, 42,
 92,

N

Nagy, Ferenc 133
 Napoleon I. Bonaparte 140
 Németh, László 14
 Nicot, Jean 123

P

Pašić, Nikola P. 88
 Pitt, William mladší 121
 Pizarro, Francisco 121
 Politts, Nicolas 150
 Polo, Marco 121
 Proust, Marcel 71, 72

Q

Quisling, Vidkun 138

R

Raffaël Santi 120
 Ribbentrop, Joachim von 26,
 27, 92
 Rilke, Rainer Maria 75
 Robespierre, Maximilien 142
 Röpke, Wilhelm 14, 118
 Rothenmere, Harold Sidney
 Harnsworth 80, 81
 Rutherford, Ernest 145

S

Savonarola, Girolamo 23, 24
 Selernová, Scescentina 75
 Schuschnigg, Kurt 25, 26, 27
 Sleyčs, Emmanuel Joseph 141, 142
 Smith, Adam 143
 Stalin, Josif Višarionovič 41,
 42, 153
 Szálasi, Ferenc 63, 99

Szannuely, Tibor 51

Széchenyi, István 75

Szerémi, György 147, 148

Szillé, Géza 87

T

Talleyrand-Périgord, Charles

Maurice de 131

Teleki, Pál 73, 108–110

Tihulescu, Nicolae 88

Tolbuchin, Fjodor Ivanovič 152

Török, Bálint 152

W

Walpole, Robert 121

Z

Zápolský, Jan 147

EDICE PAMĚŤ
sv. 103

Sándor Márai

Chtěl jsem mlčet

Z maďarského originálu *Hallgatni akartam*,
vydaného nakladatelstvím Helikon v Budapešti roku 2013,
přeložila Adéla Gálová
Předmluvu napsal Evžen Gál

Vydalo Nakladatelství Academia,
Středisko společných činností AV ČR, v. v. i.,
Vodičkova 40, 110 00 Praha 1

Odpovědná redaktorka Kristina Záchová
Redaktorka publikace Petra Zelená
Technická redaktorka Brigita Dusíková

Obálku s použitím fotografie z rodinného archivu navrhl
a zpracoval Pergamen Tmava, s. r. o.
Grafická úprava Pergamen Tmava, s. r. o.

Vydání první, Praha 2019
Ediční číslo 11735

Sazba Cadis Praha
Tisk TNM Print, s.r.o., Jiráskova 1424/3, 290 01 Poděbrady
ISBN 978-80-200-2906-5

Knihy Nakladatelství Academia zakoupíte také na:
www.academia.cz
www.eknihy.academia.cz

AUKCE | NÁKUP A PRODEJ | VÝSTAVY | ZNALECKÉ POSUDKY
| EXPERTIZY | RESTAUROVÁNÍ | ODBORNÉ RÁMOVÁNÍ

Toyen: „Et maintenant que passe le temps / A tedi, když přijde čas“
olej na plátně, 1957, 60 x 120 cm
vyvolávací cena: 13 000 000 Kč, dosažená cena: 16 200 000 Kč

Galerie KODL | Národní 7, Praha 1, Otevřeno po–pá: 10–18 hod.
galerie@galeriekodl.cz | www.galeriekodl.cz
tel.: +420 251 512 728, +420 602 327 669